

HITEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

TAXNER-TÓTH ERNŐ:
Egy kastélylakó kalandjai

VARGA CSABA: A közösségi
megmaradás és feltételei

BARÁTH TIBOR:
A kóláspalack szóhoz jut

2

XXXVII. évfolyam
2024. február
735 Ft

MENYEGZŐM MAGYARORSZÁGGAL

TARTALOM

- 3 Taxner-Tóth Ernő: Sic transit gloria mundi – Így múlik el a világ dicsősége
(Egy kastélylakó kalandjai)
- 17 Németh István Péter: Tapolcai kalendárka; Malomtavi elégia
- 22 Lakatos-Fleisz Katalin: Változás
- 28 Győri László: Irigység; Előrejelzés; Európa
- 33 Zöldy Pál: Álomcsapda
- 37 Fecske Csaba: Jó lenne; Megbocsátás; Vakond-vers; Szerelmesms
- 39 Oláh Péter: Szösös ökörfarkkóró
- 41 Baráth Tibor: A kőláspalack szóhoz jut
(– avagy: fogódzók Oláh Péter kötetéhez)
- 49 Takáts Fábán: Közeli képek – távol a világtól
(Indiánok. Lelkek, Túlélők. Claudia Andujar fotókiállítása a Néprajzi Múzeumban)
- 52 Kapiller Ferenc: Mangi naplója (4. rész)
- 63 Borián Elréd: Háromsorosak
- 65 Varga Csaba: A közösségi megmaradás és feltételei
(– avagy természetesség a közösség hagyományában, önazonosságában és emberi minőségében)
- 80 Csontos Márta: Vigyázz, Kész! ...a Rajt elmarad; Intézményesített lélek
- 83 Konrad Sutarski: Menyegzőm Magyarországgal
- 87 Pörös Géza: Bejegyzések egy gdyniai (hajó/)naplóba
- 97 Szénási Miklós: Derékig érő csalántenger; Te és én; Másfél perc
- 99 Bertha Csilla: „A mindenségnek fáj dalom”
(Néhány Dsida Jenő-vers angol fordításáról)
- 116 Kovács István: A „fejével kezekedő” hős
(Süli Attila: Gábor Áron, a székely nemzet legendás hőse)
- 119 Király Béla: A székely erdők visszaszerzéséről és a magyar nyelvű főiskolák alapításáról
(Garda Dezső: A közbirtokosság és magyar nyelvű főiskolák. Képviselői tevékenységem a romániai magyar sajtóban [1997–2000])
- 124 Tóth Kálmán: A léthelyzet megélése
(Lakatos-Fleisz Katalin: A megértés parancsa)
- 127 Szemes Péter: Németh István Péter Utassy József-díjára

E lapszámunk képanyaga az *Indiánok. Lelkek, Túlélők*. Claudia Andujar fotókiállítása (Budapest, Néprajzi Múzeum, 2023. szeptember 14.–2024. június 30.) című tárlatból nyújt válogatást. Az enteriőrfotókat Incze László készítette.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor;
Főszerkesztő: Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese;
Nyelvi lektor: Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László.
Felelős kiadó: a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356;
E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális
Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. Előfizethető valamennyi
postán, kézbesítónél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft.
Nyomdai munkálatok: Gyomai Kner Nyomda Zrt., felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:**
Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers),
leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

*Claudia Andujar: Florence Águeda Lindey nővér és ápoló Opiki faluban, az elhagyatott Északi Autóútnál
(A kapcsolat következményei sorozatból), 1981, részlet*

Sic transit gloria mundi – Így múlik el a világ dicsősége

Egy kastélylakó kalandjai

„Klári bepisilt” – mondta a családi anekdota szerint a víztől cuppogó cipőben, csöpögő ruhában belépő kisfiú a várhelyi kastély bejárati ajtajában. Utána loholó hatéves húga visítására akkor már többen odafutottak. Baby néni (az anyjuk) kikapta fia kezéből a hűgát, Vasti néni őt magát fogta fölön, s rohant vele az alagsori fürdőszoba felé, hogy leszárítsa, miközben ijedten kérdezgette, „ki öntött nyakon”? „Bepisilt” – ismételte a rémülten vacogó kisfiú. Remek jelet. De vajon a három gyereken kívül ki lehetett még tanúja a ma is élők közül? Meg kellene kérdezni a történetecskén nagyokat nevető unokaöcsémtől, aki akkor három-, négy- vagy talán ötéves lehetett. Már ha megtörtént. Az anekdotán röhögők a helyzet komikumától indultak meg, vagy talán a fiú vakmerő felelőtlensége és találékonysága ragadja meg képzeletüket.

Ám az 1944-es várhelyi télen ez így és akkor nem történhetett meg! A homályban kavargó emlékek mögül azonnal megszólal a ködkürt: a féléves Klári még pólyás volt, pelenkában, gumibugyiban nem áztathatta el kilencéves bátyja ruháját, aki legfőljebb a babakocsiban tolhatta volna a Principális csatorna partjáiig. Tehát még valószínűsége sincs, hogy Klári ekkor vízbe esett. Pedig bátyja ezt az egyetlen telet töltötte teljes egészében Várhelyen. A „baleset” talán egy vagy két évvel később – 1946 vagy ’47 telén – eshetett meg a testvérekkel, amikor a kisfiú már Nagykanizsán járt a piaristák iskolájába. Leginkább a karácsonyi szünetben fordulhatott elő, hogy – magát nagyfiúnak tartva – sétálni vitte a rábízottat a befagyott Principális csatornáig. Azt akarthatta, hogy karjaiban tartott kishúga is érezze milyen nagyszerű – korcsolya nélkül, mert az a menekülés közben elmaradt valahol – csúszkálni a jégen! A víz azonban nem volt eléggé befagyva. Beszakadt alattuk. Szerencsére akkor sem volt mély, de az biztos, hogy a fiú ruhája nyakig átázott. Meg arra is emlékszik, hogy csöpögését valóban – két-három éves húga – sikeres bilire szoktatása előtti állapotával magyarázta. Ennyit ugyan legfőljebb egy felnőtt ló ereszt, de ez nem a mérlegelés pillanata volt. A kanális közel volt a házhoz, de ahhoz elég nagy távolságot

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója.

tettek meg, hogy átfagyjanak. Mégsem lett semmi bajuk. Vajon megkérdezte valaki, hogyan mászott – másztak – ki a csatornából? Miért nem csurog a víz a kislány ruhájából is? Vagy az is csöpögött?

Ha így volt, az tehát csak a karácsonyi szünetben történhetett. (Vagy talán valamelyik szénszünet idején? Volt néhány...) Az öregember nem emlékszik egyetlen várhelyi karácsonyra sem, noha mások igen, illetve azt nem felejtette el, hogy '44. december 24-én is kapott két könyvet. Talán a nagymama vette jó előre, talán sok minden mással együtt a karácsonyi ajándékokat is cipelték magukkal, amikor elmenekültek Budapestről. Hiszen anyja alighanem inkább karácsonyra készült, mint utazásra. E sorok írásakor az öregember alig várja már a dédunokákat, hogy a karácsony ismét az év legszebb ünnepe legyen: meglepetéseknek örvendező kisgyerekekkel. De e sorok írásakor ez még csak álom. A Monda utcai karácsonyokra – a modellvasútra, katonákra és sok másra – viszont van miért emlékezni. Különösen az utolsóira. Délután Mári húgával nagyszülei Szent János téri lakásán lehettek, ezért nem a Pasaréti templomba mentek „éjféli misére”, noha amögött a rég lebontott kisházban volt a Kapisztrán Szent János cserkészcsapat székhelye, s neki mint fölavatott apródnak a csapatot felügyelő ferencesekhez kellett misére járnia. (Apja bosszankodott is ezen, mert vasárnaponként – délidőben – inkább a Ferenciek terére ment volna, hogy mise után beülhessen barátaival a Kárpátiába vagy az Apostolokhoz sörözni.) A város bombázása ugyan csak a következő áprilisban kezdődött, 1943 szeptemberében talán mégis a légiveszélyre hivatkozva tartották a Krisztinavárosi templomban délután az éjféli misét. Sokan voltak, nehezen találtak ülőhelyet. Miután mindhárman megáldoztak, visszatértek a padjukhoz, ahol hűgát (aki még nem lehetett elsőáldozó) e miatt magára hagyták. Apja – egészen szokatlanul – nem maradt velük, hanem azonnal elrohant, noha máskor mindig együtt mentek haza. Dolga van, mondta a mise után tömören édesanyjuk, aki nyilván előre tudta, hogy Karcsi így tesz majd. A kisfiú ezért nagyon meglepődött, amikor a Monda utcában nem a cselédlány, hanem az apjuk nyitott ajtót. A gyerek-szobába persze nem mehettek be, azt a Jézuska bezárta. Ünnepi ruhájuk ki volt készítve az ebédlőben. Aztán megszólalt a csengő, föltáruult az ajtó, mögötte csillagszóróktól szikrázott a plafonig érő fa, s alatta várták őket az ajándékok. A kisfiú örömujjongás helyett csalódottan állt a már megterített asztalnál: apjuk tehát ezért sietett haza a templomból. A csodát nem a Jézuska rendezte. A fát apjuk díszíthette föl nagy titokban. Ő gyűjtotta meg a gyertyákat, rendezte el a közönséges üzletekben vett ajándékokat, sőt ő is csöngetett. A csalódás érzése akkora élménye volt, mint később a jég összeroppanása. Amikor aztán Nagyzsuzsanna végre saját lakásuk lett, már ő díszítette a fát, s anyja elvárta, hogy valamivel meglepje kis családjuk minden tagját.

A karácsonnyal kapcsolatos drámai megrázkódtatás nem szorította mederbe a kisfiú képzeletét. Néhány hónappal később (apja halála miatt) már voltaképpen otthontalan menekültek voltak. Az ostrom elkerülésében még reménykedő Budapest határain belül, a Gellért-hegy déli lejtőjén, nagynénje családjának

a lakásában. A háromemeletes bérház melletti villa parkméretű kertjében ekkoriban vert tábornokot a Partiumból menekült Fráter család. Román-szovjet rémtörténeteken kívül bútorral, konyhafelszereléssel, ruhaneműkkel és élelemmel zsúfolt szekerekkel érkeztek. A kislány lovaik szépsége nyűgözte le, azokra emlékszik a mai napig. Nem messze azokról a vadgesztenyefáktól legeltek, ahol két kilencéves fiúcska játszadozott vödreivel, kislapátjával s faágakkal, amelyekkel általuk elképzelt eszközöket készítették. Egyikük, akiről már eddig is sok szó esett, olyan hajójáról tartott hosszú és izgalmas előadást, amelyen a Principális csatorna után a Mura érintésével az Adriáig jutott, ahol a *Pogányok* írójának vitorlásával is találkozott. Erről kisméretű – rossz rajzkészséggel készített – térképet is mutatott az azon látható folyókkal, és a köztük átvágott hegyekkel. Vajon megkérdezte-e e akkori barátja, Tomi, hogy kik a pogányok? A Fráter család menekülési kalandját Érsemlyénből a Gellérthegyig, Németországig, majd vissza a határközeli, de ismét Romániához tartozó falujukig Boriska tollából a világhálón is olvashatják, így visszatérhetünk Várhelyre, ahol a nagy utazó már más lovakkal barátkozott. A történet azzal folytatható, hogy a vele egyidős Tomi családja is elmenekült a szülővárosuk ostromára érkező vöröshadsereg elől, s nagynénje férjével és gyerekeivel együtt első nagyobb pihenőjüket Várhelyen tartották. Ezt a megállót legizgatottabban Tomi várta, mert látni akarta azt a hajót, amiről a vadgesztenyefa alatt új barátja (magyar fölfogásban áttételes rokona) oly izgalmas történetet rittyentett neki. Mondani sem kell, hogy a mesélő csak a Principálist tudta megmutatni, amin legfőljebb fadarabok úszkáltak, hajó egy sem. Nem is maradt a kis karaván (ami két vagy három lovaskocsiból állhatott) sokáig a Véssey kastélyban: a karácsonyt már Vas vármegyében (Rádóckölkeden, Dodi néninél) töltötték, amit a két itt említett fiú közös unokatestvére (mindkettőjüké más ágon) csodás emlékeként őriz, de e sorok írója ezt nem teheti meg, mert ő Várhelyen maradt. E menekülés teljes kudarcra viszont nem tartozik az álmok világába. Az osztrák határról visszafordultak, mert Tomi katonatiszt édesapja kijelentette, esküje őt csak Magyarország védelmére kötelezte. Homály fedi, elkobzott lovaik hiányába miként jutottak vissza Fehérvár határáig, miután belátták, a Lajtán túl még távoli rokonok sincsenek. (Dodi néni nagypapa nővére volt.) A három felnőtt férfi közül a ludovikás mérnökezredes volt a legszerencsésebb, mert megúszta két-két és fél év szovjet hadifogsággal, apósa az Arad melletti gyűjtőtábor valamelyik tömegsírjában végezte tudós életét, sógora, akiről már volt szó, örökre – és máig nem tudható, hol, meddig – a Gulág rabja maradt.

E történet főszereplője Várhelyre érkezése után anyjával és húgaival a kis-ebédlőben húzta meg magát. (Oda biztosan nem fért be egy karácsonyfa, de apja se élt már, aki földíszítette volna.) Megágyazott sezlon várt rá, s biztosan emlékszik, hogy édesanyjuknak és Márinak külön fekhelye volt, az újszülött Klári meg egy ruháskosárban aludt. (Vagy a kosár mégsem olyan biztos? Mintha az sokkal későbbi felesége gyermekkori történeteire tartozna, aki a háború végén abban utazta végig Németországot? Az ő apja amerikai fogságba került,

s mivel hivatásos ütegparancsnok létére mérnök végzettsége is volt, följánlották neki az USA vendégszeretetét – és munkahelyeinek egyikét. Neki azonban – természetesen – haza kellett hoznia a „fiúkat”, akiket a hadvezetés rábízott. Jutalmul megfosztották tiszti rangjától, s évekig segédmunkából tartotta el családját. Csak ’53 után kerülhetett mérnöki munkakörbe. Közvetve, de ez is része a várhelyi történetnek.) Hogyan fért el a kisfiú családja a kisebédldőben, ahol korábban csak egy kerek asztal volt hat székkal, s az ott is maradt? Mindössze a tálalót helyezték át a mellettük levő nagyebédldőbe. Amikor csak két idős nagynénje, nagybátyja – az uraság – és Mina néni, az egykori Fräulein lakott a kastélyban, a kisebédldőben terítettek nekik a cseléd lányok. Akiket nem volt szabad cselédnek hívni: ők „lányok” voltak. (Hivatalos elnevezésük szerint háztartási alkalmazottak.) Vasti néni mindegyiknek ismerte a családját, tegezte őket, akár csak a gyerekek. Nekik meg talán a fizetésnél is fontosabb volt, hogy itt megtanulták az irigylet életforma fenntartásához szükséges titkokat, az igényes terítéstől a szőnyegek tisztításáig. Ámbár Várhelyen nem nagyon volt szőnyeg, legalábbis annyi és olyan, mint a Szent János téri és a Monda utcai lakásokban, ahol Irén (anyja mindenese) azt is megtanulhatta, milyen az „igazi” perzsa, ami sokszorosába kerül, mint egy kézzel szőtt – színes, hazai – lábalávaló. Irén náluk persze tényleg közelebb állt ahhoz, hogy családtag legyen, mint a várhelyi lányok, akik túl sokan voltak ahhoz, hogy nevüket a fiú máig tartóan megjegyezze volna. Treszka néni, a szakácsnő, jóval idősebb volt a „tinédzser” lányoknál. Ezzel mindenki által méltányolt tekintély járt. Magázták a felnőttek is, talán Vasti és Mici néni kivételével. Miután három „turnusban” nyolc menekültet fogadtak be, akik családtagok voltak, de azért mégis csak befogadottak, a nagyebédldő – ami korábban ünnepi ebédekre-vacsorákra és vendégek fogadására szolgált – az együttlét beszélgetéseinek, feladatkiadásainak helyszínéül is szolgált. A mindennapi reggelit, ebédet és vacsorát „hétköznapi” porcelán tányérokon és fanyelű evőeszközökkel adták föl. A kisezüst csak ünnepi alkalmakkor – általában a vasárnapi nagymise után – került az asztalra. A Vésseyek (Nedeczkyek?) családiezüsti már csak legendaképzőként létezett. Történetéről szólva a nagyebédldő elegáns tapétáján egy kör alakú foltot mutogattak, ahol a betörő kibontotta a falat, s elvitte dédszülei örökségének ezt a részét. Hogy aztán elfogták-e, ahogy az egyik változat tudta, avagy a tettes soha nem került elő, az váltakozva szerepelt a legendában, de az ezüst nem lett meg. Az oroszok is hiába keresték, ezért kénytelenek voltak a „kisezüsttel” megelégedni.

E sorok írója nem emlékszik rá, de nyári látogatásaik alkalmából (amiről egyik albumuk néhány fotója tanúskodik) apja is ülhetett a kastély terraszán, ami az összes szobákat összekötő folyosóról nyílt. Itt mindenkinek jutott fonnott karosszékek hely, s bőven volt olvasnivaló újság, amit reggel és este küldönc hozott a falu postájáról. Kávészás vagy teázás közben négy-öt budapesti napilap – meg az *Új Idők* – kínálta magát. És persze a *Zalai Közlöny* is. Vajon ki mit olvasott? Nagypapa, de többnyire Laci bácsi is mindent átnézett a *Pester Loydtól* a *Magyar Nemzetig*. Vajon megfordult itt a *Szesztermelők* néhány példánya

is, amit az oroszok bejöveteléig nagypapa szerkesztőként kapott? De e sorok írója arra sem emlékszik, hogy a háznak lett volna saját pálinkája. Ebédhez és vacsorához csak egy kancsó saját bort tettek az asztalra, olyan polgári ebédlőt idéző kancsóban, mint „otthon”. Laci bácsi mindenkinek kínálta, de csak ő ivott egy-egy pohárral, ha ivott. Anyjuk erről szoptató anyaként lemondott. Mire pedig Klári már nem anyatejen élt, eltűnt a bor és a fõlszolgálas is.

A davajgitáros, mindenre éhes katonák – gyõztesként – abban a tudatban jöttek, hogy hamarosan továbbmennek az ismeretlenbe, talán a halálba. A várhelyi pincékben nem találtak ugyan bort, máshol azonban pálinkát is zsákmányolhattak. S mit tehettek mást? Megitták. Volt, aki néhány órára boldog lett tõle; volt, akiben lángra lobbant a bolsevik párt által belétáplált osztálygyûlölet. „Burzsuj! Job foje maty” – ordította, ahogy az alagsori cselédszoba étkező asztalánál kucorgók között meglátta nyakkendõs öltönyében nagypapát. A Tanítás cselekvésre készítette: körbelõtte az öregurat. A kisfiú ekkor találkozott elõször a halálfélelemmel, amibe aztán ’56-ban többször is belekóstolt. Ahhoz túlságosan imbolygott a hõs felszabadító (keze is), hogy eltalálja az úriembert, józanabb társai pedig hamar lefogták. Nagypapa, aki fõleg õnmagát zsákmányolta ki, mert soha nem volt könnyû az út addig, amíg valakit nemzetközi szaktekintélynek ismertek el. Április után gyorsan jött a tavasz, õ világos öltönyben járt, és a süketek kiszolgáltatottságával várta, hogy elég hangosan beszéljek. Miután másik lánya – a kisfiú nagynénje – is megérkezett maradék családjával, aki ebben a helyzetben angóra nyulakból akart megélni, amihez a nélkülözhetetlen ketrecek a mindentudó fiúcska és nagyapja eszkábálta össze erre teljesen alkalmatlan almásládák vékony deszkájából, egyre több közös feladatunk lett. A ketreceiket a nyulak könnyen szétrágták, s oda piszkítottak – vagyis mindenhová –, ahol a szükség rájuk jött. Emiatt szaporodtak az unoka és a néhány évvel ezelõtt még a Tabánban képzeletgerjesztõen mesélõ nagypapa összeûtközései. Az emlékező tudatában állandóan viselt öltönyén egyre szaporodtak a piszokfoltok, s ezzel együtt nõtt a laboratóriumi tisztasághoz szokott kutató ingerûlsége. Vénségemre gyanú támadt bennem, hogy türelmetlenségem akkor vált szépen fejlett jellemvonásommá, amin csak az enyhíthetett, hogy a kisállatokból úgy lehetett késsel-villával fogyasztható sült, ha azokat a kézzel leütésük után megnyúztam és kibeleztem. „Azért van ennyi nyuluk – magyarázta az egyik tapasztalt cselédgyerek – az úrfinak soha nem minõsülõ hallgatójának –, mert patkányokkal szaporodnak”. Noha akkor még soha patkányt nem láttam, csak felnõtt koromban, annyira elhittem ezt, hogy a házinyúl húsát azóta sem tudom megenni.

Korábbi életébõl a fiú arra is emlékszik, hogy amikor Kéthelyen élõ nagybátyjával a híres borok kedvéért kikocsiztak a Hunyady grófok baglashegyi pincészetébe, a vincellér maga által lõtt vadnyúlal hízelkedett parancsolójának. Ebbõl aztán a jószágkormányzó úr szakácsnõje remek vadast készített. Vajon egyáltalában különbözik-e a vadhús íze a házinyúlétól? Nemcsak elkészítési módjuk annyira, mint a várhelyitõl a kéthelyi kastély? Az öregember meg nem

tudná mondani. Apja azonban a szerint formálta véleményét, hogy bátyja Kéthelyen nem tulajdonosa, hanem alkalmazottja volt a kastélynak, amelynek bútorzata és hangulata fia tudatában elválaszthatatlanul összekeveredik a várhelyivel. Apja viszont otthonosabbnak érezte ott magát, talán mert 1918-ban a kéthelyi házban halt meg az édesanyja, űrt hagyva a még érettségi előtt álló életében, noha aztán a Kerepesi úton temették el. E sorok írója itt képeket keres fotóalbumában, s váratlanul arra bukkan, amelyen apa és fia egy kopár füves téren állnak, és már csak ő emlékszik rá, miért. Keresztapja ugyanis azt ajánl-gatta öccsének, vegyenek – jutányos áron – a gróf parcelláiból balatoni telket, amire majd házat építhetnek. A saját vízparti nyaraló azonban anyja álma volt, soha nem fog kiderülni, miért nem teljesítette férje a kívánságát. (Úgyis elvették volna, mondogatta anyja később beletörődően.) Nyilván Várhelyre is anyja miatt járt. Apja azzal örököltette meg véleményét, hogy fényképezési szenvedélye ellenére Várhelyen a fiát is csak egyszer kapta le, a kastélyt és lakóit egyszer sem. (A mezőről készített még néhány fotót.) Ugyan mit gondolhatott a Véssey családról? Fiának is meg kellett öregednie ahhoz, hogy olvasmányai fölkeltsék érdeklődését ősei iránt. A kisleány még dédimama ölébe ülhetett a kastély teraszán, ahol nyáridőben fonott karosszékében trónolt és parancsolt. Soha nem kért. Amikor 1944 nyarán eltemették, a kisleány szülei éppen Erdélyben jártak, mert apjának ki kellett próbálnia az újonnan épült székely körvasutat, s meg-nézni a visszatért országrész legfőbb nevezetességeit. (A gyerekeikre a fonyódi Figura-villában egyetlen nagyanyjuk vigyázott, így a temetésre ő sem mehetett el. A családot nagypapa képviselte, aki titokban volt ott. Amíg élt, Vésseyné Nedeczky Emiliánál (majd vele élő lányainál) semmi nem vesztetett kárba. (Nagymama fényes bálók helyett szigorúan fegyelmezett életformára emléke-zett lánykorából.) Az 1927-es birtokmegosztás az elbontások elosztásáról is rész-letesen intézkedett. Izgalmas kérdés, Nedeczky Emlia – és római katolikus lányai – miként azonosultak a „protestáns etika” tanításával? A lutheránus Vés-seyek persze ennek szellemében nőttek föl, s lettek elkötelezett építkezők. A kisleány apja érettségije óta munkájából élt, önerőből érvényesülő polgár volt. Ezen az alapon tisztelhetett volna Várhely létesítőinek vállalkozó szellemét, de erről nincs emlékem. Noha néhány Véssey és Nedeczky (meg Glavina) gén leg-följebb fiának juthatott.

Hiába volt apának három évig főmérnök Kaposváron, valószínűleg soha nem nézte meg Vését, ahonnan anyósa (a nagymama) családja származik. (Igaz, nem is volt autója, ami ezt a kirándulást meggyorsította volna.) Széles körű érdeklő-déséből a családfák ugyanúgy hiányoztak, ahogy azok a ma is divatos és igen rugalmasan használt fogalmak – feudalizmus, kapitalizmus, osztályok, osztály-harc –, amelyek fia diákkorában iskolája különböző csapjaiból elzárhatatlanul folytak. Ezért örült a kisleánból lett öregember, hogy megismerhette Takács Andor adatgazdag családtörténeti kutatási eredményeit – egyebek között – a Véssey család múltjáról. Ennek alapján családregeit is írhatna, ami a 13. században kezdődik, de ehhez sem írói tehetsége, sem elegendő képzelőereje nincs. Talán

néhány mozaikkockából is kiderül, hogy a család legrégebbi birtoka a Somogy vármegyei Vése község volt. Ám a települést a törökök felégették, kirabolták és lakóit lemészárolták. Őseim Vas vármegyében találtak menedéket. Az elpusztult Vését a 18. század elején Véssey István telepítette újra. Itt kezdődhetne a meg nem írt családregegy második része, amelyben az emlékező anyjának gondolkodását is meghatározó racionalizmus és munkatisztelet uralkodik. Mert mit ér a pusztá föld jobbágymunkaerő és újjáépítés nélkül? A lényegnél tartunk, ezen az alapult utóbb László és József vései, Mihály és ifjabb István szőkedencsi „háza”. Amit család értelemben ugyanúgy föl kellett építeni, ahogy lakhatás végett szükség volt kastélyokra. (Amelyekhez az arisztokrácia jövedelme már a 18. század végén elégséges volt. A középbirtokos nemesség akkor még szegényes kúriákban lakott. Nagyobb – szintén kastélynak nevezett – és igényesebb házakat egy évszázaddal később építettek csak. Amikor már rég őket tartották az ország vezető erejének.) A Wikipedia szerint Véssey Józsa a 16. század végén szerezte meg Szőkedencs egy részének tulajdonát, s 1733-tól 1848-ig a falu jobbágyaiknak nagy része a Vésseyek földjét művelte. A sokféle ágazó család – eltérő szinteken – túlélte a jobbágyfelszabadítást követő nehéz időszakot, majd a kiegyezés utáni (ritkán emlegetett) válságokat: a juhtenyésztés csődbe jutását, az orosz–ukrán „búza” okozta versenyhátrányt és sok mást. Erdőt irtottak, a makkon élő sertések helyett kukoricán disznót hizlaltak. Sikeresen – ámbár erősen eltérő eredményekkel – gazdálkodtak. A „gazdag” Véssey Sándor két hitbizományt is létesített, s a Szőcsénypusztán nagy kastélyt épített. (1891 – A világhálón megtekinthető.) Előtte két Véssey szolgált századosi rangban Noszlopy Gáspár szabadsághacos seregében. A kisleány közvetlen felmenője, Véssey Márton pedig szolgabíróként tette dolgát a köz érdekében. (Később a család egy másik tagja országgyűlési képviselő lett.) Miután Takács Andor mindezt részletesen megírta, azzal zárható e rész, hogy a családfán száznál több ma élő leszármazottat találunk, csak hogy közülük senki nem viseli a Véssey nevet. (Aki e nevet használják, azok közül – tudtunkkal – senki nem a család egyenesági leszármazottja.)

Az emlékező alighanem Véssey Mártontól örökölte lázadásra hajlamos világszemléletét. Mártontól a család vallási hagyománya azt kívánta, huszonévesen házasodjon meg, alapítson tisztes lutheránus családot. Erre azonban – talán az 1848-as nagy átalakulás miatt – nem ért rá. A Véssey Mártonról keringő legenda kiindulópontja az, hogy későn nősült, és nem sokkal utána meghalt. Előtte azonban feleségeként beemelt az ősi földbirtokos családba egy Langecker Wilhelmina nevű lányt, aki ráadásul katolikus volt. A korban szokatlanul, az esküvőt mégis lutheránus szertartás szerint tartották, amiért a katolikus egyház (és a mögötte álló királyi hatalom) aligha lelkesedett. A legenda szerint ezzel Márton „rangon alul” nősült, s a rokoni háló ezért annyira fekete báránynak ítélte, hogy e sérelemmel magyarázta fia elköltözését Szőkedencsről. Más változat azt hangoztatja, hogy menyé nem fért össze Márton özvegyével, aki nevelőnőként érkezhetett a faluba, nem tudni honnan. Talán Bécsből, talán Ausztriából,

talán Szőkedencs két német családjának egyikéből. Annak tehát van halovány lehetősége, hogy házassága előtt „csak” német Fräulein volt. A baj csak az, hogy faluban nem voltak ehhez megfelelő korú Véssey gyerekek. Anélkül pedig miért fizették volna?

Ám a szabadságharc Somogyból származó honvédtisztjei között volt egy Langecker nevű, aki a vereség után jó messze telepedett le: Esztergomban lett sikeres iparos-kereskedő. (Itt akár összeismerkedhetett egy Taxner nevű kékfestővel, de erre sem utal semmi.) Akkor lepődhetünk meg igazán, ha azt látjuk, hogy Wilhelmina házassági tanúja Zathureczky Ferdinánd – Langecker Magdolna férje – volt. Márpedig a Zathureczky família legalább olyan előkelő, mint a Véssey, s az igen kevésbé valószínű, hogy a két úriember nagyjából egyidőben nevelőnőt vett feleségül. (Nem világos, hogy Magdolna testvére vagy unokatestvére volt-e Wilhelminának, de az biztos, hogy úrinőnek számított.) Mindenesetre Véssey Mártonné hosszú özvegysege alatt nagyon beletanult úrnő szerepébe, amit egyrészt a lutheránus egyháznak juttatott jelentős pénzadományai jeleznek, másrészt az, hogy László fiának az előkelő nedecei Nedeczky családból hozott feleséget. Már ha ő választotta, és nem maga Véssey László, aki házasságuk után hét gyereket nemzett Emília nevű feleségének. (Két fiúk korán halt meg, a felsőrajki temetőben nyugszanak.) Fennmaradt iratok szerint Wilhelmina már jóval ezelőtt bevonta családi ügyeibe Emília nevelőapját, de nem tudjuk, honnan ismerték egymást. Az úr a zalai Pallinban élt, ott volt – Hollandiában szerzett felsőfokú végzettségével – a dúsgazdag Inkeyek gazdatisztje. Családja pedig vezető politikai szerepet játszott vármegyéjében. Történetünkbe először azzal lép be, hogy házában adott otthont korán megözvegyült nővérének, Glavina Rózának. Akinek kislányuk születése előtt elhunyt férje – Nedeczky Zsigmond – a Felsőrajk közeli Gelsén volt földbirtokos. (A Nedeczky még régebbi család, egyikük – rokonai alapon – Deák Ferenc és bátyja gyámja volt.) Zsigmond viszont teljes bizonytalanságba hagyta a késői leszármazottakat, mit örökölhettek tőle lánya. 1890-ben Véssey Mártonné is a szőkedencsi temetőbe költözött. László és Emília (két félárva) ekkora már fölépítette a várhelyi házat, s ezután hagyták el végleg a falut. A sok gyerek sok gondot jelentett, még ha rendelkezésükre állt – az említett rangnak megfelelő számban – dadus és szolgálólány is.

Hogy mi készítette – hét gyerekkel a nyakukban – évtizedes otthonuk elhagyására Véssey Lászlót és Nedeczky Emíliát, azt csak találgathatjuk. A „nagy-családos” házaspárnak a szomszédos Zalában mindent előlről kellett kezdenie. Varázsütésre semmi nem létesül, az ismeretlen nagyságú és összetételű örökségüket pedig csak eladások és cserék formájában használhatták föl új birtokközpontjuk kialakítására. Minden, ami itt megindult és kialakult, László és Emília szándéka szerint jött létre. Pedig igen merész, soktényezős vállalkozás volt a mintegy kétezer holdnyi fölbirtok megszerzése, a birtokközpont megtervezése. Az sejthető, hogy a földek zömét egyrészt a Principális csatorna miatt, másrészt azért választották, mert az ott keresztezte a Nagykánizsa–Zalaszentgrót

(Szombathely) vasútvonal. Vagyis számításba vették az áruszállításnak ezt az új – nagyjövőjű – lehetőségét. (Ahelyett, hogy kártyáztak volna.) Vajon honnan vették azt a jelentős összeget, ami a kastély és a két major fölépítéséhez kellett? Miként teremtették elő a beszerzett – nélkülözhetetlen – állatállomány árát? Továbbá a gazdaság működtetéséhez szükséges szerszámokat, gépeket, és találták meg a munkaerőt? A konvenciók cselédekét, akiket távolabbi munkaerőpiacról kellett toborozni. (Felsőrajki nem sok lehetett köztük.) Nem tudjuk, eredetileg miket építettek, mert egy dolgot elmulasztottak: ami a századfordulóra elkészült, azt nem vették – írott – leltárba. (Vagy ha mégis megtették, elveszett.) Az 1927-ben készült birtokmegosztó okiratból viszont pontosan ismerjük az akkori vagyoniállapotot, ami nyilván nem volt azonos sem a harmincegynéhány évvel korábbival, sem azzal, amit a kisfiú emlékezete megőrzött. Fáradozásuk eredményének, az új birtokközpontnak – a helyi nyelv szerint a „pusztának” – a Várhely nevet adták. Meg kell említenem, hogy a Szőkedencs község háromnegyed része 1892-ben leégett, ami oka lehetett – volna – Véssey Lászlóék elköltöztetésének, de ekkor már készen állt a várhelyi kastély. Rég ott laktak. Annak sincs nyoma, hogy László – vagy felesége – összeütközésbe került volna a falu legnagyobb birtokosával, Véssey Ferencsel, aki Szőkedencsen is új kastélyt építtetett már 1856-ban. Lászlóéknak a másik itteni kastélyban született lányai már Várhelyen nőttek föl, és négyen onnan mentek férjhez. (Róza – Vasti néni – hajadon maradt.)

A rég lebontott várhelyi kastélyról a szerzőnek nincs közölhető képe. A fotón az egyik szőkedencsi Véssey kastély látható, talán itt született a nagymama. Forrás: <https://www.kastely.com>

A képen látható szőkedencsi kastélynak csak az ablakai művésziesebbek a várhelyinél, ami más stílusban épült, de közölhető fotót nem találtam róla. A középső rész előre nyúló, teteje csúcsos timpanonban végződött. A két kiugró vég egyikén volt a mellékbejárat, a felső és alsó szintre vezető lépcsőkkel; a másikon a pincelejáró, ahol az orosz előtt bort tároltak, és zöldségeket. A falak és ablakok dísztelenebbek voltak a dencsinél, de kettő – esetleg négy – szobával több lehetett. A várhelyi kastélynak mára nyoma sem maradt. Évekkel ezelőtt a környéken még találtam egy oszlopdarabot, aztán az is eltűnt. Talán kertitörpe talpazataként szolgál valahol. Még öregkori ábrándozásai közben is néha teljes pompájában jelenik meg az egykori fiú előtt a kastélykert „tulipánfája”, ami mint ha egész évben virágzott volna. Szébbet máshol nem látott. Teljes összhangban van ez a színes kép azzal, hogy a Várhelyen töltött kilenc hónap felejthetetlen élményeinek többsége a tavaszhoz és nyárhoz kapcsolódik. No meg a lovakhoz.

A „kastélyt” főúri angolkerteknél kisebb, de azok gondosságával és ízlésével létesített park vette körül. Kiemelt eleme volt a terasz előtti kocsifeljáró által körbezárt grupp, örökzöld bokrokkal és változó – külön kertész gondozta – virágágyasokkal, illetve a kaputól körbe ívelő – fehér kavicssal fölhintett – bevezető út külső oldalára ültetett vadgesztenyefákkal. A kisfiú ezeken mászva játszott a moziban (korábban) látott és könyvekben olvasott háborús történeteket. A gesztenyefa különösen a légi harc és a bombázás imitálására volt elsőrendűen alkalmas. Persze játékra nem sok ideje jutott, hiszen minden érdekelte. A bekerített tyúkudvar is, ami Vasti néni birodalma volt a park egyik szögletében. Reggelenként együtt monyozták a tojókat (mindig kevés volt a tojás), majd az oroszok bejövetele után a fiú feladata lett az ebédre szánt baromfiak nyakának elvágása, amit nagyon jól megtanult. Nem tudni, ki lehetett a mestere, hisz nagynénje visszariadt a vértől, lányok pedig már nem voltak. Treszka néni is saját családjához költözött. A tyúkok a jégverem tetején kapirgáltak, amit a télen (utoljára) föltöltöttek a Principális csatorna felszínéről kivágott, szalmába ágyazott, félméteres jégkockákkal (pontosabban: jéghasábokkal).

Rengeteg „dolga” volt: föl kellett fedeznie a várhelyi gazdaság teljesen ismeretlen világát – és életmódját –, ha már belecsöppent. Ez pedig nem történhetett másként, mint azzal, hogy erejéhez mérten belekóstolt minden munkába. A parádés lovak istállója és a hintók meg homokfutók kocsiszínjé mellett volt a gépész úr műhelye. A legmodernebb (R 30–35) Hofherr-traktorral. E műhely volt a kisfiú nagy várhelyi élményeinek állandó színtere. A mestervizsgás gépész urat így kellett szólítani, míg a gazdasági cselédek vezénylő – tapasztalat, okos, de tanulatlan – „gazda” Péter bácsi lehetett. A műhely egyrészt a gépek javítására, másrészt lovak patkolására szolgált. Ezért aztán legizgalmasabb darabja a kemence volt, ahol gépész úr a gondosan kiszabott vasdarabokat vörösré izzította, az üllőn szekéralkatészeket meg patkóvasat kovácsolt belőle. Bal kezével fogta a forró vasat, pattogtak a szikrák. Jobbal a kalapácsot, amivel olyan formát adott annak, amilyenre szüksége volt. Feledhetetlenül csengett az üllő. A patkót forrón illesztette a lovak gondosan megreszelt patájára, majd belenyomta egy

vízzel teli vödörbe. amiből gőz csapott föl, s a ló ijedten kapta össze magát. A gépész úr rangját erősítette, hogy az uraság – ellentmondást nem tűrve – minden lehetséges fillért gépekbe – és állatokba – fektetett. S a gépész úr – állatorvos hiányában – az utóbbiak betegségei terén is szakértő volt. Laci bácsi számos díjat nyert mezőgazdasági vásárokon, híres volt a mangalica tenyésztete. Reggelenként és esténként a kézzel fejt tejet (a kastély szükségletén kívül) a Hangya szövetkezet rajki gyűjtőjébe küldték. A családi étkezések alapanyagát a konyhakert adta, ami nem tartozott a parkhoz.

A gruppon túli kerítés másik oldalán helyezkedtek el cselédházak, a hozzájuk tartozó istállókkal, ólakkal és a műhelyekkel. A déli oldalon – a parktól úttal és két kerítéssel elválasztva – létesítették a meglehetősen nagy konyhakertet, ahol azonban a fiúcska nem szívesen fogta kezébe a kapát és az ásót, legfőlegb a gyümölcszedésből vette ki a részét. Aránylag sok málna és ribizke volt, eper – ki tudja miért? – semmi, meg talán még tüskönc körte, másra nem emlékszik. Kajsziparack annyira nem volt, hogy '46 vagy '47 nyarán – a háború utáni bizonytalanság légkörében – nagynénje (saját kezűleg) befogta Tilda nevű rühös lovát, „akinek” a segítségével férje elhurcolása után '45 áprilisában – vagy már május volt? – Várhelyre menekült a gyerekeivel. A hajtást keresztfiára bízta, és elszekereztek Balatonmáriafürdőre, ahol nagynénje valamelyik néhai imádójának nyaralója volt, amelynek fáin rengeteg sárgabarack termett. Tilda sokallta a kilométereket, a barack leszedése is időbe került (meg a úszni is kellett egyet vagy kettőt), így aztán ott éjszakáztak a lapos tetejű nyaraló fedetlen napozójának összezsukható ágyain. Ez volt élete első szabadban töltött éjszakája. Elalvás előtt nézegette a csillagokat, talán az apjára gondolt, aki ott lehet valahol. Akkor még biztosra vette, hogy hamarosan előkerül. Ahogy nagynénje is meg volt róla győződve, hogy a „hadifogság” előbb-utóbb véget ér, s az ura – Gyuri bácsi – visszajön. Annak a csillagos nyári éjszakának a reményei soha sem teljeselek be.

A kisfiú, aki (nem lehet elégszer hangsúlyozni) jómódban élő polgárcsaládban nevelkedett, nehezen szokott bele Várhely régimódi – és kopottabb – körülményeibe. Sok minden hiányzott neki, a legjobban talán a villanyfény. No meg a folyóvizet fürdőszoa. A várhelyi kastélyban csak a „kékszoa” tűnt elegánsnak, ahová nagymamát és nagypapát telepítették. Meg a szalon, ahol az uraság íróasztala tolakszik a kisfiú emlékeinek az előterébe, amelynek díszé egy konzervált lópata volt. És ahol roppant érdekes – vékony – szakkönyveket talált az arabs, a nóniusz, a lipicai lovak történetéről és jellegzetességeiről. Amiből persze semminek soha nem vette hasznát, de akkor – Laci bácsi hatása alatt – lótenyésztőként képzelte el magát. Pedig nagybátyjának alighanem fontosabbak voltak a mangalicái, a „svájci” tehenei és az igáslovak. No meg talán a hátaslova, az Osaka. Az igavonó – széles fenekű – muraköziek az alsómajorbéli istállójukból jártak a földekre. (Néhány béres megengedte a fiúnak, hogy fogja az ekeszervát addig, amíg egyenesben szántottak.) A kocsilovak a „parádésistállóban” laktak. Köztük az uraság kényes hátaslova, „akinek” a nevére nyolc évtized távlatából is emlékszik. Április első napjaiban, amikor a felszabadítóktól már

kevésbé rettegtek, a fiú etette meg Osakát, más ló már nem volt, s az itt szolgáló kocsis eltűnt valahol.

Az istállóépület előtt hosszú köpenyes, áprilisban is gimnasztyorkát, fejükön vöröscsillagos, áll alatt megköthető kucsmát viselő harcosok csoportosultak. Ők parancsolták a fiúnak, hogy vezesse ki (az öntörvényűnek ismert) Osakát. Így lett szemtanúja, hogy több háborús hős is lerepült a hátáról, akik – nem gondolva a dolog vakmerőségére – meg akarták ülni. Minden kudarcot harsány röhögés fogadott. Az utolsót is, amikor a legügyesebb sokáig Osaka hátán maradt, amíg az hanyatt nem vágta magát. Noha a katonának nem tört el a hátgerince, kisebb pánikot okozott sokat megélt társaiban. „Igyi szjuda, tovarisz kapitan” – kiáltotta egyikük. Vörös keresztes fekete kucsmát viselő kozáktiszt tévedt oda, aki könnyedén pattant föl Osaka hátára. Feledhetetlen betörési játék következett, amit a kisfiú ámulva csodált. A tiszt, ha kellett leugrott, simogatta a lovat, és fiúnak ismeretlen nyelven beszélt hozzá. Majd újra fölpattant rá. Ez többször megismétlődött, míg Osaka ki nem tört, és el nem száguldottak az alsómajor irányába. Aztán szép nyugodtan visszajöttek. A kucsmás a fiú kezében levő vödörből zabot adott a lónak, majd összeszedte korábban a katonák közé letett holmiját, köztük géppisztolyát, ismét fölpattant a ló hátára, és a fiú soha többé nem látta őket. Csak négy év múlva világosodott meg előtte a tiszt lóra termettségének magyarázata, amikor elolvasta a *Csendes Don* első (jócskán cenzúrázott) magyar kiadását. Nagynénjétől kapta, ő fedezte föl. A kisfiú meg Várhely-élményének hatása alatt falta be a történetet. Mindent másként látott benne, mint hivatásos olvasói. Később arra is rájött, hogy a bonyolult történet előrevetítette mindazt, ami hazája paraszti közösségeiben a következő években végbement. Élményvilágában a legnagyobb rejtélyek egyike, hogy szeretett nagynénje miért nem vonta le a regény tanulságait, illetve miért nem fogadta meg. Különben nem törődhetett volna bele – igaz, mindig az urát várva! – saját végzetébe. Miért nem hagyta el – kisgyerekeivel együtt – önszántából a beszállgatással, különadókkal megnyomorított falusi világot? Miért ragaszkodott a földhöz? Mítoszok hősnőinek makacsságával! Miért nem hagyta a fenébe a nagy reményekkel ültetett és szakszerűen válogatott almáskertjét? Sajnálta? Vagy a néhány Véssey- és Nedeczky-gén nem engedte azt az újabb „menekülést”, amit az észérvek mindegyike sürgetett? Az öregember némi malíciával gondolja, hogy neki is juthatott néhány innen származó gén, aminek makacsságát köszönheti. Az álmok szétfoszlottak. A lovas fejébe hiába töltögették a tiszt iskolán a marxizmus eszméit, ízig-vérig olyan kozák maradt, mint Solohov regényének szereplői. Vajon meddig lovagolt a kezessé tett Osakán? Berlinig? És aztán? Ha kettőjük közül valamelyik Vorkután végezte, az nem Osaka volt.

Jobban jártak a Várhelyen hagyott girhes és rühös katonalovak, mert ki gyógyították, megbecsülték, gondozták, etették őket, nélkülözhetetlen igavonók lettek. (Hogy ezeket hol „toborozták”, az persze nem tudható.) Májustól a kisfiú szabadságát iskolakötelezettség korlátozta. Az összevont osztályokban együtt ültek különböző korú, különböző öltözetű fiúk és lányok a falu minden

társadalmi rétegéből. Őt néha a falubeliek behívták az udvarukba, majd a konyhába, végül a szobába is. A gazdagyerekek befogadták. De a cselédházak lakói is gyerekeik játszótársaként bántak vele. Megfordult az uraság által viszonylag újonnan építtetett téglaházak családi szobáiban és közös konyháiban. Olyan kötteseket kapott, amilyent a kastélyban nem készítettek. Ezekből a szegényes otthonokból az új világ mindenkit továbbvitt valahová. Csak a házak egyikben lakik egy fiatal cigányasszony Németországban dolgozó férjével. A régi Várhelyre egyikük sem emlékezhet.

A házban és padlásán sok könyvet meg néhány köteg *Új idők*et talált a minden olvasnivalóra nyitott kislány. Sok-sok regényre lelt. Főleg ponyvákat. Mert a magyar nemesség legfőbb öröksége – elsősorban annak közép- vagy magas-szinten élő rétegeiben – az olvasás (és tanulás) volt. Ha kint nagyon meleg volt, barátunk a hűvös szobában olvasta azt, amit éppen talált. Válogatatlanul, összevissza. Ha pedig Laci bácsi hívta kocsikázni, ment vele Gurdonba, az Öreghegyre. Ellenőrizték a munkák állását, s nagybátyja különös gonddal a minőséget. Jó kedve kerekedett, ha a külföldre eladott vetőmag jó termést adott, vagy ha az állattállományából vett valaki egy-egy példányt jó áron. Ilyen örömeik '44 nyarán megritkultak, s a következő években még jobban elsüllyedtek a gondok, kötelezettségek, (közvetett) pártutasítások tömegében. Az adóhatóság egyre újabb és újabb fizetési kötelezettségeket kézbesített – el nem mulasztott fenyegetésekkel. Az állatok gyorsan terjedő fertőzőbetegségeken hullottak, ami megmaradt, azt viszont – tartozásra hivatkozva – lefoglalták. (Nehéz elképzelni, hogy egy-egy hátsó megmaradhatott, nincs rá más bizonyíték, csak gyermeki emlékfoszlányok). Szegényt és gazdagabbat egyaránt spanyolcsizmába szorította a megfélemlítés, a belső karhatalom és a levegőben lógó állandó fenyegetettség.

Várhelyen a háztartás rendjéről (és a lehetőségekhez igazodó ellátásról) Vasti és Mici néni gondoskodott. Az oroszok bejövetele után az élet szinte döccenés nélkül állt át az új rendre, amelyben mindenkinek megvolt a maga munkafeladata. Ezt Laci bácsi nem fogadta el: nem tudta túltenni magát azon, hogy mindent elvesztett, amiért egész életében dolgozott. Parancsoló, szigorú úr volt, akit nem szerettek. Valaha a bécsújhelyi katonaiskolába járt, bizonyára ott szokott rá a lovaglásra, ami az ő privilégiuma volt, és egyúttal önmaga által meghatározott tevékenységnek a fölgyorsítója: segítségével több helyen ellenőrizhette a munkát. Apja méneskari tisztként kapott ingyenes lehetőséget, hogy ezt a fiát Bécsújhelyen iskoláztassa. (A másik jónevű budai orvos lett.) Laci bácsi hiába harcolt zászlósként az olasz fronton, a trianoni békediktátum elzárta előle a tiszti pályát. Ezért elvégezte a mosonmagyaróvári mezőgazdasági akadémiát, s édesapja halála után édesanyja – Mici néni – Várhelyre költözött. Közel egy évtizeddel a Nagy háború után dédimama kiadta lányai hozományát, a kastélyt pártában maradt lányára hagyva úgy, hogy a közelebbi földeket és a két majort Vasti néni (Róza) és Mici néni (Emília) kapta. Laci bácsi az ő birtokon – valószínűleg nagyanyja öregedésével egyre bővülő jogkörökkel – gazdálkodott. Ez az ezerholdnál lényegesen kisebb gazdaság adta Várhely anyagi

alapját. Az uraság nem dolgozott? Mármint a kommunista tanítás szerint. Ahogy a tanárok sem, hiszen nem végeztek fizikai munkát. Laci bácsi sem szántott-vetett-aratott. Csak – voltaképpen gazdatisztként – mindent kézben tartott. Tapasztalta, hogy a hozzá nem értő vagy munkafegyelmet nem ismerő közép-birtokos társai nem tudnak megbirkózni a kor kihívásaival. A gazdálkodás volt az élete. Talán – mint Véssey Márton – ő sem ért rá megnősülni. A nő mégis betört az életébe, de az unokatestvére felesége volt. Betört? Vagy fordítva: ő csábította el? Ki tudhatja. A kisiú jelenléte fedezte az asszonynál tett látogatásokat, de azok lefolyásáról sem lehetett elképzelése, hiszen Laci bácsit „született” agglégénynek tartották. A fiú kilencéves volt mindössze.

Idáig a történet tárgyilagosan is elmondható. Visszapillantva az oroszok utáni időszakra, kezdődnek a bonyodalmak. Kissé meglepően, a munka nem vezette le a körülmények nyomorúságából fakadó indulatokat. Miközben a középpontban a kifosztottság áll, akár igazságosnak, akár igazságtalannak minősítjük: a veszteség nagyarányú minden tekintetben. Így két merőben ellentétes nézőpont nyílik. Az egyik szerint a kastélyban a (volt) „urasággal” összezártan élő nők keserves munkával biztosították a család megélhetését, míg a negyvenes éveiben járó férfi kívülállóként szemlélte erőfeszítéseiket, és azzal töltötte idejét, hogy fehér paripán (noha az sem biztos, hogy volt erre a célra hátszlova) naponta szeretőjéhez lovagolt a szomszédos faluba. Aki ráadásul férjes asszony, noha a kisiú is tudta, hogy férjének a cselédasszonyoktól – a kor szavával – zabigyerkei vannak. Többes számban. Noha ez akkor sem volt párját ritkító eset, katolikus szemmel halálos bűn volt. Mindenki tudta, mi a nyomorúság politikai oka, de a családból is kellett egy bűnbak, aki nem viselkedett méltó módon. A kisiú azonban tizenöt éves kamasz, távol él a várhelyi kisvilágtól, nem hallotta sem a napi bajokat, sem a felháborodással átizzított pletykákat, döbbenet értette meg a drámai fordulóponthoz. Megdöbbenett, megrázta az öngyilkossági kísérlet híre. Amit öt évvel korábban nem érthetett meg, most két magányos áldozat – egy férfi és egy nő – egymásra találásához vezetett. Csodálta Zsuzska néni bátorságát, tetterejét. Tetszett neki ez a szerelmi történet, ami aránylag szerencsés végkifejletet nyert, s amit korábban már megírt.

A századfordulóra polgárosult középnemességről kevesebb szó esik, mint például az arisztokrácia meghurcolásáról. Ahhoz, hogy a szovjetbérencek rendszert válthassanak, a középosztály nagy részét ki kellett irtani. Várhely elhagyásához a kitelepítést végrehajtók még huszonnégy órás előkészületi időt sem engedélyeztek. Megjelent két lovasszekér négy rendőrrel, deportálták őket kijelölt helyükre: Felsőrajk túlsó szélén – lakhelyelhagyási tilalommal – egy kulák házába. Nem kérdezték, hogy befogadja-e őket. Kulák volt. A nagymamán (nagy-papa 1949-ben szerencsésen meghalt) és nővérén (Vasti néni) kívül odakerült anyám kertészmérnök húga három kisgyerekével. Vajon mitől lettek veszélyes kizsákmányolók? Anyánk – a maga józan racionalitásával – addigra otthont teremtett magának és gyerekeinek Nagykanizsán.

Nosztalegikus iróniával: Sic transit gloria mundi.

Németh István Péter

Tapolcai kalendárka

Január

Keringélnek az évszakok, akárha
ereink nyolcasában a vér,
mert ha elmenőben már a tél,
tavasszal a szív le-ledobálja
köd-ködmönét, s egészen őszig,
a nyáron át hordott rétingre vetkőzik,
mígnem a tél újra visszatér.

Február

Egész télen át így vagy velem:
nyárból maradott sál vállamon
ölelésed, ám kesztyűtelen
vissza-visszavágyik, fájdalom,
tenyered fészkébe újra – melegítsd! –
öt meg öt lázas ujjbegyem is,
míg nem nyit nyomod havában arany kikerics.

Március

Tarvágás volt. Hérics nem nyílik. Rügy sem fakad.
Böjti szél borzolgat még lombja sincs ágakat.
Sétáló roppant az ujján, siratja máris,
hogy nem lehet nyárra fasorból katedrális.
Mézszín fűrészporról beszórt porond felett menny
kéklik, cirkuszi sátra hűvösen lebben.
Évgyűrűk illatoznak maradék ligetben.

NÉMETH ISTVÁN PÉTER (1960) az ELTE magyar-könyvtár szakán végzett. Tapolcán él. Legutóbbi kötete: *Petőfi közelében* (2023).

Április

Akár ingjét bohém költő, a föld már este
a hófoltjait hasztalan kereste,
s mintha nem vicsorított volna soha,
hová lett a jégcsap mint farkasfoga?
Fagyos szél ujjá, cipruság, oly nagyon
nem kocog többé az ablakon.
Neked ajtó és hunyor is nyílik, hol lakom.

Május

A költő mint ama gólyamadár, kinek
röptét sivatag rókái, s delfinek
kísérték csak, ám így is hazatalált,
hosszú nyakát bár hosszabb nyíl fúrta át
ott, itt kitönte jutalmul az ember. De még
égbe röpíthette, nem hagyta hullni ekképp
dicsőítve meg gyilkosa fegyverét.

Június

Télizöldként
kelt fény-örvényt:
„Vélem a fagy meg se történt,
ne fennkölt s mély
verset költsél!” –
így kérlelt a jázmin-tölcsér.

Július

Utánad int szomjasan egy lombos ág,
és a kánikulában, mert nélküled marad,
marasztalna a Szent György-hegy is, ám elbocsát,
míg bátran csapnak le bazaltjára madarak,
akár lustán nyújtózó krokodilusra csak:
az éles kőfogak közé szorult maradék
gyümölcsöket hogy csipegessék.

Augusztus

Hogy vízre lépsz, nőibb a táj a pillanatban,
kamaszlány-melleit nád paravánja mögül
mutatná Fonyód már, míg feltündököl
az egész Aranykagyló-öböl,
s régibb vár a Királynészeknyája alatt van.
Fehér sirály-csapat ríja úzásod felett,
s tátogják e kis dalt csónakba még sose tett
vörösszárnyú keszegek.

Szeptember

Arany birsalma csobban kék
patakba koromszín ágak alatt.
Menta hajlik fürtjeivel még
fölébük, kik szétrebbentek,
a halak. Szellő sápadt lombokba kap.
Rőt uszony és pirók-szárny között
sodródik forogva az első levél
s a vízről az égre visszapörög.

Október

Álmos alomból fölsimogatott
árvult kölyökkutya vagyok,
ki anyja tejszagával együtt
egy lyukas rongyot is kapott,
és október ormain mindenütt
azt látja már csak, mint lobog, lobog,
s nincsenek külön a közelre jött
gazda- vagy sintérszagok.

November

A kapolcsi kanyarban egyszer
biciklijével fiatal anyám esett el,
máskor tartálykocsi szakadt a
kristály tiszta vizű patakba:
pisztrángok egén úszott az olajpocsolya,
s a gyerek még nem is látott szivárványt soha...
Borulj ránk majd Balaton fölötti kupola!

December

Az adventi gyertyák harmadikja vár,
gyújtsam. Halvány rózsaszín akár
karod volt, dehogyis perzselte a láng,
kánikulában óvta hévizi fűz s platán.
Imént húztam középre a parazsat.
Először imát suttogva beszél.
Majd mint kályhába zárt kutya csak
vonít reggelig a decemberi szél.

Malomtavi elégia

Magzatvíz ömöl itt mióta
megszülettem, és a tóba

toronyárny tótágast kígyózva
ér, s ámulok, mintha harangszóra

nyílna-csukódna a tavirózsa.
Perisztaltikusan egy ében pióca

zöld valiznériák indáin át halad.
Balatonból feljött halak

smaragd platán-lombok alatt
siratoznak malom-falat.

Sárgulnak s pirulnak most fűzlevelek
innen iramló patak felett,

a párakék pedig, akárha lehelet
hűlő tükrökön lebeg, lebeg, lebeg.

A vén parti ház torzó.
Még repkény fut leomló

bástyáira föl, s komló.
Beszítálja maholnap a porhó.

Csak arcod nem hull habokba:
moccanatlan mintha volna

üveg mögött a szívforma
arcú szentkúti Madonna.

Alatta szárnya alá is rejtve fejét
alhat a fáradt vadkacsa-nép.

Mert nincs külön föld, víz, se ég:
egybeforgat mindent a malomkerék.

Változás

Egy ideje megváltozott az életem.

Már nem emlékszem pontosan, mikor kezdődött. A jeleket, a hozzá vezető utat viszont el tudom mondani. Vonaton utaztam. Forró júliusi délután volt, az egymással szembeni ablakok lehúzva, de még így is ragadt minden, a fojtó szagot árasztó barna műbőrhuza, a csatos-pántos szandál, a kezem, amit a vonat mosdójában sosem lehet megmosni rendesen. A levegőnek csak a bevágó szelét érezni, frissességét nem. Útitársam rövidnadrágos, műanyagpapucsos ötven körüli férfi, feketére sülve a naptól. Csak két könnyű szatyra van, a következő faluban biztosan leszáll. Aludni próbál, de a túl erős fény és a forróság zavarja. Szemben vele alighanem a felesége, telefonját nézi, néha odaszól a férfinak fontoskodó hanghordozással, amire az kelletlenül válaszol. Látszik, hogy neki mindegy, mit, csak mondjon valamit.

Egyszer csak kivágódik az ajtó, és egy *na, helló* köszönéssel jó negyvenes nő áll a fülke előtt. A hellóban az „l” hangot olyan erősen megnyomta, mintha egy röpke időre a nyelve hegye fent ragadt volna a felső fogmederben. (De az „ó” is valahol nagyon mélyen végződik.) *Mi az, te nem vagy szabadságon?* – csodálkozik rá a fülkében ülő nő. *Ó, ne is mondd – legyint a benyitó –, a főnökömtől alig tudtam kihúzni egy hetet, mer’ hogy majd télen akar adni inkább.* Széles csípőjén, vaskos lábán megfeszül a rövidnadrág, de mórlikálja magát, mint aki élvezi, hogy ez a test jutott neki. Divatosra nyírt rövid hajába bele-beletúr, amitől frufruja újra és újra a homlokába hullik.

De az is lehet, hogy kicsi, lapos műanyagflakonban lötyögő barna lé, amivel a combját csapkodja, villanyozta fel egy kis időre.

– *Oszt mondd meg, télen mit kezdjek már veled, mindenki ilyenkor tud elmenni egy kicsit valahová összeszedni magát!* – folytatja, miközben oldalt az ajtónak dől. (Ez valahogy a bennfentesség, a mindenütt otthon vagyok érzését kelti fel.) – *Mi az az egy hét! Már három nap el is telt, asse tudom, mivel, egy kis takarítás, egy kis gazolás a kertbe’! Oszt mingyán odavan.* Elhallgat, mert dramaturgiailag most a másikon

LAKATOS-FLEISZ KATALIN (1978) író, kritikus, egyetemi oktató. Kolozsváron él. Legutóbbi kötete: *A megértés parancsa. Recenziók, kritikák* (Szászfenes, 2023, Limes).

a sor. A másik nő erre mérsékelt felháborodással valóban meg is szólal, hogy *hát ilyenek ezek a főnökök*, meg hogy ő se tud elmenni egész nyáron sehova. Csak a sok teddide-teddoda. Úgy látszik, a benyitó megelégszik ezzel a válasszal, mert megvonja a vállát, és egy *micsináljunk*, *ez van* mondattal behúzza az ajtót.

Rengeteg ilyen és ehhez hasonló párbeszédet hallottam már. Nem volt benne semmi különös. Mégis annyira elcsodálkoztam, hogy le kellett tennem a könyvemet kis időre. Miért állnak szóba az emberek egymással? – meredt fel bennem az ámulat. Mi az, ami beszédre készíti őket egyáltalán? Mi ez a folytonos beszéd? Hogy ha két ember találkozik, rögtön beszélni kell? Nem győztem csodálkozni ezen. Olyan újonnan megfogamzott kérdés volt ez, hogy tudtam, nem ejttem el, most már dolgom van vele. Háttha ebből a magból kicsírázik valami – gondoltam magamban. Vagy ha nem, akkor sem terméketlen, mert hát terméketlen-e az az ámulat, ami egy megmagyarázhatatlan természeti jelenség láttán fogja el az embert?

Hetekkel később rájöttem, hogy miért.

Semmi másért, mint a *drámai hatás* érdekében.

Mert minden, amit kapunk az élettől, vagy így vagy úgy megteremtünk magunknak kevés, vagy később válik kevéssé. Vegyük például, akinek szép, fürdőszobás lakása van a városban. Forró nyári napokon, hogy lehűtse magát, lezuhanyozik. De a vizet sokáig kell állítgatni, hogy pont a megfelelő hőmérsékletű legyen, akkor is csak az első pár perc jó, amíg valóban megvan a frissítő érzés. Utána már csak áztat, eszünkbe jut, hogy pazaroljuk a vizet, egyszer csak már megint túl hidegnek érezzük, majd észrevesszük, hogy bőrünk durva, száraz lesz utána. Egy óra múlva már nem is érződik a zuhanyozás hatása, akár kezdehetnénk előlről.

Tegyük fel, hogy a reggeli zuhany után a konyhába lépünk, hogy megigyunk egy kávét. Annyira megszokott, már észre se vesszük. Sokat babrálunk a kávéfőzővel, amíg kifő a barna lé. De mindig csak az első pár korty megfelelően forró. Utána már langyosan keserű és közönséges lesz. Ráadásul a hatást, a kellemes tüzet a fejünkben sem kapjuk meg mindig. Egyszer-egyszer ugyan eltaláljuk. De a hatás akkor is elszáll a semmibe. Igazi gondolatok, lejegyzésre méltó történetek ritkán jutnak eszünkbe. Inkább csak arra érzünk vágyat, hogy akármilyen jelentéktelen dolgot az életünkben nagy erőbedobással adjunk elő. Ahogy a kávé hatása elszáll, már korántsem érezzük fontosnak.

Minden reggelnek az a vége, hogy ide-oda tologatjuk az üres csészét a vakítóan fehér konyhaasztalon, de sem a makulátlanul tiszta sorba rakott tányérok, sem a foltnélküli, sima konyhapadlón nem tud megpihenni a tekintetünk. Miközben nézni mindig kell valamit.

Aki faluban lakik, annak sem könnyebb a helyzete.

Mert a faluban az egész élet ellenünk van. Állandó éberségre készítet, mint ahogy egy vadállat éber a vadonban. Itt van mindig az éberség a piszok és a szagok ellen. A szálló por, a sár, hamu és mindent befonó pókháló ellen. (A faluban régen „tisztának” lenni külön erénynek számított, mint akinek a létfenntartás

mellett még erre is jut ereje.) A faluban egyetlen pillanat sem semleges, minden pillanatban történik valami. Az időjárás nem drámai hatású (mint ahogy a romantikusok elképzelik a vihart), hanem maga a dráma. A tél felfalja az embert. Az éveket számolni azt jelenti, a mögöttünk levő teleket számolni.

Mivel folyamatosan kevés minden, vagy mindig túl kell haladni valamit valamilyen cél érdekében, egyetlen megkönnyebbülés: ennek a harcnak különböző drámai helyzetekbe való felöltöztetése és elbeszélése.

Ezek a drámák színesek, de képletük változatlan.

Mert ha én előadom a saját drámámat neked, íratlan szabály, hogy komolyan, figyelmesen végighallgass. Ennek fejében aztán én is meghallgatom a te drámádat. A legnagyobb sértés, soha meg nem bocsátható bűn, ha szembe nevetlek, vagy keményen rád szólok, hogy ne mondd el a drámádat, mert nem vagyok kíváncsi rá.

Vannak emberek, akik a dráma megformálásának valóságos művészei.

Az ilyen emberek körül, ha még nem is mondtak semmit folyamatos magasfeszültség vibrál. Csendjük vihar előtti nekirugaszkodás. A másik embernek, aki útjukba kerül, más dolga sincs, csak hogy néző legyen. A hatás befogadója. Jó, ha csodálkozik, szörnyülködik, de még jobb, ha nem mond semmit. Csak ott van.

Az ilyen emberek mindent beleadnak a drámájukba, csak hogy minél színesebb, hatásosabb legyen. Várazgatnak, cifráznak, felemelik a hangerőt, különösen a dráma végkifejlete előtt. (Miközben a néző a végkifejletet már előre tudja.)

Ezek az emberek teljesen beleélik magukat a saját drámájukba.

Egy másik, főleg nagyvárosban tapasztaltam ezt, a szenvtelen, érzelmentes hangon előadott dráma. Ekkor rendszerint úgy mondjuk el a másik embert utolsó gazfickónak, hogy komolyan érvekkel alátámasztva tesszük ezt. (A gazfickó szót akár ki is hagyhatjuk, a másik így is érteni fogja.) A hangerő és az érzelmek lefokozása azt jelenti, hogy hagyom az érveket beszélni. Ez eleganciát kölcsönöz a drámának. Falusiasnak, durvának tűnne, a hatást is elvenné, ha ezt még érzelmekkel is megterhelném.

Akár ezt az utat is választhatnám – gondoltam, amikor minderre rájöttem.

A könyvben kettőt lapoztam, mintha ezt a gondolatot mégis el akartam volna hárítani.

Megdöccent a vonat, állomáshoz érkezett. Útitársaim szedelőzködtek. Valószínűleg az előbb benyitó nő is. A városok már messze vannak, szálláltak a fehérnadrágos, bőrröndös kirándulók. Egyedül maradtam a fülkében. Újra olvasni próbálok. (Mindesetre úgy teszek, mintha mélyen elmerülnék a könyvben.) A kaulauznő, aki előbb a jegyemet ellenőrizte, végigjárja a folyosót, és amikor a fülkémhez ér, egy pillanatra habozik, hogy benyisson-e. Érzik a feszültség a levegőben. Végül kihúzza az ajtót, és megkérdezi, hogy meddig utazom. *Gilvácsig*

– válaszolom nyugodtan. Majd hozzáteszem: *Gilvácsig még van, úgy tudom.* Erre titokzatosan elmosolyodik, és rám hagyja, hogy addig még van, igen.

Ez volt az első jel.

Innentől kezdtem el figyelni magam.

Rájöttem, hogy akkor is látom a saját arcom, amikor valójában nem látom. És ez a kép a valóságnak megfelelő. Ezt onnan tudom, hogy a másik ember visszaigazolja. Régen is észrevettem ezt olykor-olykor, de akkor nem érdekelt különösebben. Most már tudtam, mindig az arcom rebbenésére kell figyeljek – *belülről*.

Arra is rájöttem, hogy le kell szoknom a bámészkodásról.

Igencsak rossz szokásom volt ez eddig. Különösen az emberek arcát szerettem figyelni. Ők ilyenkor soha nem néztek rám, kerülték a tekintetemet, és ez felbátorított. Nem csak a szép vagy a különös arcokkal volt ez így. Az arc csak mozgékonyasága okán is felfedezendő táj volt, amit a hang sajátossága még inkább átszínezt. Különösen akkor szerettem az embereket nézni, mikor mással voltak elfoglalva. Párbeszéd közben, amikor mereven a másik szemébe kellett nézni, mímelve, hogy érdekel a mondanivalója, az arcot nem lehetett rendesen felfedezni.

De ugyanígy voltam mindennel. Szerettem beleveszni a tájba, nem vetettem meg a homokos, gazos, százszor látott alföldet sem. A romosnak, elhagyatottnak szinte ujjongtam, a szemem jobban beleveszett a torzba, mint amit az emberek szépnak tartottak. Mindenütt találtam néznivalót. Mivel mindig benyomások kereszttüzeiben álltam, hol ide, hol oda húzva, darabokra szakadva, folytonos késésben éltem, mint az elbámészkodó gyerek, aki újra és újra orra esik.

Magamat egyáltalán nem láttam, éreztem ilyenkor. Ebben a nagy megfigyelésben egy senki voltam.

Azt hittem, mivel *én látok*, engem nem lát senki.

Amikor számot vettem mindezzel, arra is rájöttem, hogy ezentúl nem kell élményeket hajszolnom. Egyáltalán semmilyen néznivalót. Sehová sem kell kimozdulnom, elég, ha végzem a napi feladataimat észrevétlenül. Eközben nem néztem szét, nem bámészkodtam, a látás csak tájékozódási pontként volt érdekes. (Mint amikor az autóbuszban csak előre lehet nézni, különben elővesz az utazási betegség.) Készen álltam mindenre, mert folytonosan éreztem a másik vibrálását magam körül. Az arcom készen állt azáltal, hogy látta magát. Mindenkiel egyformán beszéltem, megjátszottam a haragost, a jogosan felháborodót, a megértőt, a bölcsét. Észrevettem, hogy beszédem könnyed lett, pontos, helyén levő. Eltaláltam az arányokat. A társadalom is kezdte megbecsülni egyensúlyomat, kimértségemet, mindenütt, még az egyszeri találkozások nyomán is tisztelet vett körül.

Miközben a társadalom megbecsülése egyáltalán nem érdekelt.

Visszagondoltam arra a jelenetre a vonaton. A kalauznő azért kérdezte, hogy meddig utazom, mert furcsállotta, hogy egy jólöltözött, könyvet olvasó alak, miért nem szállt le a nagyvárosban. Úgy tűnhetett neki, hogy ez a valaki elfejtett

leszállni. És azért mosolygott olyan titokzatosan, mikor azt mondtam, hogy Gilvácig még van, mert nem lelepleztem, hanem fenntartottam a *titkot*. (Mert miért szállok le épp Gilvácon?)

Elhatároztam, hogy ezt az új éneket mindjárt azonnal, a legkülönbözőbb helyzetekben kipróbálom. Egyik délután fogorvoshoz kellett mennem, mert időpontom volt aznap. Emlékeztem, régen, „csak valahogy essünk túl rajta” érzéssel léptem be mindig az ajtón. Túlzás, hogy féltem volna. Inkább igyekeztem tudomást sem venni a helyzetről. Mintha nem én, hanem az árnyékom ment volna be helyettem. Láthatatlan voltam, ha kérdeztek, feleltem. De semmi több.

Arra is emlékeztem, hogy a legtöbb ember nagy feneket kerít fájdalomának. Mert most van kinek elmondani, elvégre azért van itt. A fogorvos hősiesen tűri ezt, van, hogy érdeklődést mímel, hümmög, mint aki érti.

Most viszont kellemes izgatottsággal léptem be a fogorvos ajtaján. *Á, maga az, Felícia?* – nézett rám a papírja mögül. Lassan, ráérősen bogoztam ki a könnyű sálamat. (Nem volt benne semmi az idegen helyzetek sutaságából.) Az üdvözlés után nem mondtam semmit. Nem ügyefogyott csend volt ez, ami után furcsán koppan a szó. Inkább tudatos, magamat figyelő hallgatás. Tökéletesen ura voltam a helyzetnek. Láttam, hogy az orvost kellemesen meglepi a hallgatásom. Ő sem beszélt.

Majd mégis megszólalt. A puha és kemény tömés különbségeit ecsetelte nagy szakértelemmel. Előadásában a szakkifejezéseket fiatalos slendriánsággal vegyítette. Ugyan figyelemmel hallgattam, de nem azzal a kétségbeesett figyelemmel, ami a páciens jellemzi. (Mint amikor élet-halálról döntenek fölötte.) Mintha csak mímeltem volna a figyelmet, de furcsa mód ettől csak még jobban felfogtam mindent. Ebben a mímelésben éreztem igazán *magamat*.

Előadása közben néha-néha szünetet tartott, jelezve, hogy akkor szólhatok közbe. Én hallgattam. Ez felbátorította olyannyira, hogy régvolt pácienseit kezdte előszedni, akik így vagy úgy pórul jártak. Persze azért, mert nem hallgattak rá...

Néha megszólaltam azért, hogy ne legyen féloldalas a beszélgetés. Ha túlzásba viszem a hallgatást, kiengedem a kezemből a gyeplőt, és a másikkban felmerül, hogy azért nem szólok, mert nincs mit mondanom. (Különben is minden aránytalanság az én érzésének legnagyobb ellensége.) Azt kellett elérnem, hogy a másik érezze, nagyon is van mit mondanom, csak még egyelőre nem terítem ki a kártyáimat.

A kezelés végén valahogyan szóba került, milyen sokat utazom. Persze csak a beteglap megírása miatt, hogy melyik címemet írja be. Majd mintha akkor jutott volna eszébe, megjegyezte, hogy nemsokára akar nyitni egy rendelőt abban a másik városban is, ahova gyakran járok. Elvégre terjeszkedni kell, ha a szakmában akarunk maradni...

Barátian váltunk el. Benne volt a levegőben, hogy nem marad ennyiben.

És valóban, néhány hét után felhívott, hogy állapotom felől érdeklődjék. Rendben van a tömés, igen, válaszoltam. Pillanatnyi csend állt be a vonal túlsó

végén. Ez a csend volt a határvonal. Majd egy nagy levegővétel után folyt tovább a beszélgetés. Innentől tudtam, hogy bármennyire is a tömés állapotáról és további kezelésekről beszélünk, valami mást értünk rajta.

A fogorvos mint férfi nem érdekel. És az sem, hogy mivé fejlődik a dolog. De rájöttem, hogy amíg *én* vagyok, a világ szilárd és biztos. A lépéseim pontosak, a szavaim célba találnak. Mindig van választásom. Amíg én érzem magam, semmi baj nem érhet. Amíg én vagyok, halhatatlan vagyok. Ami utána lesz, nem érdekel.

A halálra gondolás is csak gyermekes bámészkodás.

Davi Kopenawa janomami vezető harci festéssel a haximui mészárlás után. Ormuzd Alves fényképét fotózta újra Claudia Andujar (A kapcsolat következményei sorozatból), 1993

Irigység

1.

Irigykedve nézem a fiatalokat,
milyen jó nekik,
vétlen önzés bennük az ártatlan tudat,
észre sem veszik,
hogy úgy vonom, vonszolom magamat,
hogy csak bot segít,

arra támaszkodva, lassan lépkedek
utánuk, mind lehangy,
igyekszem, de léptük egyre sebesebb,
mindegyre távolabb,
utolérnem őket már végképp nem lehet
egy múltó perc alatt.

A lábfej zsibbad, a térd hasogat,
egyre merevebb
mind a két láb, hogy majdnem leszakad
rólam, de mit tegyek,
vonom, vonszolom, húzom magamat,
látszatot művelek.

Milyen szerencse, hogy ép a szellemem,
hogyan az még mozog
ilyen korban is, nyolcvanévesen
is jár, gomolyog,
kavarog bennem az ész, az értelem
sok jele, vagyok.

Mind kerek még, minden gondolat
egymás nyomába lép,
váltófutásban még most is úgy szalad,
hogyan szabályt sose vét,
átnyújt, átvesz, végül a célba csap
a váltókötelék.

Uralom még most is a szavakat,
rajtuk lépkedek,
vagy velük, csak el ne hagyjanak
ameddig lehet!
Kézen fogva járunk mint látó meg a vak,
a kettő egyre megy.

Mennyit gyűjtöttem! Itt van a haszon,
mind-mind támogat.
Ezüst fejű ékes vagy erdőmélyi som,
mikor mi hasznosabb.
Gazdag vagyok, úgy élek gazdagon,
mint aki százfelé szabad.

Csak rab lábam irigyli a könnyű suhanást,
amely tova viszi
őket, a léptüket, a futást, a rohanást
ebben a tavaszi
melegben, fényben, mely engem földre ránt,
őket meg emeli.

2.

Irigylem a holdlassú öregek
fényes jövetelét,
ahogy jönnek, jönnek egyre közelebb
maguk szabta kimért
léptekkel nesztelenül, hogy belérezzenek:
egy máris ideért.

Jó annak, akinek a fülében a csend
örökre meglapul,
nem hallja, hogy a világ mit üzent
némán, hangtalanul,
csak a régmúlt, mely fülükbe visszacseng,
az, ami folyton új.

Jó annak, aki már időtlenül él,
de van még ideje,
talán kevés, de több a semminél,
és így kell élnie
tudatlanul, nem tudva, mi nem ér,
és mikor végzi be.

Jó annak, aki még bottal bár elkopog
a múzeum elé
képeket látni, festett Paradicsomot
az élete köré,
vigasztaló Édenbe lépni angyalok
meg ideák közé.

Jó annak, aki semmit sem irigyel,
hogy ilyen bűne nincs,
nem külső mások javaira figyel,
ha másokra tekint,
érdemük, ha van, magára ölti fel:
– Engem is boldogít.

Ma már pirulva nézem, irigylem őt,
ki mindent elvisel,
hogy elviselt minket is a színünk előtt
kopott éveivel,
hogy lehajolt, meghajolt, s nem beletört
a halálhoz közel.

Előrejelzés

A Magyar Távirati Iroda fönntmaradt lapja.

1987. augusztus 27.

Cenzúrázta, jóváhagyta V. J.

csütörtökön többnyire gyengén,
pénteken – főként délelőtt
gyakorta erősen felhős lesz az ég,
szórványos zápor, zivatar várható.
a délnyugati, északnyugati szél megélénkül,
pénteken, főként a Dunántúlon
viharossá fokozódik.
a legalacsonyabb éjszakai hőmérséklet
12 és 17 fok között,
a legmagasabb nappali hőmérséklet
pénteken 22 és 27 fok között alakul.

Túléljük ezt is.

Európa

Fecskét látunk, még itt a nyár,
a mérsékelt Európa
egén csapongva, kúszva száll.
Ez ő vagy a fióka?

Ez ő, mely röpdösött bolyongva,
hol van a tavalyi sár,
hova lett a tavalyi tócsa,
hol van a sugaras ár?

És újra megrendült a május:
hű, s nem tudja maga sem.
Sarat hozott, ő volt a mágus,
a bűvös fejedelem.

Csőrével csipegette, hordta
a lágy anyagot a ház
eresze alá, nem szorongva,
hogy egyetlen botcsapás,

s oda, mert nem tűrik, a fészek.
Csak szállt, hordta a sarat,
s jöttek az új csipegetések
a hívó eresz alatt.

Elrejtőzött mélyen, a titka
észrevehetetlenül
csukódott rá, ez a kalitka
fogta legeslegbelül.

A sárkasban ült, és azt se láttuk,
hogy a fióka kikelt,
csak jött az első, mintha másutt
tett volna életre szert.

Aztán a többi is kisurrant.
A nyár lassan véget ér.
Üres a sárból való barlang,
nem ad hangokat a mély.

A létadók közé vegyülnek,
öreges, fiatalok
járnak az égen, egybegyűlnek,
már egy, ami kavarog.

De egy-egy néha tág körökben
a messzi dombtetőn
tudva, hogy miért, föl-le szökken,
csak látszatra vakmerőn.

Eregetnénk, bízva, a sárkányt,
de a szélcsöndben mit ér?
Biceg a szép munka, csak ábránd,
nem kapja följebb a szél.

Eregetjük föl, föl a fecskét.
Csak egy, de az hogy repül!
Cikázik, nem kell, hogy kitésszék,
hogy melyik a sok közül.

Sok-sok nemzedék összeróva
a buckák közt tapogat.
Mérsékelt égöv, Európa,
te légy a legszabadabb!

Álomcsapda

A balesetben az egész bőr lejtött a karomról, mellemről. Hát ilyen, azt mondom, nincs, és mégis van. Pedig micsoda frankó, cikornyás betűkkel volt fölvarrva, „alea iacta est”. Először ezt is lefikázta Norbi apu. Ő az egyik apám, akkoriban vele élt anyám. Motorversenyző. A Drapál berepülő pilótája. Na, és akkor mi van? A Lestyánszky Norbi. Ott szalonnát ettünk mindennap, őszibaracklekvárral. Nekem is ez lett a kedvenc kajám, először utáltam ugyan, de megszerettem. Meccsekre jártunk, pecáztunk meg minden... Kedvelt engem, akkor... Én is motorszerelő akartam lenni. Tanultam, mint a gép. Úgy nyíráttam a hajam, mint ő, állandóan a műhelyben voltam, ha lehetett volna, ott is alszom. Volt a Norbinak egy tetkója a karján. Nagyon tetszett. Állandóan azt bámultam. Kérdeztem, mi az, mert nagyon tetszik. Titok, mondta. Aztán mondtam, hogy lesz születésnapom, és olyat szeretnék. Megmondtá, nem lehet. Ilyen csak annak van, aki a csapatban van. Neki meg a két bátyjának. Másnak nem is lehet, mert ők a csapat! Azért én csak megtudtam, hogy az egy „álomcsapda”. A Norbi kedvence a BMW volt. A háborúból maradt itt, oldalkocsis. Azt mindig bütyköltük. Minden csavart, szelepet ismertem rajta. Na, az volt a járgány! Biztonságos. Azzal a hülye is tud menni. Nem lehet vele bukni se, mondta. Hát, ha az a kerékvető mesélni tudna! A kastély kapujában... Még szerencse, hogy Elvira nem ült mögöttem, mert félős. Pedig hogy szerettem volna, ha hozzám simul, átkarol. De nem mert felülni, egyem a kicsi szívét. Mert így aztán ki tudta hívni a mentőket. A betűk is meg minden eltűnt a kezemről. A bőrömmel együtt, mikor levágták rólam a motoros dzsekit. Azt is akkor vettem, a rohadt életbe! Mindkét lábam eltörött, csak feküdtem. Norbi röhögött, azt mondta ott egye a fene azt a motort, majd ránéz, de engem nem akar többet látni... És így jöttek aztán a képek. Tájképek. Amit úgy kell érteni, hogy a mesélés.

De még előtte persze az avatás. Évekkel előbb, de az volt a lényeg. Na, anélkül nem lennék már. Meg is halok, ha nincs kapszulám. Az mentett meg. Mert hogy a kapszulák léteznek, arra akkoriban jöttünk rá. Hogy a kapszula az mindenki ott van.

Az egész onnan indult ki, hogy akkor most mi legyen Daniellával, az új lánnyal, aki odaköltözött... Ellenség vagy barát? Idejön a semmiből, ismeri a titkos helyeinket. Lehetne a barátunk, de, ha nem az, akkor zavar minket. És akkor mondtuk, hogy vegyük be a törzsbe. Avassuk be! De hová, mikor nincs is törzs? Elakadtunk...

Aztán egyszerre kiderült, hogy a birkákban kapszula van. Onnan a Vajk úr rengeteg pénze. Jozsó mondta, meg Arnold. És attól ér annyit a birka, mert benne van a kapszula, és mi rájöttünk, hogy mindenkiben van valami kapszula.

Mert akkor délután Arnold behívott, és ott ült Jozsó. Azért mentem, hogy a Védőnéniről beszéljek neki, de ott találtam Jozsót, a nyomingert. Fene nagy fölkhajtás, gondoltam, mikor már minden megoldódott, a Védőnéni is újra működik... Mit lehet erről itt még beszélni? Aztán jól meglepődtem, pláne mikor aztán rákérdeztek, hogy honnan szedtem a birkát, amit az Unokáknál vágtak le.

– Hát az enyém volt, magától kaptam.

– Mondd el pontosan, mi és hogyan történt.

– Hát maga vágta el a torkát, mit tudok én még?

– Miért volt sérült a birkád füle? – nézett Jozsó. Észbe kaptam, ez a biléta helyét mondja! Amit kivettünk a birka füléből. Elmeséltem pontosan, hogyan is történt.

– Valóban az enyémet adtam oda, mert nekem volt egy ott lenn a nyájban. A birkának kivettük a füléből a jelzést, és beleraktuk abba, akit hoztunk pótlást. Ezért volt átszúrva a birka füle. De ez nem állatkínzás, 'iszen mindegyiknek így csinálják.

Bólogattak, aztán mikor magyaráztam, hogy a másik birka fülébe raktuk át a bilétát, hogy akkor ettől az lett a preparált, összenéztek. Elmondtam, hogy ezt mi úgy láttuk, Vajk úr beoltja őket, meg mit tudom én még mit csinál egy állatorvos, és ezeket viszik Olaszba. De azokra már vigyáz is, mint a szeme fényére.

– S azt tudod-e, mi volt a birkád gyomrában?

– Sajnos tudom, a Védőnéni virágai... – hajtottam le a fejem. – Vagyis, vagyis, hát őbenne nem is, mert őt már akkor odaadtuk... Mikor a többi kiszökött. Nem, nem tudom, igazán nem.

Akkor mutatja a tenyerén a kapszulát Jozsó. – Tudod mi ez?

– Nem.

– Nem is láttál még ilyet? – kérdezte, én csak vonogattam a vállam.

– Na jó, eredj! Erről a témáról ne szólj senkinek. Mostanában a Hétfenyőnél vagytok? Jó is, ha rendben tartjátok azt a helyet.

Na, ettől kezdve én nem éreztem annyira jól magam a Hétfenyőnél. Aztán minden kiderült és megtudtuk, hogy a preparált birkák gyomrában kincs van, és azt viszik Olaszba, és dől a lé. Akkor kezdtük sejteni, mi is az avatás. Hát a preparálás! Vajk úr akkor avatta be a birkákat. És hogy van egy titok, ami nagyon sokat ér, és ki kell derülnön aztán, hogy mi a titok – így okoskodtunk.

– Hát a tehetség – magyarázta Boldika. – Mindenkinek van valami tehetsége. Az a kapszula.

– Miért, a bolondos Ricskának mi a tehetsége? Hiszen csak gajdol, folyik az orra, nem is érteni, amit mond. Ezért kergetjük meg néha.

– Nem is szeretem, ha csúfoljátok – szólta Daniella. – Zavar, hogy piszkáljátok.

– A lélek az, amit belénk fúj az Isten, ezt mondja a Pádre – így Boldi.

– Akkor ez a táltum? – érdeklődött Zolika. Csárli az egészet nem értette, de megpróbálta elmagyarázni, hogy ki kell kötözni egy fához mindenkit, és kínozni kell, de úgy, hogy ne haljon meg, és akkor kivallja, hogy őbenne mi van.

– Miért, mert most annyi fenyő van itt? De mindenkit nem tudunk kikötözni egyszerre! Mert egymást, hogyan? És az utolsót ki fogja megkötözni? – nézett riadtan a kis Feldman gyerek.

– Majd én, elvégre én vagyok a főnök – mondta bizonytalanul Csárli.

– És akkor te nem leszel beavatva?

– Én már be vagyok. Mert én lőttem meg a kutyát. Vagyis farkast, tudjátok...

– Persze tudtuk. Ó Tutajos, a Farkasvadász! Mert ő lőtte meg a végelgyengülésben támolgó Bundit az apja puskájával. A német juhászt, akit azóta is farkasként emlegetünk.

Nagyon sokáig beszélgettünk, ránk is alkonyodott. Beszélgettünk, csak azt nem tudtuk valójában, hogy miről. Talán azért, mert akkor még mindent tudtunk.

– Mindenki ott van a kapszula, csak nem ugyanaz.

– De inkább pontosan, hogy ugyanaz.

– Akkor, mitől vagyunk mások?

– Azt a név teszi, az. Pontosán csak a név az, ami más! Az ember ember – bólogatott Daniella.

– De nekem nevem van már mióta. Nevet adtak, és nem is tudják, ki vagyok?

– Ezért kell az avatás.

– Az avatás az, hogy megmondod, mi a kapszulád.

– Nem, nem te mondod meg. A többiek mondják meg, hogy neked is van!

Na, én azóta tudom, hogy van kapszulám, mert ők megmondták nekem. Azt is, hogy mi az. Hogy látok. És most már tudom, hogy ez így van. Látom, de nem magát, hanem a képet látom, aki maga lenne. Maga szerelőcsarnok, a másik meg egy legázolt vetemény. Ahogy magát nézem, most egy elszáradt paradicsomtövet látok, ami mellett rügyezik a karó. Azt látom, hogy élet van, de túl a szabályokon. Vagy főtt kukoricának látom magát, egy cső, amit rendesen le se rágnak, mert nem ízlik senkinek, ha nem jó szívvel adják.

Na, hogy befejezzem a történetet, elmondom. Én tudtam, hol csináltatta Norbi apu azt a tetkót, és amikor összeraktam a pénzt, fölvarrattam a kezemre. Takargattam, míg készen nem lett, de akkor aztán büszkén megmutattam neki.

– Az álomcsapda!

– Mit műveltél?! – ugrott föl a konyhaasztaltól. – Nem megmondtam, hogy nem lehet?! – és nekem ugrott, és megütött. Csak álltam. Ütött, én meg csak álltam ott. Bögni szerettem volna, de nem tudtam. Ha anyám nem fogja le,

agyonver. Lenyúzom a bőrödet, ordított. Késsel vágom ki, ha el nem tűnteted. Te nem vagy a csapatban!

És én akkor leragasztottam azt a rohadt tetkót, és nem beszélünk többet. Mondtam anyumnak, nem akarok már karosszériás lenni, írasson vissza ácsnak. És akkor eltemettem magamat. Amikor aztán kinőtt a síromon a fű, elloptam azt a rohadt BMW-t. Meg akartam halni. Azon a motoron akartam meghalni, és azt akartam, hogy Elvira szorítását érezzem az életemben utoljára, ahogy belém kapaszkodik, de nem az lett. Mindegy is már. Egyedül voltam, és életben maradtam. A bőrömmel meg a motoros dzsekimmal együtt lefejtették rólam azt a nyomorult tetkót. Azóta ilyen a bőröm. Megégett, ráncos, gyűrött, csúnya, ha megnézi. És akkor már csak azt látom, az arcát, a szemét, ahogyan nézi. Mert ez igazi álomcsapda. Na, akarja, hogy meséljek magáról?

Claudia Andujar: A sámán és João főnök jakoana hallucinogén szert fogyaszt (A reahu sorozatból), 1974

Fecske Csaba

Jó lenne

de jó lenne hazamenni most amikor
olyan elesettnek érzem magam

ott lenni ahol igazán otthon voltam valaha
hazatalálni négy tört fényű szem udvarába
rajtakapni a settenkedő időt látni a
félúton megtorpanó mozdulatot
a cserzett arcon a bátortalanul
megjelenő mosolyt hallani
az egymást fellökő szavakat amint
lélekszakadva iparkodnak elő a gyűrött
szájból és bebútorozzák ezt a kiürült és
elsötétült világot míg fő a híres aranykarikás
tyúkhúsleves él még a régi szertartásrend
enyém a comb apámé a szárnya anyámé a püspökfalat
a csontok az asztal alatt várakozó macskáé
mindenkinek az őt megillető rész
egymásból jut egy napnyi csak
mert rohanunk mindig valahová –
az életünk elől

Megbocsátás

én már megbocsátottam neked
mint te édesanyádnak a halálos ágyán
akihez a lét ajtórésebe szorulva
talán már nem ért el az üzenet elsírtad magad
könnyeiddel mostad volna tisztára a múltat amely
mint Ágnes asszony lepedője –

FECSKE CSABA (1948) Arnóton élő költő, író, publicista. Utóbbi kötete: *Hiteles nyomat* (versek, Irodalmi Jelen Kiadó, 2023).

jól tetted gondoltam akkor és most is amikor elkésve
mormolgotam magamban a szavakat nem is téged
önmagamat kiengesztelve megvigasztalva
a remélhető feledés kezdetén te pedig bocsásd meg
a Teremtőnek szenvedéseidet mert neki
én már nem tudok

Vakond-vers

a föld alatt
már nincs harag
senki nem öl
nem süt a nap
fekszünk hanyatt
míg napra nap
múlik s marad
az éjszaka
a föld alatt
már csak a fér
gek gondja vagy
bárki voltál
itt senki vagy
a föld alatt

Szerelmesms

szeretem minden
porcikád
polcaidon a sok-sok
porcicát
szeretem kerek
alhasad
főképp ott ahol
elhasad

Szöszös ökörfarkkóró

Bundáskenyér tocsog az égen. A teraszon állok, kifújom a füstöt. Nagyon furcsa nap lesz, gondolom. Nem vagyok oda ezért a kenyérért, pedig mások úgy szeretik, hogy párizsit is tesznek rá, és megszórják sajttal. Én kihagyom, beérem a zabkásával, abból is csak a csokis, mert a tejes meghajt.

Majdnem elfelejtettem a köldökszösz a cipősdobozba tenni. Lassan egy éve is gyűjtöm, alig fér bele a dobozba. Valamiért nem tudok erről leszokni. Azt képelem, hogy egyszer fonok belőle valamit. A plüss jó ötlet, a macik aranyosak.

A lábam a padlóhoz tapad, ki tudja, fel tudok-e majd állni. Az állomást elhagyjuk, látom a tehetetlen párt, akit leszállítottak. Várja majd őket a rendőrség, mert nem volt náluk személyi, rossz jegyet vettek. Ilyenkor ki tudja, hogy meddig kell várni, én biztos tovább mennék, kereshetnének. Nem tudom elképzelni, hogy ezen az állomáson van valaki, aki marasztalná őket, hiszen még épület sincs, csak az autópálya hangja. Magyar Államvasutak dűnnyögik, de te vagy a gyökér, ha otthon hagyod a személyid.

Anna úgy fogja az esernyőt, mintha egy kéz volna, amit nem akar összetörni. Alig megyünk, a cipőfűzőm kikötődik. A kedvenc kocsmája felé tartunk, és nem néz rám, úgy mondja, hogy a bíróság talapzatának köveit a horvátországi tengerpartról szállították idáig. Nem akarom elhinni, szerintem csak ugrat. Néha olyan érzés, mintha nem fogná fel az agyam, hogy itt vagyok. Védekezési mechanizmus lehet, mert az idegen épületektől mindig megijedek.

Nem szoktak ennyien lenni, mondja. Lecsap egy asztalra, ahol még nem ül senki, előremegy. A pultnál szeretnék két sört kikérni, de azt hallom, hogy a rendes sör elfogyott, csak alkoholmentes van. A kocsmáros szeme olyan hideg, mintha egy ávóssal néznék farkasszemet. Azért lehet ilyen ellenséges, mert nagyon régóta nem vert agyon senkit. Ki mit szeretett meg az átkos korszakban, ugye. Kikérek két szamócás radlert és két unicumot, hogy mégis csak legyen bennünk valamennyi alkohol. Leülök mellé, és ahogy elnézem, aligha van fiatal.

OLÁH PÉTER (1999) író, Órbottyánban él. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának magyar szakán végzett. Több éve ír prózát, a sárvári írótáborban két alkalommal bronz oklevéllel díjazták. Novelláit a *Magyar Hang*, *Kalligram*, *168óra*, *Bárka*, *Látó*, 2000 közölte. Első kötete 2023-ban jelent meg a *delfinek nem alszanak* címmel a FISZ gondozásában.

Alig várhatják, hogy kinyisson a hely, hogy vörös legyen az orruk, és újra próbálják elkészíteni rajta a tükörtojást.

Az egyik fickó nagyon méreget, ha itt lenne a cipősdobozom, az összes szösz megegetném vele. Mit kell néznie, tudom, hogy nagy a homlokom, de nincs ráírva, hogy nézd csak addig, amíg ki nem folyik a szemed. Anna arról beszél, hogy mennyire várja az erasmust, de azért retteg is tőle. Mit kezdjen egy idegen várossal, hiszen próbálkozhat majd, de nem fog belenőni, a város papucsá mindig nagy lesz a lábára. Nem igazán értem a hasonlatot, meg szerintem kicsit irigykedem is, azért csak Olaszországról van szó. Elkezdek mesélni arról, hogy milyen jó lenne egy tűzpiros Ferrarit kibérelni, és azzal bejárni a várost. Anna nem szereti a piros színt, inkább a feketét vagy a mélykéket választaná, de tényleg jó lenne, mondja. Az ajtóban ekkor megáll egy tigris, leerőszakolja magáról a kabátot, a fogasra akasztja. Milyen helyre hoztál, mondom Annának, aki csak legyint, hogy ne ijedjek meg, ő Aladár, a város sztárja. Mégis miféle sztár lehet egy állat, ezen gondolkodom, amikor hozzáteszi, hogy pornósztár.

A mancsaihoz gyorsan odatapad két feles. Valami házi pálinka lehet, mert itt mást nem igazán kapni. Az egyiket gyorsan lehúzza, a másikat pedig tartja, mint ha tőle várná a szerencséjét. Valamit nagyon felezni akar, hiába mondja a másik, hogy nincs nála, erősködik. Anna azt mondta, hogy nagyon sok drogot lekapcsoltak itt szilveszterkor, ezért sem szerette volna az anyukája, hogy ide jöjjünk.

Imádom megcsókolni őt, bármelyik kocsmában. Viszont most, amikor kinyitom a szemem, előttünk ül, és a bajsát nyalja ez a behemót. Megkérdezem, hogy segíthetünk-e valamiben, mire elkezdi, hogy lenne itt valami. Utálja, hogy a felnőtt filmes karrierjében eddig mindig fiúkkal kellett hármasoznia. Úgy szeretné kipróbálni egy lánnyal is. Ejt még pár szót arról, hogy mennyire utálja a munkáját, de nem sajnálja, mert ez hozta meg neki azt a rengeteg pénzt, ami miatt a várban élhet, és elsőosztályú patásokat ehét. Szóval csak annyit kérne, hogy adjuk meg neki azt, hogy ne csak fiúkkal csinálhassa. Kicsit idegenkedünk tőle, de én el tudnám képzelni, szóval belemegyek, mire Anna is csak annyit válaszol, hogy nem rossz ötlet. Kikérek még egy unicumot, mielőtt elindulunk. Fizetnék, mondom, mire azt a választ kapom, hogy nem találtam volna ki, valahogy nem nevettek.

A szobában kicsit feszengünk, mintha a virágok sem akarnának ellazulni az ablakban. Megkérdezem Annától, hogy biztos ezt akarja, de csak a riadt tekintetével találkozom. Kiviszem a konyhába, elnézést kérek a tigristől, kérnénk pár percet. Anna fél, egy húzásra megiszik egy pohár vizet. Nem kell ezt csinálnunk, bólogat, visszamegyek, hogy elküldjem ezt az állatot, de nem találom a szobában. Eltűnt. Az ablak zárva, megnézem a szekrényben, de csak a ruhák vannak ott. Elment, Anna. Szorosan átölel. A híd jut eszembe, hogy az is milyen furcsa ebben a városban, mintha aludna benne valaki. Az anyukája bundáskenyeret csinál vacsorára. És én nem tudom elmondani, hogy mennyire utálom ezt az olajszagot. Kimegyek a lakótelep elé, hogy rágyújthassak. Istenem, csak legyen vége ennek a napnak.

A kóláspalack szóhoz jut

– avagy: fogódzók Oláh Péter kötetéhez

Radvánszky Anikónak a szakmai segítségért

I. A tér átszelése

Amikor bekapcsoltam a számítógépet, hogy a régóta halogatott Oláh Péter-esszém írásába belefogljak, még fel sem kelt a nap (remélem, ezt a főszerkesztő is olvassa majd). A munkába feledkezve észre se vettem, hogy időközben ki-világosodott, és hogy a szomszédunk magára hagyott, körül sem kerített telkén a téglahalmokat benövő növényzetet egy bakgida rágcsálja. Csak egy pillanatra tekintetem volna ki az ablakon szempihentetés gyanánt, de megkövültem – öt méterre sem volt a gépzizegés uralta szobámtól. Komótosan leszakított még pár levelet, én pedig bámultam, amíg a közeli víztározó felé fordulva el nem szökellett. Ekkor dönthettem úgy, hogy az esszét Michel Serres felidézésével kell kezdenem.

A francia filozófus – önkényesen szűkítve e megnevezéssel az ő tudományos identitását¹ – duális időfogalma ugyanis jól illusztrálja, hogy mi a *valódi* különbség egy bakgida és az őt meredten néző ember között. Induljunk ki – jó nyugati szokásként – az utóbbiból. Az emberi élet Serres feltételezése szerint egy csonkított időfogalom szerint bontakozik ki. Az emberek a mindennapok múltó idejének a rabjává válnak; állandóan sietnek valahová, életterük telítve van új világ-tárgyakkal (pl. az internettel, műholdakkal, a digitális korszak attribútumaival)

BARÁTH TIBOR (1996) irodalomkritikus, a Modern Líraelméleti és Líratörténeti Kutatócsoport tagja.

- 1 Moldvay Tamás előadásában is érinti, hogy az ökológiai gondolkodás három nagy francia alakja (Serres, Guattari és Latour) igencsak szerteágazó munkásságot fejtett ki, és kifejezetten a transzdiszciplinaritás hívei voltak. Az előadás a Youtube-on érhető el, az ELTE Esztétika Szabadegyetem című sorozatában. Moldvay Tamás: *Francia ökológ gondolkodás (Guattari, Serres, Latour)*. https://www.youtube.com/watch?v=4scdU5q_W2E&ab_channel=Eszt%C3%A9tikaLaoko%C3%B3n Utoljára megtekintve: 2023. december 3. (Érdekes élettörténeti adalék például, hogy Serres jogfilozófiai művének megírása előtt matematikából doktorált, de volt hajóskapitány is.)

és figyelmük teljes mértékben az emberi időbeliségre korlátozódik.² Serres ezt rövid időtávnak nevezi, és összekapcsolja a pusztítással – ám mindezen túl véleményem szerint felveti annak kérdését is, hogy mennyiben roncsolja az ember életlehetőségeit, amortizáló hatással lehet-e, és nem teremte-e egy olyan teret, ami csupán betölthető? Hogyha a vele szembeállított hosszú időtávra pillantunk,³ amit Serres a természet sajátos időbeliségével azonosít (hangsúlyozva kozmikus, nem emberléptékű mértékét), egyértelművé válik annak térszerűsége: a hipotézis a természetet mint otthont nevezi meg, úgy látja, az embereknek ezt a természeti időt kellene belakniuk, ami egyként záloga a tartalmas életnek és fajunk jövőjének. Ehelyett a környezetre összpontosít, vagyis arra, amit maga köré teremtett: nagyvárosokra, autóhordákra, felsértett termőföldekre, az Északi-sarkvidék olajfúróira...⁴ Az emberközpontú szemlélet tarthatatlanná válását észlelve Serres felhívja a figyelmet arra, hogy elértük a természet birtoklásának végét, sőt, kettős tanulságot vonhatunk le. Először azt, hogy ez a birtoklás illúzió volt csupán, hiába feledkezünk el a természetről, vagy szűkítjük be az idő horizontját saját kereteink közé, nincs kibúvás a törvények alól; másodszor azt, hogy egyre tisztábban látszik a viszony átfordulása, ám amikor a természet veszi át az uralmat az emberiség sorsa felett, az nem illuzórikus lesz. A francia gondolkodó, utalva arra, hogy a társadalmi szerződés, a természetjog és az emberi jogok nyilatkozata helyett (melyekben közös, hogy a természetet meg sem említik) egy olyan útra kell lépünk, ami az ember és természet *szimbiotikus viszonyához* vezet minket.⁵

Ha ezt nem tesszük, nemcsak okozói, de elszenvedői is lehetünk a hatodik kihálási hullámnak Serres gondolatait követve – ám én mindig szomorú mosollyal olvasom a francia filozófus megkapó naivságát, ugyanis már 1990-ben, a könyv megjelenésekor sem tudtunk azokon a planetáris határokon belül maradni, melyek átlépése kilátástalanná teszi jövőnket.⁶ Latour tanulmánya a Föld kaotikus állapotára irányítja a figyelmet, egy olyan Földre, „amelyet újfent a viszály, a hanyatlás, a háború, a szennyezés és a romlás pöcegödrének tekintenek”.⁷ Jól látható, milyen éles a különbség az ökokritikai szemléletben alig negyedszázad leforgása után: egyezségről és szimbiotikus viszonyról már szó sem lehet, úgy tűnik, a természet már abba a pozícióba kerül, ahol ő tölti be

2 Michel Serres: *A természeti szerződés*. Fordította: Seregi Tamás. Budapest, 2021, Kijarat Kiadó – I.T.E.M. Alapítvány, 39–44, 152–153.

3 Uo.

4 Tim Marshall: *A földrajz fogságában. Tíz térkép, amely mindent elmond arról, amit tudni érdemes a globális politikai folyamatokról*. Fordította: Makovecz Benjamin és Zsuppán András. Budapest, 2022, Park Kiadó, 315.

5 Serres, i. m. 51–53.

6 Bruno Latour: *Ágencia az antropocén korában*. Fordította: Keresztes Balázs. Innen uő.: *Hibrid gondolkodás. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2021, Kijarat Kiadó–I.T.E.M. Alapítvány, 313–314.

7 Latour, i. m. 317.

a birtokos szerepét. Fontos tanulságként többen megfogalmazták, hogy a cél véletlenül sem az uralmi pozíció visszaszerzése, sokkal inkább a természet visszaírása az élet képletébe és egy olyan identitás kialakítása, ami teljes mértékben leszámol a hierarchikus gondolkodás sémáival, és az embert a többi létformával és erővel azonos szintűnek tekinti.⁸ Együtt járna e felfogás azzal is, hogy a természetvédelmi lépéseket ne erkölcsi utasításként és külső parancsok formájában erőltessék az emberekre, hanem mintegy önmagától alakuljon ki bennük, forrása a természetben meglelt *öröm* legyen.

A kétségkívül tetszetős gondolatot napjainkban igen erős kritikával illetik. Ugyanazon önhittség, ugyanaz a hierarchikus rang mondatja az emberekkel, hogy megmenthetik a Földet (nem önmagáért persze, hanem mert a mi létezésünkhöz elengedhetetlen), ami évszázadokon át démonikus erőként volt jelen a kizsákmányolás és kisajátítás során. Akár pusztítóként, akár megváltóként lépünk fel, abban a hitben élünk, hogy nagyobb hatalmunk van az események felett, mint bármilyen más élőlénynek (vagy a természetnek), ám ezek a szerepeink hamisak. Az antropocén (az első ipari forradalomtól kezdődő és jelenleg is tartó geológiai) korszakban az ember szemléletének új módja gyökeresedett meg a bölcséletben, az embert immáron úgy tekintik, mint ami azonos szinten helyezkedik el a többi létezővel, nem a hierarchia csúcsa, hanem a világ egészét átfogó hálózat része. Mégis van egyfajta kitüntetettsége: Paul Crutzen és követői egyenesen geológiai erőként hivatkoznak rá, bár nem épp a dicsőségfalra tűzhető, hogy az emberi tevékenység minden káros következménye „az óceánok mélyétől egészen a légkör legfelső szintjéig áthatja az egész földrendszert, lehatolva a föld mélyére a kőzetekig és üledékekig”.⁹ Az antropocén korszak kezdete az ember káros jelenlétének közetrétegekbe ivódott nyoma, a vége, feltehetően, a civilizációéval esik majd egybe. Az antropocén korszak a tudományos érdeklődésen túl (bár egyre inkább jelen van mindennapjainkban is) művészeti témaként is megjelent, ebből az aspektusból főként a sötét ökológia (és részben az ökogótika) esztétikai megközelítése érdemel említést. Az antropocén alkotások lényegileg az összeomlás pillanatában születnek, ezért szinte magától értetődően jelenik meg az elmúlástudat letaglózó melankóliája, a „mély egzisztenciális megtörttség”¹⁰ árnyékában íródnak, lelnek befogadóra. Ám legyünk őszinték: a depresszív hangulat nem a természet hanyatlásával és gyászolásával áll összefüggésben; magunkat siratjuk el benne (pontosabban *belőle*).¹¹

8 Ilyesmit érhetünk tetten Arne Næss írásában, Arne Næss: *Önmegvalósítás. Avagy a világban-benne-lét ökológiai megközelítése*. Fordította: Puszta Dóra. *Liget*, 1996. december. (Utoljára megtekintve: 2023. december 4.) <https://ligetmuhely.com/liget/onmegvalositas/>

9 Horváth Márk: *Az antropocén. Az ökológiai válság és a posztantropocentrikus természetkulturális viszonyok*, Budakeszi, 2021, Prae Kiadó, 26.

10 Horváth, i. m. 358.

11 Vö. Smid Róbert: *Az ökokritika dilemmái. Kortárs ökológiák az irodalom és a technológia diszkurzív metszéspontjaiban*. Budapest, 2023, Századvég Kiadó, 24–25.

II. Exkurzus: attrakció

Mielőtt a hosszúra nyúlt teoretikai pozicionálást követően rátérnék Oláh Péter lírai novelláira, szükségesnek tartok egy – ígérem, ezúttal tényleg – rövid exkurzust beiktatni, az ökokritikai szemlélet mellett ugyanis a poszthumanizmus égisze alatt született kifejezések némelyike (azt hiszem több, mint amennyit én most érintek) kifejezetten termékeny interpretációhoz juttatja a befogadót. Úgy érzem, ha az ember olvasott Nemes Z. Márió kötetet, látta Kis Róka Csaba festményeit, ismerősebbnek érzi Oláh kötetének poétikáját és a képi világ olykor szürreálisba hajló összefonódását. Említhetnénk még számos olyan művészt, elődöt, akik ebbe a hálózatba (irányzatba?) besorolhatók lennének, és találunk metszéspontot Oláh szövegeivel, ám példáim kifejezetten olyan magyar alkotók közül válogat, kiknek műveiben a hibriditás kulcsfogalomnak tekinthető.

A *démonia* kifejezés jól hasznosítható a *delfinek nem alszanak* című kötet esetében, ami „az emberen túllépve élvezzi az emberi természet romjait, illetve az ember sugallatát az ember nélküli természetben”.¹² Oláh szövegei szintén egy olyan pozícióból tekintenek az emberre (a főszereplői leginkább emberek, és a kötet egyik legfontosabb problémája a társas kapcsolatok körét érinti), ahol még vagy már nincs jelen emberi entitás, karakterei metamorfózison átesett egyedek, kiknek világát a hibriditás határozza meg. A kötetet nyitó novella, a *Rozmárhús* egy emberi tudattal legalább részben rendelkező férjelöltet mutat be, akinek fizikai megjelenése az emberével nem egyezik: hosszú karmai, fehér metszőfogai vannak, nyersen eszi a rozmár- és halhúst. A *Szomorúan néznek a pingvinek* elbeszélője nem tér ki emberi vonásaira, csupán azért kezeljük human lényként, mert értelmezői pozíciónkat meghatározza az a prekonceptió, hogy aki elbeszél (szóhoz jut), csak ember lehet, az a tévhit, hogy a művészet tárgya az ember – ám éppen a poszthumán esztétika kérdőjelezi meg beállítódásunk érvényességét. A novella pingvintestű szereplője, akinek hiányos koponyájából nárcisz nő, ellentmond minden logikus és emberközpontú olvasati lehetőségnek. Helyesebben: új viszonyrendszerek közé helyezi és eltorzítja az emberi alakot annak érdekében, hogy a nem emberivel való érintkezés és mássá válás során „megnyílhasson” a még, illetve már nem emberi „idegenlehetőségek” irányába.¹³ Az *elefántarcú kedd* ennek szellemében szinte állatkerti attrakcióként mutatja be az embert: „[az] állatkert látogatói bámulnak, de inkább csak sejtem, hogy miért. Tovább is dörzsölöm a lábast, de nem akarnak lejönni róla a szennyeződések. Egyre többen gyűlnek az üveghez, feszélyez, hogy ennyien néznek.”¹⁴

12 Nemes Z. Márió: *Csendélet a teremtés hatodik napján*. Innen uő.: *A preparáció jegyében*. Budapest, 2014, JAK+Prae.hu, 90.

13 Nemes, i. m. 92.

14 Oláh Péter: *Az elefántarcú kedd*. Innen uő.: *a delfinek nem alszanak*. Budapest, 2023, Fiatal Írók Szövetsége, 36.

A *biohorror* esztétikájának „alapvető jellegzetessége a testiségre vonatkozó tapasztalatok és ismeretek deracionalizálása”,¹⁵ vagyis az emberi anatómiának ellentmondó ábrázolásmód, az emberi és nem emberi szférák összeolvadása – nem véletlen, hogy a szövegek fókuszába a metamorfózis eseménye kerül, ahogy a *Ráksalátában* is: „[m]egtántorodik a tócsán tükröződő arcától. Vörös a feje, átlátszik a gumicukor. Látja a fekete ereket, amik behálózzák a szemét és a száját. A kábelektől hányingere van. A szárazföldről kopog a füle, de nem akar továbbrohanni, pedig már nagyon dörzsölődnek a belső szervei.”¹⁶ Az ember korporális határaival való leszámolás az emberi mivolt alapjaira ugyanúgy rákérdez, mint a többi létezővel alkotott hálózatban betöltött szerepére. Míg a posztthumán és dezantropocén tekintetnek megfelelően decentralizálja az embert, addig, paradox módon, a legtöbb novellában mégis erős jelenlétet látja el őket; köszönhető ez talán annak, hogy szövegeinek nagy részében a tudatfolyam dominál. Ismétlem: ez a képzet az olvasóban azért alakulhat ki, mert novelláról novellára újra le kell bontania az emberközpontú olvasási módot, ami mintegy alapviszonyként tételeződik fel. Oláh Péter kötetében egyszer sem határozza meg emberként szereplőit, karaktereinek nevük sincsen: az anyám, apám, feleségem kifejezések ugyanolyan semlegesek, mint az elefánt, a delfin vagy a poloska. Ha különbség volna, a jól megszokott hierarchia alakulna ki, és némák maradnának a máskor szót sem érdemlő nem emberek. Oláh könyvében mindenki elbeszélővé léphet elő – még a kóláspalackok is.

III. A tér belakása

Formai szempontból a *delfinek nem alszanak* minimalista novellák gyűjteményének tűnhet, a műfaji besorolhatóság mégsem ilyen egyértelmű a könyv kapcsán, ugyanis alapvetően lírai modalitásban íródott, és a szövegek olvashatók versként (de legalábbis azon poétika szerint, ami például Nemes Z. Márió költészetét is jellemzi). Oláh Péter egy olyan nyelvet működtet, ami elsősorban metaforákra épít, a szöveg cselekményét a hasonlóságon alapuló részelemek összefűzése hozza létre, és a szövegbe léptetett szólamok, szereplők, fogalmi keretek esetén a konceptuális távolság¹⁷ kifejezetten tág. Több esetben allegóriaként értelmezhetők a darabok, melyek nagy teret engednek az álmoknak, fantáziáknak, a különféle groteszk, bizarr s olykor szürreális történeteknek. Még azt is a lírai jellegzetességek közé sorolnám, hogy a szövegek elbeszélője hasonlóan ragadható meg, mint az alanyi költészeté (egy helyütt még „Péterként” is aposztrofálódik).

15 Nemes, i. m. 93.

16 Oláh: *Ráksaláta*, i. m. 37.

17 Kövecses Zoltán – Benczes Réka: *Kognitív nyelvészet*. Budapest, 2010, Akadémiai Kiadó. Esszém írásakor a digitális változatot használtam: https://mersz.hu/dokumentum/kognitiv_nyelv-eszet__110 (Utoljára megtekintve: 2023. december 6.)

Tematikai szempontból sokrétű szövegvilággal állunk szemben, véletlenül sem ragadnak le a szövegek a poszthumán vagy az ökokritikai diskurzus területén, már ami a konfliktusok, illetve a körvonalazott problémákat illeti. Ebből az aspektusból a mindennapi élettel, emberi dilemmákkal találkozunk, Oláh könyvében az emberen túli, kívüli világ a nagyon ismerőset öleli át. Ki ne tapasztalta volna meg, milyen hónap végén szűkölködni, számontartani minden forintot? A *pénztárca* című novella két szereplőjének az egyik legnagyobb szórakozása az, ha beoszthatják (még a kézhez sem kapott) fizetésüket a hónapra, eltervezve minden költséget – a Móricz *Hét krajcárját* is felidéző szövegben mégsem a helyzet lehetetlenségén való kacaj a fő érzelem, hanem a mélyről jövő, állati brutalitásban testet öltő düh. A pár ugyanis rajtakap egy polipot, amint az lopja a pénzüket, a férfi pedig szó szerint kivégzi: „[ne] mozogj, ne sírj, mindjárt elintézem. Suhintok, és ahogy földre kerül a polip, elkezdem ütni. A szőnyeg besüpped, beleremeg az ablak. Kiadom magamból a hónapok alatt felgyülemlett elkeseredést, amikor alig volt pénzünk, nem ettünk eleget, és nem ihattam kávé sem, mert drága. Itt van előttem, aki tehet róla, addig csapkodom, amíg már nem látom a különbséget a szőnyeg és közte.”¹⁸ Nem egy novella foglalkozik az emberi kapcsolatok törekenységével, a kétarcúság problémájával (ami a másikkhoz való ragaszkodás és az elidegenedés dichotómiájából ered). A *Két harkály* énelbeszélője egy lassan szétmorzsolódó kapcsolatot vetít elénk. Allegóriává növi ki magát az odaégett zsemlemorzsa, az eredetileg kedves gesztusként készített gombóc, aminek a szaga beleeszi magát a konyhába, tárgyakba, lassan mindenhová: „félek, hogy mostantól ilyen szagú lesz az életünk”.¹⁹ Érdekes, hogy ez a novella szintén egy felfokozott érzelmi pontba sűrűsödik a zárlatig, és ismét az erőszak veszi át az uralmat: ezúttal harkályok támadják meg a nőt. Bár a séma kísértetiesen hasonló, a férfi itt tehetetlenül nézi, ahogy párja áldozattá válik, sőt, a történet végére mindkettőjük veszélyben van. Ha kissé elrugaszkodunk a képzeletünkben, az sem kizárható, hogy a diszfunkcionális kapcsolat a novella végére a nő elleni erőszakba fordul át (ezt támasztaná alá a férfi hirtelen képszakadása, a kád szélére ülő nő megrendültsége, a hátat fordító mentőök képében kifejezett társadalmi elhagyottság); egy biztos: a harkályok kopogása egy mély titkot hoz felszínre, olyasvalamit tesz nyilvánvalóvá, ami a kapcsolat folytathatatlanságát jelzi. A többre vágás gyakori eleme a szövegeknek, ha a *Kismajom* című novellát figyelmesen olvassuk, a történetből az is világossá válik, miként párosul mindehhez a megrekedtség érzése. A főszereplőnek gyarló vágyai vannak, csinosabb ház, drágább autó, előléptetés – mondhatni tipikus konzumember. Oláh Péter történeteiben a sorsával elégedetlen, ám azon változtatni képtelen figura visszatérő elemmé változik, ahogy az is, hogy az összeomlás felé poroszkáló karakterek legnagyobb tragédiája épp életuntságuk: a kötet fantáziadús környezetében még nyilvánvalóbbá válik az egyszerű hősök otthontalanná válása.

18 Oláh: *A pénztárca*, i. m. 10.

19 Oláh: *Két harkály*, i. m. 11.

Az elbeszélések más szempontból is tematizálják a meddő helykeresés toposzát, kísérletet tesz szinte minden szereplő arra, hogy az idegennek tűnő teret belakhassa, sajátjának érezze. A *Nagymama* című novella elbeszélője megörökli a szülői házat, ami eddig a pontig ideális és nosztalgikusan kellemes történetkezdés is lehetne, ám a ház szimbolizál minden idegent, minden megszokottól eltérőt: olyan otthon, ahová hazatérni nem nagyon lehet. Periodikusan térnek vissza az erre utaló félmondatok és megjegyzések: „eleinte rémisztő volt, de már hozzászoktam, hogy errefelé fura dolgok történnek”, „hiányzik a nyüzsgés, nem gondoltam volna, de a szmog is. Itt valahogy nem az az élet van, amit megszoktam”, „van valami furcsa ebben a házban”²⁰ és a többi. Az elképzelés, miszerint az ember már nem tud otthon lenni a világban, és a természetben folyton ismétlődik, és kritikai fénytörésbe kerül: az urbanizáció például az elidegenedés háttéreleme: számos helyen visszatér a városban élő ember magánya és az a tapasztalat, hogy mindenki más furcsa, baljóslatú vagy épp megszólíthatatlan. Oláhnál a legtöbb szereplő valamilyen függőséggel él, még ha rejtetten is: az energiatal, a puszedli, a társ vagy a különböző ételek, italok mind a természet emberben betöltött úrére, a nagyvárosi elveszettségre reagálnak, és pontosan leképezik a modern, globalizált világ élhetetlen oldalát. Ígyunk egy Monstert, együnk egy sárgabarackos Bombit, aztán a számítógépekbe temetkezve csak felejtjük el, hogy nem ez az ember ideális (lét)állapota.

Ma határhelyzetek sokaságában találjuk az embert, melyek hatására átalakulóban vannak azok a koncepciók és sémák, melyek alapján mindeddig elgondolhatónak tartottuk. Példának okáért nem tűnik annyira a valóságtól elrugaszkodottnak a gépiesített ember megjelenése, ha a robotika ugrásszerű fejlődésére tekintünk – bölcseleti szempontból ugyanakkor elementáris kérdés, miként tudja az elbeszélő a hajszárítót elfogyasztó humanoid utast neutrálisan, nemes egyszerűséggel *embernek* nevezni (*Atomreaktorban ideges buborékok*), vagy miért nem lepi meg a narrátort, hogy felesége mosogatógépnak nézi (*Az elefántarcú kedd*). Oláh prózáját (és a poszthumanizmust általában) az jellemzi, hogy a különböző kreatúrák, szörnyek, hibridek magától értetődő természetességgel jelennek meg az emberrel való korrelációban, nincsenek alá- és fölérendeltségi viszonyok, ennek megfelelően a könyv szereplői mindenfajta döbbenet nélkül élik meg a bizarre eseményeket, és lépnek kapcsolatba furcsa lényekkel (mondjuk egy kukázó delfinnel). E jellegzetességtől mégsem lesznek iránytalanok a szövegek, tétnélkülinek sem titulálhatjuk őket – a poloska-ciklus autofikciós vonásokkal tarkított darabjai egy sajátos barátság történetfoszlányai szerint az énfeltárás területére merészkednek például. Több célra használja a rovar a narrátor: általa nyit teret az éntükrözésre, részben dehumanizálja önmagát, és a múlandóságot is érinti. Ugyanígy szólnak ezek a szövegek a magánnyról és elesettségről, de ezek a nagyon is emberi problémák a Másikkal (nonhumánnal) való szembesülés szűrőjén át nyernek megfogalmazást. Nem véletlen, hogy a könyvből

20 Oláh: *Nagymama*, i. m. 26.

kiszorul az emberi társadalom, a szereplők családi és párkapcsolatokban jelennek meg, a legtöbb történetben a nem emberivel konfrontálódnak, sőt vannak olyan szövegek, ahol emberi jelenlétről se nagyon beszélhetünk. A társadalmi-ság meg nem léte mélyen összefügg azzal, hogy visszaszorított emberi jelenlétet tapasztalunk meg a könyv olvasása során, ugyanis az emberi lét a társadalom kötelékében nyeri el autentikus formáját, csak az válhat a közösség részévé, akit embernek tekintenek, így látta Bergson is: „énünk [...] mások külső személyiségének szoros szövetében való beiktatódásának pontján talál kapaszkodót: szilárdsága ebben az egybetartozásban rejlik [...] a kötelezettség, amelyet embertől emberhez vivő kapcsolatnak képzelünk, mindenekelőtt önmagunkhoz köt bennünket”.²¹ Oláh a társadalom szerepfosztásával olyan olvasói pozíciót alakít ki, ahol már eleve az ember csökkentett szerepéből indulunk ki, könnyebben halljuk az általában némának tartott élőlények hangját.

Ökokritikai aspektusból ugyanis az a *delfinek nem alszanak* legnagyobb erénye, hogy szóhoz jutnak benne az állatok (*Elszaporodtak a korallgombák*), növények (*Az ananászok nem hülyék*), sőt maga a Föld (*Fekete sószemcsék*) és az élettelen dolgok (*Bioboltban keresik a kólát, Összetörik a cukorgömb*). Ezzel a fogással Oláh hazai irodalmunkban egyedül útra lép, és érvényesíti az ökokritikai szemlélet azon kívánalmát, hogy minden létező egy szintre emelkedjen és az emberin kívüli akaratok és jogok köre is számításba kerüljön. Az irodalmi szöveg (mint más művészeti produktumok) kiváló terepet szolgáltat a nem emberközpon-tú világ feltérképezésére és jobb megértésére – persze kérdés marad, hogy például a macskának tulajdonított tudat és érzelmvilág (*Elszaporodtak a korallgombák*) ábrázolható-e egyáltalán e nézőpontból hitelesen. A fikciót (ami az állati elmébe való behelyezkedés) kísérletként kell felfognunk, a nyelvi teremtmő próbájának, nem szabad megfeledkezni az írás művészi jellegéről. Mindazonáltal már az a tény, hogy – Oláh szövegvilágán belül legalábbis – lehetnek állatok a történet elbeszélői, komoly előrelépés a csak emberekre koncentráló és csupán embereket megszólaltató antropocentrikus nézőponthoz képest. Ezek az új pozíciók alkalmat adnak a világ (és benne bizony az ember) újraértésére. Ez olykor lehet ironikus (az ananászos történetben például nevetségessé válik egy ex-barátnője után siránczó fiatalember), tragikus (a Föld például szenved a *Fekete sószemcsékben*) vagy szürreális hangoltságú („A természet pedig sokkal barátságosabb, mióta tojássárga állagúvá vált”).²² A kötet csúcspontjai (ebben a diskurzusban) azok a szövegek, amelyekben a kóla, illetve annak palackja válik elbeszélővé, radikalizálva, egyszersmind kiteljesítve az emberközpon-tú szemlélet lebontását. Oláh Péter könyvének legnagyobb tanulsága mégis az, milyen sokat elmond az emberről mindaz, ami végtére nem is róla szól. Attól, hogy a kóláspalack szóhoz jut, az ember még nincs elhallgattatva.

21 Henri Bergson: *Az erkölcs és a vallás két forrása*. Fordította Dienes Valéria. Budapest, 2002, Szent István Társulat, 26.

22 Oláh: *Nagymama*, i. m. 87.

Közei képek – távol a világtól

Indiánok. Lelkek. Túlélők. Claudia Andujar fotókiállítása
a Néprajzi Múzeumban

Budapest, 2023, Néprajzi Múzeum

Claudia Andujar fotóművész életében sorsdöntő pillanat volt, amikor megismerte az Amazóniában élő yanomami indiánokat. Hogy miként vetődött arafelé, azt megtudhatjuk a Néprajzi Múzeumban látható *Indiánok. Lelkek. Túlélők.* kiállításon. A kronologikus ívet leíró kiállítás a Brazíliába érkezést követően veszi fel a fonalat, és vezet el Andujar idős kori életművéig.

A hazánkban első ízben kiállító Claudia Andujar felvételei szinte teljesen megtöltik azt az egy termet, amelyhez több folyóson át vezet az út. Nem biztos, hogy odatalálunk, megeshet, hogy útbaigazítást kell kérnünk. Ha végre megtaláljuk az alagsori teret, csak úgy kapkodjuk majd a fejünket. Ennyire nagyszabású, a teljes életművet átfogó tárlattal ugyanis ritkán találkozunk az ember. 124 fotográfia került bemutatásra, így van mit nézni. A nagyméretű analóg nagyítások és digitális nyomatok mellett vetített képanyagot, az üvegvitrinekben pedig autentikus yanomami indián tárgyakat: tollas kardíszeket, nyíltartó tegezeket, használati eszközöket láthatunk. Többségük Boglár Lajos nemzetközi híró etnológus, kulturális antropológus gyűjteményéből származik.

Boglár az '50-es évek végétől kezdve kutatott Brazíliában és Venezuelában. Gyakran több ezer kilométert is megtett, hogy helyi törzsekkel (nambikuarákkal, piaorákkal, guaranikkal, wayanákkal) együtt éljen. A yanomami indiánok között viszont nem végzett terepmunkát, így minden bizonnyal vásárlással vagy cserével jutott hozzá ezekhez a Andujar képein is felbukkanó különleges kellékekhez.

Az említett tárgyak kiválóan illusztrálják a kiállítás fő mondanivalóját, az alkotó yanomami indiánokkal folytatott párbeszédét. Az *Indiánok. Lelkek. Túlélők.* erre a kicsiny amazóniai csoportra fókuszál, más, pályakezdő művei (*Brazil családok, Sônia*) jóval elenyészőbbek. De már ezeken is megmutatkozik, hogy a fotográfust az emberi arcokról leolvasható sorsok érdeklik.

TAKÁTS FÁBIÁN (1987) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán végzett művészettörténet szakon. Szakterülete a 20. század művészete.

A nagyszabású tárlat az olvasni szeretők számára különösen kedvez. Bőséges mennyiségű szöveg ad tájékoztatást arról, hogy a művész miként is jutott el születési helyétől, a svájci Neuchâtelből a dél-amerikai dzsungeléig.

Claudia Andujar Erdélyben és Magyarországon nőtt fel. Magyar származású édesapja, Haas Siegfried erősen közrejátszott az országváltásban. Miután 1940-ben Nagyvárad ismét Magyarországhoz került, svájci édesanyja elhagyta őket. Édesapjával élt tovább, ám a háború közbeszólt. Haas Siegfriedet a németek koncentrációs táborba hurcolták, Andujar viszont megmenekült, édesanyjával svájci rokonoknál találtak menedékre.

1946-ban elhagyta Svájcot. New Yorkban, a Hunter College-ban hallgatott bölcsészetet. Két éven át az ENSZ idegenvezetőjeként dolgozott, majd miután megtudta, hogy édesanyja Brazíliában él, nem marasztalta immáron semmi sem a „Nagy Almához”. 1955-ben érkezett Brazília legnépesebb metropoliszába, São Paulóba. Szinte keresztül-kasul bejárta a dél-amerikai kontinenst, utazásokat tett Bolíviába, Peruba, Argentínába, Chilébe. Barangolásai során kezdett rendszeresen fotózni. Szabadúszó fotóriporterként dolgozott, társadalmi témájú fényképsorozatokot készített. Felvételeit neves magazinokban, mint például a *Fortune*-ban, a *Life*-ban, a *Look*-ban publikálták. Tevékenysége egyre nagyobb népszerűségnek örvendett, kiállításokon is egyre többször mutatkozhatott meg.

Pályája az 1970-es évek elején éles fordulatot vett. Felhagyott a riportfotózással, és életművét innentől a yanomami indiánoknak szentelte. A civilizációtól elszigetelten élő entikummal 1971-ben találkozott először egy riport apropóján. Lassan, de biztosan ismerte meg kultúrájukat, tudott meg róluk mindent. 1974-ben autópálya épült a területükön, a külső behatolás következményeként himlőjárvány ütötte fel a fejét. Szerencsájukre Andujar még időben hozott orvosi segítséget. A nyolcvanas években az aranybányászat következményeként aztán malária és higanymérgezés sújtotta őket, populációjuk húsz százaléka elpusztult. Ki is haltak volna, ha Andujar nem lép fel. Az alkotó egy bizottságon keresztül elérte, hogy létrehozzák a Yanomami Parkot. Ennek keretében Brazília kormánya tekintélyes, 96 000 km² területet helyezett számukra védettség alá.

Claudia Andujarnak a mai napig szívügye a majdnem a kihalás szélére sodródott törzs védelme. Elszántan harcol jogaikért. Az *Indiánok. Lelkek. Túlélők.* fotográfiái között szinte alig találunk vidám arcokat. Egy-két szereplő ugyan mosolyog a képen, de jobbára komorabb tekinteteket látunk. A nehéz sors és fenyegetettség jól látszik azon a képen, ahol yanomami férfiak szögesdróttal elkerített lakóhelyükről gyanakodva figyelik a közelben landolt helikoptereket.

Andujar hosszú időt töltött a yanomami indiánok között, ezáltal betekinthetett mindennapjaikba, már-már családtagként élt velük. Megörökíthette meg-hitt pillanataikat, rituális szokásaikat is. 1998-ban fotóesszéiből könyvet jelentetett meg *Yanomami: a ház, az erdő, a láthatatlan* címmel. Képein keresztül „személyes történetet ismerünk meg saját útkereséséről és a janomamikkal

folytatott párbeszédéről” – olvasható a tárlatról. „Ez a személyesség egy tágabb antropológiai nézőpontba, a kulturális találkozás, a megismerés, a megértés és a bemutatás témakörébe helyezi a képeket, és egy fontos történetet is elmond arról, miként válhatnak a fotók egy amazóniai indián közösség megmentéséért vívott aktivista harci eszközévé.”

Andujar most látható képei sem az egzotikumot keresik, hanem mély megértéssel és elfogadással dokumentálják egy távoli nép életét és ahhoz való jogát.

Claudia Andujar: Toototobi, Amazonas állam (A kapcsolat következményei sorozatból), 1981

Mangi naplója

4. rész

Telt az idő, kis időt kihagyok. Ettől számítva talán a második évben⁶⁰ Prelátus⁶¹ úrral találkoztam a verandánk lépcsője előtt. Már távozni készült, anyám kísérté ki. Köszöntés után mindjárt szólt is: „Margitka, találjon ki valamit, hogy P. fr.⁶² idejöhessen lakni! Maga mindent kitalál.” Az én szigorú gyóntatóm volt a kedves káplánja, aki a kőszegi Domonkos zárdában félételt töltött el mint hittanár, s most ide helyezték hittanárnak a gimnáziumba. Ekkor már csak hárman voltunk a családból itthon, és most éppen egy árva kis unokának érkezését vártuk – tudószanatóriumból. Neki kellett a külön szoba. Találtam egy kis fülkét a házban, és szépen megférünk. Három éven át lakott nálunk, azután Szombathelyen a kispapok spirituálisá lett a szemináriumban. M. B. néhai szobájában és a gimnáziumban utódja dr. Gy. P.⁶³ lett. Ő is különösen jó pap és kedves egyéniség. Anyámat nagyon becsülte – megbecsülte –, és ezért a távolról haza-hazatérő családtagoknak is nagyon rokonszenves lett.

Öcsém közben megnősült,⁶⁴ és én útra készen lehettem a zárdába. Vele az történt, hogy apám betegsége miatt a város és egyház két főembere még 19 éves

KAPILLER FERENC (1955) író, szerkesztő, családtörténész.

60 Pontosabban az 1926-os tanév kezdés előtt.

61 Pehm (Mindszenty) József (1892–1975).

62 Pápai János dr., egyházmegyes pap. 1926. szeptember 1. és 1929. aug. 31. között volt hittanár Zalaegerszegen, az állami reálgimnáziumnál, majd lelkiigazgató és teol. tanár a szombathelyi szemináriumban.

63 Győrög Pál dr. (1901–1986) 1929-től 1932-ig működött Zalaegerszegen. 1932–1944-ig káplán Kőszegen, hitoktató a polgári iskolában és a tanítóképzőben. 1963-ig Vasszilvágyon, 1963-tól haláláig Perenyén plébános.

64 Kováts Ferenc – Prelátus úr szelíd ráhatása nyomán – a nagylengyeli plébános, Herold József húgát, Herold Gizellát (1903–1998) vette feleségül. Az esküvő 1928. november 28-án volt a nagylengyeli templomban. Tanúk: Czobor Mátyás, zalaegerszegi polgármester és Horváth János, a szombathelyi Püspöki Iskola igazgatója. Eskető: Herold József plébános. (A „szelíd ráhatás” Pehm József és Kováts Ferenc közötti beszélgetéssel indult: – „Te, Feri, meg kéne már nősülnöd!” – „Én csak a nagylengyeli plébános húgát tudnám elképzelni feleségnek, de nem ismerem annyira...” – „Jó, elmegyek hozzájuk, megnézem én is.” A kiszemelt lány, aki gazdaságvezető volt a plébánián, alkalmasnak találtatott.) A Kováts házaspár az esküvő évfordulóján halálukig minden évben hálaadó szentmisén vett részt a nagylengyeli templomban. (Deák Mihályné, szül. Kováts Erzsébet közlése.)

korában nagykorúsították, hogy édesapja helyét a két hivatalban megbízással átvehesse. Aztán a jól sikerült évek után – rábeszélésre – kényszerű névaláírása véget vetett a jól induló életnek. Lelkiismeretlen emberek berántották..., nem lehetett segíteni. A tízezer pengőt érő kis ingatlanra tizennyolcezer pengő teher zuhant. A tanács az volt: hagyja elárverezni. A Városháza számvevőségéhez azonnal állásba léphet. – „Nem! – felelte kurtán. – Paraszt vagyok. Nem cseresznyézek egy tából...” – Bátyám bankember az Alföldön, magasabb állásban; megvizsgálván az ügyet, nem tudott segíteni. Képtelenség..., a föld nem bírja, sem az ember nem bír vele.

Nekem nem mondták meg, mekkora az összeg, sok faggatásra sem. Csak öcsém sóhajtott: „A kamat! Ha kamat nem lenne...! Az megöl.” – Erre felcsattantam: „Vállalom a kamatot!” – Még sóhajtott egyet: „Ha fel nem akasztom magam, kimegyek Amerikába!” – Erre nem szóltam – meg se hallottam kifakadását, ismertem jól –, hanem másnap megvettem Pehidlof angol nyelvtanát. Aztán minden este nyúztuk az angol nyelvet, de komolyan – három hétig. Akkor azt mondta öcsém: „ne folytassuk! Ezt a ronda nyelvet nem tanulom meg.”

Én vállaltam a kamatot, és vállaltam érte a kiföldét ebéd széthordással, és befogadtunk négy gimnazista diákot az egyik szobába. (Szegény kis unokahúgom már két éve kihalt belőle.) Dr. Gy. P. pedig okt. 1-jén az egész évi lakás és ellátás díját⁶⁵ adta át a törlesztés megkezdésére.

Cudar világ volt akkor: a „bolettás” világ. Ma sem tudom, mit jelentett ez a szó, de tudtam, hogy a búza mázsája alul van tíz pengőn. A napi huszonöt liter tejet nem tudtuk eladni, és sajtot próbáltam készíteni belőle, de nem sikerült. Volt azért örömöm is benne, mert a sok állás-, vagyis hely nélkül maradt uradalmi cseléd ide tömörült a téglagyárakhoz közel, ahol tégláért dolgoztak, és egész uccasort építettek. Az ő gyerekeik itták a tejet, amit már felhasználni sem tudtunk a háznál. Milyen jó érzés volt adni tudni más, szegénységgel küzdőnek is a magunk termeléséből, a magunk szegénységében!

Öreg óvónénink jött hozzánk jelenteni a nyugdíjaztatását, és hogy adjam be a kérvényemet, ő már beajánlott utódjának. Megköszöntem; mentem is a főnökségre, azt kérni, hogy sógornőmet válasszák meg. Az elnök elfogadta, de helyettesítésre. Egy év múlva történt a választás, de nem őt választották meg.

Két év múlt el, mikor a második nyugdíjazás történt, a másik óvodánál. Dr. Gy., aki éppen áthelyezés előtt volt, a kis húgát Burgenlandból⁶⁶ ide íratta be a Notre Dame zárdába, polgári iskolába, örömmel jelentette nekem, hogy már el is intézte az illetékesekkel, hogy be fogom adni a kérvényemet. Szegény jó anyámmal így beszéltek már meg. Rémulten tiltakoztam, hiszen én nem mehetek még innen el, és én már nem is konyítok az óvodai munkához. Erre ő úgy dühbe gurult, csak kiszaladt a száján: „Ilyen szamarat még nem láttam!”

65 Ezek szerint a kezességgel járó anyagi teher 1929-ben zúdult a család nyakába.

66 Győrög Pál Alsóőrön született. Húgát 1931-ben vagy '32-ben hozhatta át Burgenlandból (– Őrvidékről).

Könnyű volt ezt megbocsátani, hiszen csupa jóakarát volt. – De nekem még el kellett utaznom az okmányaimért, ahova annak idején még dr. P. J. vitte. A nővér, aki a portánál nekem visszaadta, csak annyit fűzött hozzá: tudtuk, hogy nincs hivatása. Akinek van, az a szülei holttestén is keresztüllép. – Igaza lehet; nekem nincs. Egy beteg macskát sem tudnék átlépni, nem a szüleim holttestét.

Most már nem tiltakoztam, de olyan buzgón könyörögtem az ég felé, valahogy mentsen meg az egésztől. Főképp a [...] kéregetéstől. Két héttel a választógyűlés előtt F. öcsém benyitott kora reggel a mosókonyhába: „Kérek egy segítő munkást a vetőgéphez!” Mielőtt a bejáró asszony szólt volna, én már ugrottam is vállalkozni. Hiszen olyan rég nem voltam már kint a szabadban!

Borús volt az idő, csípős szél fújt, árpát vetettünk a hegyoldalban. A tehenekeket fogták be; én a vadabbikat vezettem kötőféken, hogy a gépet a barázdából ki ne rántsa. Erősen szembe fújt az északi szél. Mikor a dombról lefelé jöttünk, a föld vége felé egy erős szélrohamtól én is, a marha is, félre kaptuk a fejünket. A béres úgy vélte, hogy makacskodik az állat, előre ugrott felemelt ostorral, az állat pedig hátra, éppen a lábam fejére, teljes patával. Szerencsére a föld puha volt, csontom nem tört, de a lábfejről a harisnyát, szandált és az eleven bőrömet is leseperte. Mire a kertek alatt hazabaktattam, a hideg szélről is, csúnyán megdagadt a lábam. – Tiszta örömet éreztem. Nem kell – mert nem is tudok járni – az utolsó percben a választáshoz pártfogást kérni. De dr. Gy. minden kérést, igazolást elintézett. Egy hét múlva megválasztottak egy szavazattöbbséggel.

Megint új, egészen más munkakörbe pottyantam. Nehéz volt gondolatnak is; mikor én képesítőzni mentem, akkor is csak a vakszerencse mentett, hiszen 1915-ben voltunk, és mindennel foglalkoztam szociális munkában, de ezzel a szöveggel nem, és azóta sem.

Augusztus 1-jén foglaltam el az új állást. Az óvoda könyvszekrényében találtam dr. Veszely Ödön folyóiratának néhány számát – Gyermek tanulmányozás –, és én azonnal otthon voltam. Foglalkoztatáshoz pedig a „Kisdednevelés” több évfolyamát is használni tudtam. Ezzel fel is készültem az új foglalkozásra, ha nem is tökéletesen.

Dr. Gy. P. segített megint egy nagy kérdésen. Nem akartam az óvodai lakásba költözni. Ekkor ő a kis húgát visszakérte a zárdai bentlakásból, és nekem adta. Én szereztem mellé társul egy másik falusi kislányt, és kész a jövő számvetése. A magam teljes fizetését adom Ferinek a teher törlesztésére. Háztartást vezetek reggel öttől félnyolc óráig – és megélünk. Vettem biciklit, suttymban két hét alatt megtanultam járni rajta, és beindult az új élet. – Feri öcsém haragudott is a bicikliért, mert: „Egerszegen tisztességes nő nem jár biciklin!” Ez volt akkor a közvéleménye a nénikéknek. De néhány hét múlva Feri is belenyugodott. A szomszédunk – elég tekintélyes mechanikai üzlet és kisebb gyártelep tulajdonosa – adta el nekem. Három évvel előbb Németországból hozta a lányának, kitűnő „Meister” gép. A leánya az első próbaútján leesett, és többet nem is használta. Szétszedve feküdt azóta a raktárban. – Most is ezen száguldozom,

éppen negyvenedik éve.⁶⁷ Ütött-kopott, mint jómagam. – Sokat, nagyon sokat jelentett nekem ez a bicikli. Nem hagytam el a szegényeimet, otthon a kert gondozását is tudtam folytatni. Egy kilométer távolságra volt az otthon az óvodától.

Mikor a gyerekeket lefektettem, olvastam és írtam. Most már nem háborgattam a Z. U.-t riportokkal és esszékkel; a gyermektanulmányozásba merültem. No meg jegyzőkönyvet írtam, a Szoc. Missz.-ét és az óvoda bizottságét, és a közgyűlések pályatételeit dolgoztam ki. Közben az *Erdélyi Helikon* pályázatát is megpróbáltam. A kérdés: a könyvek közül melyik tetszett legjobban, és miért? Nekem az *Ábel a rengetegben*, *Ábel az országban* és *Ábel Amerikában* volt legkedvesebb. Megkaptam a harmadik díjat. (Az *Erdélyi Helikon*nak előfizetője voltam; a címzésben csak sajtóhibának néztem az „író” címzést a borítékon.) De mégsem kerestem kapcsolatot soha, akkor sem, mikor a Helikon egy tagja fogadónapot tartott Egerszegen az „Aranybárány” szállói szobájában az előfizetőknek. Nem jelentkeztem. Nem volt már M. B., aki – szokása szerint – jót kacagott volna; én csak írkásznak éreztem magam, nem írónének.⁶⁸

Az óvoda helyiségét tulajdonképpen én örököltem elődömtől; emeletes, kb. negyven évvel ezelőtt épült szép ház. A földszinten két tágas tanterem és egy kisebb pihenőszoba. Az emeleten kétszobás lakás. A többi hely a túlszűfolt elemi iskola szükségmegoldása volt. (Erdély elvesztésekor ebben az épületben kapott ideiglenes elhelyezést menekült óvónő családotól.) A foglalkozás megoldása: egy-egy nagytermet kaptunk mi, a harmadik a leventéké maradt. Így aztán éltünk, dolgoztunk szépen, mint két dudás egy csárdában... A salamoni ítéletbe bele lehetett nyugodni. Mint óvoda teljesen különálló intézmény volt.

Az 1938-as év vége felé járhatott az idő, amikor egyszerűen kisajátította óvodámat a város. Menetkész katonaosztagot telepítettek bele október első napjaiban. Akkor már Veszely Ödön útján-módján tanulmányoztam a gyermeklelket és

67 A bicikli vásárlása 1930 körül, a '30-as évek legelején történhetett. A napló írása ezek szerint valóban 1970 körül lehetett. – Mangi – nekünk, unokáknak: „Manni” – „száguldozásának”, kitarító biciklizésének mi is tanúi voltunk: 1967 nyarán például mi – három tizenéves unoka – az ő vezetésével tettük meg az utat Sitke és Vát között délelőtt. Jövés-menés, hancúrozás a faluban, majd délután vissza. (A megtett út testvérek közt is lehet ötven kilométer – dombos terepen.) Ekkor hetvenhárom éves volt. Érdekesképpen: A Kováts-ág a messzi régiségben Sitkéről indult, a Kapiller-ág pedig – családtörténeti kacskaringókkal (Velem, Nagyutas stb.) – Vátról való. A két vonal találkozásából vagyunk mi, unokák, s most már további két generáció gyümölcsei. (Manni részéről lehetett akár tudatos és szándékos is az út tervezése. Nem tudjuk.)

68 A 21. lábjegyzetben utaltunk Kováts Margit fordítói munkájára. (Valószínű, egy 1959-es, német nyelvű kiadásból fordította le *A Trapp család* című regényt.) A fordítás, akárcsak maga a jelen napló, írói erőnyeket mutat. Maria Augusztia énrégénye – műfaját tekintve – mintául is szolgálhatott, de érdekes a további párhuzam: a fordító nemcsak édesanyja élő példáját találhatta meg az olvasott családtörténetben, de több vonatkozásban saját magára is ráismerhetett...

környezetét; – hevesen tiltakoztam az elfoglalás miatt. Sikertelenül, de kihelyezést kaptam a külvárosi óvoda óvónőjét helyettesíteni pár hétre. Ez az óvoda közel volt családi otthonomhoz. Huszonnégy gyermek lézengett benne; több kicsi ismerősként szaladt hozzám, mikor beléptem. Mikor a gyerekeket sorba állítottam, egy kislány nem akart csatlakozni. A dajka figyelmeztetett, hogy ne is próbáljam, mert bogni fog. Mikor később a gyerekeket átadtam a dajkának körjátékra, a kislány mellé kuporodtam, és próbáltam beszélgetni vele. – „Ki kísért óvodába?” – „A nagymama.” – „Apukád is ott lakik?” – „Nem, Váton.” – „Anyukád mikor jön érted?” – „Nem jön, meghalt.” „Mi a te neved?” – Vongatta kicsit a vállát, mire kimondta halkan: „Kapiller Évi.” – Megdöbbenve néztem: „Hiszen te nekem rokonom vagy!”⁶⁹ – Magam nem ismertem ezt a családot, de gyerekkoromban sokszor hallottam a nevet. A kislányt kézen fogtam, vezettem a gyerekek közé. Jött, de a kezemet nem engedte el. Később feloldódott.

Szülői otthonom közel volt, ebédelni hazajártam. Otthon a kicsinyek,⁷⁰ akik eddig legtöbbet nálam laktak az óvodában, az ölembe másztak, és könyörögtek, hogy ne menjek el, vagy ők jöhessenek velem. Nem tehettem, mert sok tanulmányanyagom volt feldolgozni való az óvodai lakásomon. Kicsit késve szabadultam a gyerekektől, ígérve, hogy visszajövök. Mikor az óvodába visszaértem, először is a naplókat készítettem elő, és belemerültem az írásba. Mint egy órával előbb otthon, a kicsinyek, épp úgy furakodott az íróasztalra támasztott balkarom alatt egy gyerek. Szórakozottan puszit is adtam a buksijára. Mikor végeztem, meglepődve néztem, miféle idegen gyerek az ölemben. A kis Kapiller Évi volt.

Egészen megváltozott ez a kislány. Azt mondta a nagymama, hogy korábban mindig sírva hozta – inkább húzta – az óvodába, de most reggelenként sír azért, ha nem öltöztetik azonnal, mikor felébredt. Fél, hogy elkésik. Ha kérdezi, mért olyan sürgős, azt mondja: „Most igazi óvónéni van!”⁷¹ Pedig olyan nagyon menekültem még a tájékaról is a Kapiller-háznak. Mert a nagymama egy hozzánk közel álló barátnője megsúgta, hogy feleségül akar kérni a fiának. Én csak azt mondhattam: „sajnálom, tárgyalni sem lehet róla”. Az óvodámat is visszakaptam. Jobb is volt, mert a huszonnégyes létszám már harminchatra szaporodott a két heti ottlétem alatt abban az óvodában.

Szerdán délután gépeltem a pályatételt, aztán hazanyargaltam a kis Anci húgomért: legyen okom a nagyon rövid beszélgetésre, mert a kicsit időben haza kell vinnem. Így akartam megúszni ezt a nagyon megígértetett látogatást. Leginkább a bácsival beszélgettem – apámat és Zalában működő két nővéremet ismerte jól. Mikor elbúcsúztam, bocsánatot kért, hogy nem kísér ki: „kicsit maródi vagyok” – mondta. Jobbulást is kívántam neki.

Két nap múlva, délelőtt 11 óra felé siettem a befejezéssel, hogy magamra maradhassak a pályatételt befejezni a gépen, hiszen ma van az utolsó napja

69 Vér szerint nem voltak rokonok.

70 Mangi öccsének, Ferencnek a kisebb gyermekei.

71 Ekkor meghívás is elhangozhatott családlátogatásra.

a leadásnak. Nagy zajban öltöztettük a gyerekeket. Kopogtatást nem hallottunk, mikor belépett a nagymama. Hozzá szaladtam, éppen nálam levő kis Pisti öcsém-et kértem, kísérje fel a lakásba, hamarosan megyek. Ő még annyit mondott: „Itt van a fiam is, a postára ment táviratozni.” Ezt fel sem fogtam, mit jelent. Megint nyílt az ajtó, komor képű úriember lépett be. Abban a pillanatban, éktelen ordítással, egy agyoninjekciózott kis óvodásom rohant hozzám. A gyereket ölbe kaptam, a dajkát kértem, igazítsa fel az urat a lakásba. Nagyon murisnak találtam a zűrzavart, és nevetve értem fel a vendégeimhez; mentegetőztem a fogadtatás miatt. Azt is említettem, hogy nagyon-nagyon kell sietnem egy írás munka befejezésével, még ma estig. Akkor vettem észre, hogy vendégeim nagyon komolyak. Csak a nagymama beszélt: a bácsi arra kér, hogy még ma okvetlenül látogassam meg. Meg kellett mondanom komolyan, hogy csak akkor tudok menni, amikor a pályamunkát befejezve még ma postára adom. Elfogadták, szegények, de egy szóval sem mondták, hogy ennyire súlyos a baj. De mikor távozásra felálltak, megmondta a nagymama, hogy azt kérdezné meg a bácsi, felesége lennék-e a fiának. Csak most rémültem meg. Erre nem tudok válaszolni, ezt a Ferivel kell megbeszélni. Ő osztotta a kosarakat.

A kis Pistit, öcsém nagyfiát hazabocsátottam, és nekiültem az írásnak. Bevégeztem este nyolc órára, fél kilenckor adtam fel a postán. Most indultam kerekpáron az utcájuk felé, de olyan csend volt már, üres, kihalt az utca, hogy szépen visszafordultam. De holnap délelőtt 11 órakor, de rögtön, indulok hozzájuk. Igen, így lett volna...

A gyerekek imádkoztak, én előttük, szemben állva az ablakkal, könnyen észrevettem a halottaskocsit. Felágaskodtam lábujjhegyre, el tudtam olvasni a koporsó oldalán a nevet: Kapiller Mihály. Gyötrő érzés volt. Nem tudtam beváltani az ígéretemet, nem tudott beszélni velem. „Amen” után már futottam is az emeletre, kabát, gumicsizma. A gyerekeket a dajkára hagytam. Szaladtam az uccára, jó ötven méternyire haladt a menet előtttem. A halottas kocsit után a fiáker, benne a nagymama, a lánya és a menyé. A gyalogjárón három férfi, két Kapiller-fiú és a szomszédjuk, ő is nyugdíjas tanító.

Úgy gondoltam, hogy a temetőkapunál leszállnak a hölgyek, én őszinte szívvel mondok részvétet, és visszafordulok. (A régi temetőnél volt így; én itt még nem jártam.) Mind a két kocsit befordult a nagy kapun, kénytelen voltam én is utánuk menni. A ravatalozó előtt, mikor kiszálltak a kocsiból, siettem elmondani pár szót, és búcsút akartam venni. Karon fogott egyik fiatal nő, és bementünk a ravatalhoz. Kijöttünk, várt a sírásó; elköszönés helyett most két nő ragadt karon, hogy menjek én is sírhelyet választani. Ez is megtörtént. Kicsit beszélgettünk, én megint elköszönni akartam. Most Berci kért, ne menjek el, a nők azonnal indulnak a fiákerrel, velük menjek. Berci tekintete cseppet sem volt most komor. – Másnap a temetésen kikerültem minden találkozást; a gyászmisén is sikerült eltűnnöm.

A vasárnapokat mindig otthon, a nagycsaládban töltöttem. Este, mikor visszaértem a lakásba, levélkét találtam az ajtókilincsen. Szegény néni, őszintén

sajnáltam, hogy abban a hóförgeteges időben járta meg ezt az utat hiába. Azt írja, hogy a fiával akartak felkeresni, elbúcsúzni, mert kedden utazni fog Vátra.

Kedden vásár napja volt, óvodai szünet. Reggel verőfényes szép idő, tavasz! Boldogan siettem először is a fodrászhoz, rendbe hozni borzas fejemet, aztán a vidám napsütésben sétálva gyalog tettem meg az utat. Úgy képzeltem, hogy a lánya itt lehet még vele, egyedül nem töltötte ezt az éjszakát. Becsengettem. És ajtót nyitott a – fia. Elakadt bennem minden kellemetes érzés. Nem sokat beszélgettünk, jobban a szegény elhunytól. A kislánynak sem kedveskedtem sokat, az apja ölében ült megint a kis szomorú arccal.

Elbúcsúztam mindenkitől, Berci kikísért; nem maradt el tőlem, hát hallgatunk egymás mellett. Jobbnak láttam, hogy én beszéljek, ne tudjon szóhoz jutni. Nagyon komoly, ünnepélyes képet vágott. Csacsogtam egész úton végig. Mikor a kapuhoz értünk, felléptem az első lépcsőre, kezet nyújtottam, búcsút mondtam, és a következő lépcsőről belibbentem a kapun.

Hagyatéki tárgyalásra jött le Egerszegre. Felkeresett engem is. Beszélgettünk iskolai dolgokról, aztán azt kérte, látogassunk el a szülői házba, Ferit szeretné megismerni. El is mentünk, Ferit a hegyen munkában találtuk. Úgy látszik, nagyon megbarátkoztak; este utazott vissza. Másnap, mikor hazamentem, Feri annyit mondott: „Te, én ezt az embert nem utasítom el!”

Az iskolaév végén a nagymama meglepett az óvodában az öt Kapillergyermekkel.⁷² Úgy látszik, nem tágít tervétől. Megdöbbsentett a gyermekek szomorú szeme. De miért is láttam szomorúnak akkor? Ó, hogy bántott, hogy hiányzik a modoromból a színes kedveskedés, babusgatás! Pedig az életemet adtam volna értük. Csak a legnagyobb fiú, Laci édes kis kamasz szeme csillogó vidáman tekintgetett körül. Az uzsonna végén a kisebbek is vidáman mosolyogtak. A nagymama most komolyan kérdezett, és én most sem mondtam „igen”-t. Nekem előbb P. Ernőt kell megkérdeznem.

Június vége felé Győrben volt a Dunántúli Óvóköri közgyűlése. Most itt volt az alkalom beszélni Ernő atyával. Szentmise után megkérdeztem a sekrestyést, mikor beszélhetek P. Magiszterrel. Zordan utasított az utolsó szentmise után. Pontosan vissza is mentem, és kértem P. Magisztert. Még zordabban figyelmeztetett, hogy nem kell itt sokat beszélgetni, arra nincs ideje a Páternak. Vártam jó sokáig. Mikor végre lépéseket hallottam az emeletről, felsóhajtottam: „ez” robog és szalad a falépcsőn..., nem lehet Ernő atya. Nyílt is az ajtó, és aki belépett rajta, P. Marcell volt. Szinte futva jött felém: „Margitka, hogy került ide?” – „Úgy, hogy P. Magisztert kértem, de P. Ernőt.” – „Nincs már itt, Keszthelyen van, utódja ő lett.” – Aztán kérdezett tőlem mindenkiről a családban, ismerősök között, míg végre sikerült megmondani, hogy miért is vagyok itt, és Ernő atyát miért kerestem. Ő ígértette meg velem annak idején, hogy ha nincs karmelita zárdában felvétel, más rendbe ne menjek. Maradjak a világban, de

72 László (1921–1992), Etelka (1924–1980), Zoltán 1926–1998), Imre (1928–1989), Éva (1933–2006). Csecsemő korában meghalt a kis Bertalan (1923–1924).

férjhez se menjek. Sorsomat, feladatomat bízom a jó Istenre. P. M. most nagyon komolyan hallgatott, aztán mondta: „Fogadja el, Margitka, a gyermekeknek lesz szükségük magára. Most térdeljen le, áldást adok.” A szigorú fráter erre már hoz két széket, leteszi mellénk: „Tessék leülni, úgy beszélgessenek!” – Ugyan már elkésett a jóindulatával, de kedves jóvá igazítás akart lenni.

Másnap reggel egyik kis óvónő társsal indultunk a szállásról az előadóterem felé. Egy templom előtt ő kért, menjünk be ide. Riadtan mondtam, ide nem. Úgy hittem, ez a karmelita templom, ide már nem szabad, majd a következőbe... Mentünk tovább, templom következett, betértünk. Nem nagy, és majd' mindenki térdepelt. A kis kolléga fülembe súgta: ő protestáns, az ajtónál marad. Én előre mentem, ott térdepeltem le. A miséző pap kifordulva: „Ecce Agnus Dei!” A haj hófehér, az arca fénylőn átszellemült. P. Marcell volt. – Mélységes hálával köszöntem ezt a jó Isten ajándékát, hogy még egyszer látnom engedte.

November végén⁷³ volt az esküvőm, nagyon egyszerű, reggel 7 órakor. Mikor hazaértünk, az eskető – Mindszenty prelátus – beszédének még annyira hatása alatt voltam, észre sem vettem, hogy az uram szól hozzám, hanem Feri öcsém felé fordulva ki kellett mondanom: „Feri! rettenetes komoly dolog a házasság!”

Mire befejeztük a reggelit, a kapu elé állt az autó, és ebédre már az új otthonomban voltunk, Váton. Szegény nagymama, akinek már félév óta volt Vát az otthona, nagyon ridegen fogadott. Nem tudta megbocsátani, hogy nem harcoltam az örökségemért, amiről fivérem javára közjegyző előtt lemondtam. Ezért szenvedtem szegénykémnek az ellenszenvét két és fél éven át, amikor hirtelen, tizenöt percnyi haláltusa után a karomon, magamhoz ölelve halt meg. – Az öt kedves gyerek, kicsik, nagyok, egyformán a szívemhez nőttek hamarosan.

A második éven Váton a lelkigyakorlatot tartó ferences páter reggelizés közben a két itthoni kisiskolást látta, kik, mint a cicák sündörögtek körülöttem, hozzám dörgölöztek. Azt kérdezte: „Hány mostoha gyerek van, milyen nagyok?” Nevetve mondtam: egy sem. Komolyan mondja, hogy ő egy pillantással észreveszi, melyik édes, melyik nem. – Mind a kettőt édesnek ítélte! – Mikor az uram bejött, megismételte ezt. Ő aztán megmondta, hogy vagyunk a gyerekekkel. A páter pedig, mikor ketten maradtunk a szobában, kis angol csibukját tömögetve mondja nekem: „de azért ne tolja fel magát az édesanyjuk helyébe, mert ahhoz nincs joga.” A lelkem fenekéig megrendített. Nem is tudtam szólni. És belém égett az a mondás: „feltolom” magam...

Mikor a fiúk nyáron együtt voltak, sokszor beszélgettünk az iskoláról, tanárokról, diákjairól. Meséltem az egerszegi gimnáziumról, diákjairól is – Laci ott járt iskolába – és a tanárokról is. Így említettem először P. Marcellt is.

73 Kapiller Bertalan (1895, Nagyutas–1961, Vát) és Kováts Margit Jozefa esküvője 1939. november 26-án volt Zalaegerszegen. Tanúk: Kováts Ferenc kisbirtokos és Asbóth Károly gazd. egyes. titkár. Eskető pap: Pehm József prelátus, apátplébános.

Egyik éven Etus jött örömmel mondani, hogy náluk, Kőszegen,⁷⁴ P. Marcell karmelita tartotta a zárdában a lelkigyakorlatot, és ő üdvözlétét is hozta. Még gondot is okozott nekem az, miről ismerhetett rá, hogy a szónok M. B. A kislány csak mosolygott, hogy a páter az előadása közben mondta így: „a háziasszonyom kislánya, a Margitka...” –, és biztosra vette, hogy más nem lehet. Gyóntatás után szépen bemutatkozott, hogy ő meg a „háziasszony kislányának a leánya”. A barátságuk tartós maradt. – Kicsit ijedt örömmel hallgattam, de csak megmosolyogtam. Keményen gondoltam a fogadkozásra, hogy soha, képpel se, pillantással se, amerre Ő jár...

Elértünk az időben – fájó történetek közt – a szerzetesrendek felszámolásáig. Úgy hatott ránk, mint kegyetlen kirablás...; csak hírét hallottuk itthon „kegyetlen elhurcolásoknak”. Nem bírtam csak várni a pontosabb értesülésre. Reggel négy órakor biciklin rohantam Kőszegre. Hét óra felé járt az idő, megdöbbenett, hogy a zárda kapuja ilyenkor már nyitva szokott lenni. Hiába csengettem, kopogtam, dörömböltem, míg végre nyílt a kapu. Egy morcos, fegyverekbe öltözött hórihorgas katona bizony elkergetett, nem magyarázott.

Rémülten siettem most már a plébánia felé. A piactéren áthaladva a hangtalan árusok és vevők ajkukra helyezett ujjja jelentette nekem, hogy szó nélkül menjek tovább. Székely apát úr – otthoni jó ismerős – nyugtatott: nem kell kétségbe esni. Vácra vitte őket a teherautó.⁷⁵ A Püspökvárba helyezik őket egyelőre, bántódásuk más nem lesz. Annyit tudtam meg még, hogy éjszaka, ima közben hatoltak be az udvarra. A nővéreket azonnali távozásra szólították fel. Nem távozott el egy sem. Ormótlan nagy teherautó állt az udvaron. A nővérek csendesen indultak, szó nélkül vitték az öregeket, betegeket is; ragaszkodtak ehhez. Felsegítették őket a félelmetes szörnyként ható, leponyvázott teherautóra.

A sofőrjük vasi ember volt, tőlük hallottuk, hogy’ szenvedtek a fülledt levegőtől. Néha vizet kértek. A püspökvár udvarán letette őket, és fordult vissza. – A felesége úgy mondta el, hogy mikor hazaért, nem beszélt semmit. Reggelit tálalt elébe, enni sem tudott. Két kezébe temetett fejjel ült az asztalnál. Kis idő múlva sóhajtott: „Van Isten! Ha láttad volna! Amit ezek a szegények, szerencsétlenek szenvedtek! Betegek is, öregek is! És énekeltek és imádkoztak! És olyan

74 „Etus” – Etelka Izabella –, az idősebb lány, domonkos apáca Kőszegen.

75 Székely László „krónikájában” olvassuk 1950-ből: „Június 19. Ma éjszaka 12 és fél 2 között teherautókra rakták a dominikána nővéreket, s elhurcolták őket. Egy rendőr – így mondják – a portaablakon át ment be a házba, onnan a kerti ajtóhoz, a zárdába jutva sípolt. Erre vagy ötven rendőr termett ott, köztük nők is voltak. Megkezdődött a siralmas munka. Ma egy szegény apa jött meg Rumból, hogy hazavigye leányát, egy laikus nővért. Levélben hívták ugyan haza, de nem ment, vállalni akarta a többiek sorsát. Ma az apa már hiába kereste. Ahogy ott ült a zárda előtti padon, maga volt a megtestesült kétségbeesés. Június 22. Már jött hír az elhurcolt nővérekről. A váci püspökvárban vannak kétszáz más apácával, s elég jó a soruk.” *Kőszegi krónika, 1938–1952. Székely László apátplébános feljegyzései.* Szülőföld Könyvkiadó, 2015, 480, 482.

szépen kértek egy kis vizet..., egy kis nyílást a ponyván, levegőért! Egy panasz-szó nélkül. – Van Isten!” – mondta még egyszer, és csukott öklére hajtott fejjel... zokogott, zokogott.

A dátumra már nem emlékszem, forró nyár volt akkor. Talán harmadnapra sikerült kikönyörögnöm, hogy mehessek Vácra, megkereshessem kis apáca lányunkat. Otthoni pettyes ruhámban, szandált mezítlábra húzva, kis batyumat vállra akasztva indultam. Jól benn voltunk az éjszakában, mire Budapestre értünk, a Keletibe, onnan rohanvást a Nyugatiba. Ott lekéstünk, csak reggel indulhattunk tovább. Szerencsére egy vasúti munkás házaspárral futottunk együtt. Kislányukat hozták haza dunántúli nyaralásból; váciak voltak. Mikor megmondtam, hogy Vácra megyek, és miért, mindjárt kedvesen vigasztaltak: ne féljek, megtalálom a kislányt. Jó helyen vannak, csak éppen a fiatalok a padlón alusznak. Azt is megtudtam tőlük, hogy talán az ország minden tájékáról ide hozták a szerzeteseket. A környező falvakból a református lakosság épp úgy, mint a katolikus, minden nélkülözhető termékét beviszi a püspökvárba. Aztán: „Isten nevében aludjunk egyet!” – Elnyújtózva a padokon, jóízűen szuszogtak reggelig. Én meg csak csücsültem Etusra gondolva, és szorongattam kis batyumat.

Még hajnal előtt zivatar volt, dörgött, villámlott, zuhogott; frissé enyhítette a fülledt éjszakát. Öt-hat óra között indultunk Vác felé barátságos útítársaimmal. Ők irányítottak a püspökvár felé, hamar meg is találtam. Bent a várban, mint a hangyaboly, nyüzsgött az élet. Egyik emeleti folyosón el is akadtam, olyan zsúfolt volt. Egyik sarkában szentmisét tartottak; mindjárt letérdeltem – és olyan jó volt a menny közelében lenni! Mikor befejeződött, valaki megismert, vidáman gyűlt körém a kőszegi gárda, „Izabella nővér” is két elszakíthatatlan kis társával. Nagyon boldoggá tett, hogy mindnyájukon Isten közelsége, békéje ragyogott. Ezt láttam a Duna bástyafalán üldögélő, Egerszegről ismert kis nővéren, aki nagy lelki nyugalommal a Kőszegről hozott csipkét horgolta. Vagy Melánka nővér, aki bénán a streptomycin mérgezésétől, két rendtársa karjában szállítva érkezett le az emeletről az udvarra minden nap, mosolyogva nézett rám.

Nem sokáig időzhettem Vácott; boldogan vittem a jó hírt a szerzetesekről, akiknek a családját is jól ismertem. Azért is nagyon sietve: ha hazaérek, azonnal csomagoljuk a legszükségesebb darabokat – párna, takaró –, és indíthassuk. – A kedvesnővérek nagyon kértek, hogy hazafelé menet lépjek be Pesten a Karmelbe, keressem meg P. Marcellt. Imáját kéri nehézre fordult sorsukban.

Mikor a Nyugatiban leszálltam, hirtelen nem tudtam tájékozódni sem. A vonaton kevés volt az utas, az utcán a járókelő is. Az igazat megvallva, nem is mertem senkitől kérdezzetni sem. Nekiindultam, és „Isten nevében” templomot kerestem az uccákban – azzal a reménnyel, hogy ott kapok eligazítást. Az első templom, ahová benyitottam, Karmel volt. Mindenhol csend; jártam a folyosókat, mire egy öreg szerzetest találtam. – „P. Marcellt keresem, beszélhetnék-e vele?” – „Igen – mondta –, bejelenthetem, de főurak vannak nála.” – „Csak pár percet kérek.” – Nyílt az ajtó, és P. Marcell kilépett. Nagyon meglepődött,

honnan jövök – harisnya nélkül, szandálban, a fejemen hátra kötött kendő, kis batyu a vállamon.

Röviden mondtam, honnan hova, milyen küldetésbe járok. Nagyon megörült, de nagyon sajnálta, hogy most nincs ideje hosszabb beszélgetésre. Vendégei jöttek, főpapok. [...]

Én is mondtam, nekem sincs időm beszélgetésre; még ma szeretnék hazajutni. – „Margitka – mondta még –, maga nem öregszik!” – „Jaj, én arra nem érek ám rá!” – Mosolyogva intett, és sietett vissza. [...]

Ő, aki jobban tudta, mire kell várni szegény egybe gyűjtött szerzeteseknek, mondta, hogy mi is várjunk; az a fontos, hogy élnek. De bizonyos, az embernek óriási lelkierő kellett, hogy el ne veszítse azt, amit nyert eddigi életében.

*

„A győzelem teljes volt. Az emberi érzékenység vagy keserűség még csak meg se próbálkozott kísérteni. Boldog hála töltötte el lelkemet. Tökéletesen megértettem a lemondás, az áldozat, s mindenekfelett a nagylelkűség döntő jellegét lelki életünkben.”⁷⁶

„Most már semmim sincs – mehetek. Keresztes Szent János azt mondja: Míg egyetlen vágyunk lesz, amely nem Istenre vonatkozik, teljesen boldogok nem leszünk. – Teljesen boldog voltam. Nem volt egyetlen vágyam, amely ne Istenre vonatkozott volna. [...] Isten irgalmassága megadta a szerzetesi hivatás kegyelmét; megtanultam tökéletesen: Deus solus sufficit. Isten egymaga elég!”⁷⁷

„1925. július 15-én, a Kármelhegyi Boldogasszony vigíliájának reggelén beöltöztettek. Ott feküdtem a földön mezítláb, szandállal, barna csuhában – olajfoltos szegényes ruhában –, fehér köpenyegbe burkoltan, és énekelték fölöttem a Veni Creator Spiritus himnuszát. Mikor pedig a gyönyörű szertartás végén végigöleltek valamennyien, páterek és testvérek, kihirdették nevemet: Fr. Marcellus a Virgine Carmeli. A Kármel Szűzéről (magyarosan: a Kármelhegyi Boldogasszonyról) nevezett Marcell testvér.

A Szépszeretetet Anyjáé lettem örökre!”⁷⁸

⁷⁶ *Szépszeretet*, 96.

⁷⁷ Uo., 116.

⁷⁸ Uo. 118. A *Szépszeretet. Életem emlékei a Szűzanyában. Egy kármelita hivatás története* íródott 1950 májusában, egy-másfél hónappal a nagy szétszórás előtt.

Itt mondunk köszönetet Inzsöl Richárd plébános atyának, a szombathelyi Egyházmegyei Levéltár munkatársának a levéltári kutatásban nyújtott segítségével, illetve a megszerkesztett napló figyelmes átolvasása nyomán tett értékes javaslataiért, a javításokért. (K. F.)

Borián Elréd

Háromsorosak

1.

Egy: Tökéletes.
Kettő: férfi és a nő.
Három: összenő.

2.

Háromszor három,
Dante lépcsős ritmusa,
a szó-palota.

3.

Sötét felhő szállt
oltár fölé. Halljuk a
zengő villámlást.

4.

Mosolyból élünk.
Kivetett kutya ugat
az ágyunk alatt.

5.

Fején szép kendő.
Álmában meggyógyul, és
haja újra nő.

6.

Ím, itt van az ősz.
Fényesőben ázó szó.
De hajam már ősz.

7.

Telefonom szól:
Elvetéltem, már nem él.
Megkereszteljem?

8.

Milyen lesz ottan?
Műtőbe tolnak. Félek.
Üdvözlét, Mester.

9.

Fény s rózsaszírom.
Beteggé lett életem
gyógyítani engedem.

Claudia Andujar: Az Uxiu faluból érkezett Ixiti és Waikama a meglátogatott közösségi házban (A reahu sorozatból), 1974

A közösségi megmaradás és feltételei

– avagy természetesség a közösség hagyományában,
önazonosságában és emberi minőségében

„Az ifjúság helyes nevelése egyértelmű az állam
jólétének megalapozásával.”

Orlay János (Palágy, 1770 – Odessza, 1829)¹

1. Községi folyamatosság

Az emberiségről, embermivoltunkról sokat és keveset tudunk egyszerre. Ennek a soknak nem csekély része úgynevezett tudományunkból ered, ami politikai szerveződésünk tanulmányozásától s közösségi létünk szociológiájától antropológián, pszichológián és orvosi elmetanon át tudatalatti tartományaink pszichiátriai, művészeti és egyéb megközelítéseig ível. E tudományos irányok közös jegye határozott spekulatív előfeltételezettségük és doktrinális meghatározottságuk, ami az ember szellemi fejlődéséből adódó valamilyen konkrét hely és idő intellektualizmusának a környezeti foglyává teszi ezeket. Ezért nem véletlen, ha tudásunk java része, törzse az ősidőkből fakad, amikor valamilyen intézményesedés már megtörtént, ám felesleges információdömpingtől még nem szenvedő és beérkezésvágytól még nem terhelt gondolkodók akár egy teljes életen át tűnődhetek az *Íme, az Ember!* Krisztus előtti és utáni szűk vagy legtágabban vett értelmén, annak a végtelen összetettségnek a megfajthatatlanságán, amik voltunk, vagyunk, és bizonyára leszünk is. Évtízezredek megfigyelése, magányos vagy közös töprengése, bármiféle válasz emberöltőkön át történő keresése vezethetett olyan korpuszokhoz, amelyek summázataként az, amit az emberiség néhány megalapozó szent könyveként, isten-bölcsességtől revelált üzeneteként ismerünk, a kor emberéhez szólóan, egyszersmind minden időkre érvényesen megszületett. Hiszen evilági tekintetben úgyszintén érett tudás, végtelenül sokoldalú emberismeret árad belőlük akkor is, ha olvasatukban itt és most esetleg pusztán csak társadalomtudományi relevanciáikra szorítkozunk.

VARGA CSABA (1941) Széchenyi-díjas (2013) jogbölcsész, a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának professzor emeritusa.

1 Idézi Tardy Lajos 'Goethe barátja, Gogol nevelője (XVIII–XIX. század)' in Tardy Lajos: *Régi feljegyzések Magyarországról* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982), 127, 125–126.

Egyik legállandósultabb jegyük az emberi támaszkeresésben a *bizonyosság* utáni sóvárgás, s ennek ideiglenes kielégítőjeként vagy pótlékaként az *intézményesedés* formalizmusában történő, tehát egy mesterségesen személytelenített válaszadástól kiváltott megnyugvás. Történelmi ívében többek között ez hozta létre mintegy második természetként az ember szociális világát, aminek rop-pant összetett hálójában rengeteg összetevő hol versengve, hol egymás kiegészítéseképpen érvényesül – és mindez úgy áll fenn és úgy működik komplex társadalmainkban évezredek óta, hogy különféle projekcionálásokat illető emberi megegyezésen, hallgatólagos elfogadottságon túl semmi egyéb nem rejlik benne. Nos, e szerkezet elkerülhetetlenül járulékos jegye a *társadalmiasodás*, majd – és hosszú idő után ezt betetőzően, de egyszersmind visszájára fordítóan – a minden közvetlen emberi kapcsolatot immár kiszorító *társadalmiasodottság*, vagyis az, hogy maguk az emberi viszonyok válnak benne most már természetes valójuktól megfosztottan közvetítettekké, intézményesedetté, előre kodifikált és egyre teljesebben formalizálódó minták csupasz megtestesüléseivé, eseteivé.²

Résztvélen, hideg absztraháltságú semleges megállapításnak tetszik ez, pedig emberéletek számolatlan rengetegének halálos drámájává is válhat. Hiszen funkcióbetöltésében az intézményi közbeékelődés maga is előfeltételezett, mivelhogy működő társadalomtól, kiegyensúlyozott állapotoktól függ. Mert mindenkori igazság, hogy *válsághelyzetben* ez megbénul, felbomlik, közvetlen és személyes viszonyulásokkal helyettesítődik; avagy, pontosabb jellemzéssel élve, a társadalmi rend bármiféle megrendülésekor ez mond először csődöt.³ S mivel minél bonyolultabb – tehát kölcsönös függésekre alapozott – a társadalmi gépezet, annál sérülékenyebb; következésképpen annál inkább szükséges az ember számára valamiféle elsődleges, nem mesterkélten származtatott, hanem a természetszerű létközeget jelentő biztonság mint ősalap (újra) gründolása – avagy pontosabban, már ilyen meglevő, bár esetleg kevésbé aktív, szunnyadó ősalapnak (egyszersmind tehát annak, hogy – reformkori

2 Kategóriájukra ld. pl. Varga Csaba: *A jog helye Lukács György világképében* (Budapest: Magvető, 1981), 287 [Gyorsuló Idő] & <https://mek.oszk.hu/14200/14244/>, VI. fejr., jogintézményekként tárgyalásukra pedig Varga Csaba: *Jogváltozás* (Budapest: Akadémiai Kiadó-Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2022), 212, ill. <https://mersz.hu/varga-jogvaltozas/>.

3 A két világháború közti időszakban és különösen az 1930-as évektől, a világgazdasági válság begyűrűzésétől indulóan már kiterjedt és átfogó topikává növekedett a 'world crisis', 'crise mondiale', 'Weltkrise', 'világválság' irodalma, melyben csak ezzel a főcímmel angol nyelvterületen mintegy 120, a francián 60, a németen s a magyaron 25–25 önálló mű jelent meg. Miközben ide sorolódik rengeteg más címlehetőséggel élő további mű is, mint például Hamvas Bélatól 'A Modern apokalipszis' (1935), a 'Krisis és katarzis' (1936) s a 'A világválság' (1937) egyaránt; ld. egybegyűjtve in Hamvas Béla: *Világválság*. Szerk. Szigethy Gábor (Budapest: Magvető, 1983), 94 [Gondolkodó magyarok] <https://mek.oszk.hu/05900/05945/html/>, ill. Hamvas Béla: *A világválság. Válogatás folyóiratokban megjelent írásaiból*. Szerk. Darabos Pál [2004], 2. jav. kiad. (Budapest: Hamvas Intézet, 2013), 461 [Sziget].

kifejezéssel élve – „természetből és természetesség szerint” legyen)⁴ a kultiválása, tudatosítása.

Természetjogi tétel, hogy a méltóságában kifejlődő *személy* – legalábbis lényé és lényege ma ismert alakultságában – egy hármas körbe ágyazottan létezik: saját magában, mint helyettesíthetetlenül egyedi isteni képmásban, valamint ama *családban*, amelyben felnövekedett s amelyhez tartozik, továbbá családi és egyre kiterjedtebb közösségek ama még valamelyest körülhatárolható tágabb közegében, amit történelmi jelenkorunk spektrumából tekintve röviden talán *nemzetnek* (netalán olykor államnak) nevezhetünk. A személy legbensőbb egyedisége, önazonossága vagy identitása legelemibb szinten ezekben fejeződik ki.⁵

Amennyiben tehát történelmi tapasztalatunk azt mutatja, hogy válság idején e konvencionálisokból épülten mesterségesen létrehozott szocialitásnak a sűrű szerkezetisége bomlik fel elsőként, úgy ebből az következik, hogy annál nagyobb esélye lesz a személynek s családi és nemzeti társasságának a sértetlen túlélésre, minél inkább támaszkodhat elidegeníthetetlenül saját tulajdonára. Ez pedig – bármilyen banális hangzik is – nem más, mint létünk legalapvetőbb jegyeként egyfelől – az embert természeti világához egyedüli fogódzójaként kapcsolva – egészséges ösztönvilága, másfelől pedig – immár visszafűzve közösségében megvalósuló létezéséhez – saját személyes és nemzeti, hagyományokban gyökerező s azoktól is kifejezett önazonossága.

Modern feltételeink közt folyvást újraírt hamis jelszavakkal élve úgynevezett civilizációnk az elsőt, az atomizált individuum bármiféle kötéstől mentesített szabadságának anarchikumát hirdető úgynevezett liberalizmus pedig a másodikat támadja. Valakik tudatos politikája ez, közösségrontó bomlasztás. S függetlenül álcájától, nem a tudományos vizsgálódás könyörtelen következetessége mondatja általuk ezt, hanem behatolási szándék. Már a csupasz megfogalmazása is merő ideológia – függetlenül attól, hogy manapság tudományos mezben a korszerű tudományművelés máza alatt akár akadémiai vagy egyetemi fórumon, akár oly megnyerőnek tetsző elvont filozofikummal lép-e fel egy ilyesféle sulykolás.

Kifejlett társadalomelméletek az emberlét alapszükségleteként tárgyalják a békét, a nyugalmat, végső soron annak zavartalan biztosítottságát, hogy az ember *otthonos legyen* valahol a világban, hogy legyen hová anabázisként visszavonulnia és megpihennie, erőt gyűjtve a további küzdelmekhez. Olyannyira fundamentális ez az igény, hogy ugyanezek a társadalomelméletek a már

4 Galgóczi Gábor: *A természet rendszere a magyar nyelvben*. Magyar nyelvtan: A magyar nyelvet a természetből és természetesség szerint, szoros szószármazási rendszeresen fejtegetve (Pest: Beimel, 1848), 303.

5 A kiváló teológus cikksorozata szerint természetjogi tétel ez, de nem egyszerűen igény vagy normatívum, hanem mindenekelőtt a harmonikus embernövekedés és személyiségfejlődés örök és egyetemes tapasztalatisága. Goják János: 'Európai értékek', I-XXV. *Dunántúli Napló*, XV (2004. július 10. – december 31.), 187–356 in https://library.hungaricana.hu/hu/collection/helyi_lapok_baranyamegye_dunantuli_naplo_2004/.

említett második természet létrehozásának eszközét és megtestesítőjét, magát a kultúrát (s egyáltalán a kultúra-jelenséget) is diszciplinárisan a valahol-valamiben-otthon-kell-tudnunk-éreznünk-magunkat közegeként, létrehozójaként és kifejezőjeként tárgyalják.⁶ Nos, lényegében hasonló logikával maga a *józan* (azaz a romlatlan, tehát az intellektualizmus torzításaitól mentes úgynevezett *paraszti*) értelem⁷ is úgyszólván az ösztönvilágnak a külső világ rontó erőitől

6 Dirk Baecker: *Wozu Kultur?* 2. erw. Aufl. (Berlin: Kadmos, 2001), 203.

7 A 'mens sobris', 'sensus sanis', 'rectum iudicium', 'recta ratio' – Kresznerics Ferencz: *Magyar szótár gyökérzettel és deákozattal I* (Budán: A' Magyar Királyi Tudom. Egyetem' betűjivel, MDCCCXXXI), liv + 354 & http://real-eod.mtak.hu/3988/1/ABO_Z181660406_000840585.pdf, 279 –, avagy a ma használt *common sense* ('sensus communis') korai magyar előfordulásai sokat mondóan ilyenek; lásd például „a iudicium, avagy józan ítélet és a közönséges természeti gondolkozásnak formája” – Maróthi György et al. *A' Keresztényének között ez idő szerint uralkodó romlottságnak kutféjeiről való elmélkedés*, Melly Frantzia Nyelven irattatott Osterwald Friedrich János, A' Neocomumi Helvet. Confessiön lévő Eklésiának Lelkipásztora által [Jean-Frédéric Ostervald: *Traité des sources de la corruption qui règne aujourd'hui parmi les chrétiens* (Amsterdam, 1700)]; és Mostan Magyar Nyelvre fordítottván ki-adattatott (Debreczenben: Nyomt. Margitai János, 1745) = utánny. in *Magyarországi gondolkodók* – 18. század: Bölcsészettudományok, II. Szerk. Tüskés Gábor – Lengyel Réka (Budapest: Kortárs Könyvkiadó, 2015) [Magyar Remekírók] & http://real.mtak.hu/30811/1/Magyarorszagigondolkodok18szazad_II.pdf, 48–57, 54–55; „józan ítélettétele és szive” „a természet és a józan értelem törvényei szerint” – Kármán József: *Fanni hagyományai* (1794) <https://mek.oszk.hu/00700/00722/00722.htm>, xix; „az a nemes testalkotás, mely az eredeti magyart ékesíti, az a józan okosság (sensus communis), az a természeti ítélettétel (bon sens)” – Kármán József: *'A nemzet csinosodása', Uránia* (1795), no. 3. = utánny. in *Magyarországi gondolkodók* – 18. század: Bölcsészettudományok, II. Szerk. Tüskés Gábor – Lengyel Réka (Budapest: Kortárs Könyvkiadó, 2015) [Magyar Remekírók] & http://real.mtak.hu/30811/1/Magyarorszagigondolkodok18szazad_II.pdf, 937–956, 939; „józan s mértékletes gondolatok” – Bielek László: *Arany gondolatok a' mostani szabad gondolkozásnak módja ellen* (Bécs: Schuender 1800) = újrány. in *Magyarországi gondolkodók* – 18. század: Bölcsészettudományok, II. Szerk. Tüskés Gábor – Lengyel Réka (Budapest: Kortárs Könyvkiadó, 2015) [Magyar Remekírók] & http://real.mtak.hu/30811/1/Magyarorszagigondolkodok18szazad_II.pdf, 240–249, 241; „a' józan értelem, s' az egyenes érz” – Fleury Klaudius [Claude] Apátúr: *Az israelitáknak és a' keresztényeknek szokásaik és erköltsaik* [Les Moeurs des Israélites et des chrétiens (Paris: Émery, Saugrain & Martin, 1720), vi + 384] I, ford. Kopácsy József (Weszprém: Számmer Mihály, 1801), vi + 358 +, 6; „helyes és józan ítélet” – Kálvin János: *A keresztény vallás alapvonalai* [Institutio religionis christianae, (1536)], ford. Nagy Károly (Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1903) [A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai], xxvi + 455 & <http://leporollak.hu/egyhorti/kalvin/irasok/inst/KISINST5.HTM>, V. fej. 322. Mindez bő egy évszázaddal később már egyértelműen a természet állandósága tiszteletével azonos értelmet nyer Szabó Dezsónél – Szabó Dezsó: *'Két faj harca'*. *A Nép* (1921. május 5.) http://mtda.hu/books/szabo_dezso_ket_faj_harca.pdf, ill. <https://nemzeti.net/szabo-dezso-ket-faj-harca-14751113.html> –, merthogy, mint írja itt, „Az első dolog, ami meglepi azt, aki a magyar parasztot megfigyeli, hogy mennyire rendszerben gondolkodik, tudatának minden eleme mily logikus, szükségszerű kapcsolatban van egész gondolkodásával. Egységes gondolkodás, tisztánlátó szem és józan ítélet e faj uralkodó lelki sajátja.” Utóbb egy rendi előljáró bölcsessége pedig a mértéknélküliségtől történő visszatartás jegyében fogalmaztat már így: „Az egyéni, a társadalmi és állami életben egyaránt a tönkremenésnek, katasztrófának, forradalmaknak hordozójává is lehet az újnak, újításnak ez a mohó ösztöne, ha csak fékezője, az óvatosság, a higgadt megfontolás, a józan ítélet, a biztos bíráló készség, a régi kipróbált dolgok megbecsülése ellenhatásként nem

érintetlen szférájába sorolódik be: környezetünk tisztátalanságában mintegy mentsvárként, ami *asylum* gyanánt megbúvást, várakozást biztosít, s erőtgyűjtésre lehetőséget a valóságban történő megmaradásért folytatott harcban. A józan ész egyensúlyozó iránytű-szerepe magyarázza, hogy – amint ez egyház-történetekből, politikatudományok diktatúra-elméleteiből egyaránt kiteszik – a hatalmi terjeszkedés mindig a köztudat, vagyis meggyőződéseink, közösségi tudásunk manipulálásával, azaz tudatosan célzott torzításával jár karöltve. Történetesen a francia forradalomtól kezdve például „felvilágosodott” elmék kinevelésével próbáltak létrehozni utópizált társadalmakat. A fasiszta szocializmus vörös s a szocialista fasizmus barna diktatúrává változata pedig csak úgy, mint a jelenünkben külföldi intervencionizmust jelentő NGO-totalitarizmus⁸ pedig kifejezetten az emberi tudat átkódolására irányuló kísérlet. Nem más volt e múltbeli változatoknak sem a célja, mint a jelenkorinak: az, hogy a természet-től – teremtettségünk-től – adott valahai értelem, mely a történelmileg alakult jó/rossz-határvonalak mentén még képes volt különválasztásra, most bepiszkolódottan, eltérítetten, irányában összezavartan – mert a „Gott ist tot” nietzschei proklamálásával az embert téve megteremtő istenséggé⁹ – összeomoljon. És tudhatjuk saját történelmünk-ből is, hogy az ítélőképeség megzavarodását mindig a társadalom bomlása, integrációs erejének gyengülése, önvédelmének tehetetlenné válása szokta követni.

Születésünk-től holtunkig a szocializáció s az edukáció az a szüntelenül izzó kohó, melyben hagyományunkat s nemzeti önazonosságunkat befogadjuk, miközben egész közösségi terünket áthatóan folyvást újra is fogalmazzuk. Aligha áll előttünk fontosabb feladat, mint hogy ezeket gondolatilag, művészileg s érzelmileg ápoljuk, a nap kihívásaira válaszoló képességét fokozzuk és korszerűsítsük. Ráadásul nemcsak tartásunkat a világban erősítjük ezzel, de mindezeknek társadalmi kondicionálásával egyidejűleg közösségünk *emberi minőségét* is növeljük.

Mert tudnunk kell, hogy nem szól másról a „Mi a magyar?” kérdése sem. És nem szól másról történelmünk búvárlása, eredetünk feltárása sem. Mert csakis erről szól gyökereink kutatása, ősi rokonságunk tisztázása, nyelvünk belső üzenetének s a népeken belül történetesen ránk jellemző egyéb specifikus geniozitásoknak az azonosítására irányuló törekvés.

Emlékeztetnünk kell itt arra, hogy csupán egyik szemléletmód az emberiség egyetemes történetében az, amelyik pusztán mennyiségek többségében lát erőfölényt. Amit persze rögvest igazolni is látszik, hogy kultúrájukban egymással

működik, a merész kezdeményezést a szertelenségektől vissza nem tartja.” Kelemen Krizosztom: 'Rendünk XV. évszázadának küszöbén'. *Pannonhalmi Szemle*, V (1930), 1–5, 1.

8 Vö. pl. Varga Csaba: 'Az ún. nem-kormányzati szervezetek'. *Kommentár*, 2021/4, 51–59 & <http://www.kommentar.info.hu/uploads/2021/4/1645705861.pdf>.

9 Ld. Eugen Biser: *Gott ist tot* Nietzsches Destruktion des christlichen Bewusstseins (München: Kösel-Verlag, [1962]), 309 és Gabriella Lasca: *Nietzsche. La morte di Dio e il superuomo* (Martinsicuro: Di Felice edizioni, [2021]), 114.

összemérhető ellenfelek közt az ütközet gyakran eszerint dől el. Ám ezzel a jobbra mechanikusan kvantifikáló megközelítéssel szemben a valós végső okokhoz bizonytalansággal közelebb jár egy másik szemléletmód, az, amelyik – a kérdéses társadalmak életlehetőségei kiaknázásának képességeként, vagyis hogy mennyire tudnak felülkerekedni élő és élettelen környezetükön – a merőben természeti adottságok mellett az *emberi minőség* többletével is számol. A kvalitásnak pontosan azzal a szemléleti lehetőségével, ami eleink emlékezetében és gyakorlatában még élénken élve csúcspontját a 19–20. század fordulóján érte el a növény-, majd állatnemesítési tapasztalatoknak a szocialitásra történő alkalmazása akkoriban modernnek tetsző megkísérlésével, ám amelynek riasztó embertelenségbe bukó szélsőségei – visszahatásként – a második világháború után már az emberi jogi igényeket, azok minden egyebet felülíró elsőségét hozták el. Annak kultikumát, ami az embert, minden egyes emberi lényt eleve és önmagában tekinti joghordozónak – mintegy biológiai adottságából fakadó kiválasztottsággal, azaz e lét tényének mint teológiailag istenképmásnak, jogászilag pedig jogbirtokos individualitásnak olyan eleve elfogadásával, amelyben immár nem lehet helye az emberi minőség nézőpontként vagy kriterialitásként figyelembe vehetőségének sem. Amivel persze nem devalválta emberi minőségünket, csupán visszautalta oda, ahol mindig is volt: művelendő erőnyeink sorába, azok koronájaként.¹⁰

Józan fejjel tehát jövőnk biztonsága érdekében napi taktikáinkon túli stratégiai cselekvésünkben kutató gondolkodóként mindenekelőtt hagyományunknak és nemzeti önazonosságunknak a számunkra hozzáférhető terepein kell munkálkodnunk, hogy – mint Kőrösi Csoma Sándor mondotta volt – „nyelv literatúra s história ügyében” önmagunkban „puszta speculatióknál [...] biztosabbak” lehessünk, azt az utat követve, amelyen – mint róla mondták volt – „a cél előtt soha meg nem pihent. [...] S így néha beláthatatlan távolságokig elbarangolt.”¹¹

2. Pillérek

Hagyomány

Mindebben – nevezetesen, hogy a fentieket megélhessük, gyakorolhassuk, fejleszthessük s megőrizhessük – kulcsfontosságú az, amit a *hagyomány* megtartásának és ápolásának nevezhetünk. A hagyomány kultúrán belüli fogalom.

10 Mindez nem változtat azon, hogy az emberjogiság időközben hivatást s ezzel irányt is váltva védőszerepében ma egyszersmind s egyre inkább fő hangsúlyaiiban is társadalmi integráció-bomlasztó hivatkozási forrássá denaturáltatott. Ld. pl. Varga Csaba: *Jogállamiság – viták közegében* (Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022), 518.

11 Kőrösi Csoma Sándor: *Dolgozatai. Összegyűjt. és életrajzzal bev.* Duka Tivadar (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1885), viii + 161 & <https://mek.oszk.hu/10700/10780/pdf/korosicsoma1.pdf>, 144, 146, ill. 6.

Eredetileg a tulajdonátadás római jogának *tradere* terminusából¹² fejlesztették ki akkor, amikor a felvilágosodás racionalizmusa, az emberi eszességre támaszkodás (mint az emberi haladásnak, a modernségnek a gondolata) ült tort a régi, bevált gyakorlatokhoz ragaszkodásban kifejeződő tekintély (vagyis az öregek, ősök, a valaha voltak, az avítottak praxisa) egykori autoritása felett.¹³ Merthogy „A hagyománynak a dogmával és tudatlansággal történő azonosításával a felvilágosodás gondolkodói csak az újba való belemerülésük igazolását keresték [...ám voltaképpen...] a hagyomány autoritását próbálták lerombolni.”¹⁴ Röviden összegezve tehát, a tradíció a kultúra azon lehetősége, amikor a cselekvés, az iránykeresés igazolását a múlt bevált gyakorlatában keresik. A hagyomány kritériális lényege ilyen módon nem más, mint az átörökítés/átörökítettség ak-tusa és persze annak konkrét tartalma.¹⁵

Ilyen módon pedig adottság a hagyomány – „A hagyomány nem igazságos vagy igazságtalan, nem racionális vagy irracionális, hanem van”¹⁶ –; adottság tehát, amit vállalunk, és mindenkor mánkban megerősítve s újraalkotva továbbviszünk. Sem egészében, sem részeiben nem mozdulatlan, statikus, lezárt vagy rögzült. Hiszen szellemi lényünk a gyökérzetéből nőtt ki, és akkor sem felejt el forrását s éltetőjét, amikor a nap gondjaival vívódva a hely és idő új kihívásaira úgy válaszol, hogy eközben maga is folyvást változik. Merthogy az

12 Vö. Adolf Berger: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law* (Philadelphia: American Philosophical Society, 1953), 333–808. [Transactions of the American Philosophical Society, vol. 43, pt. 2], 739–740.

13 Ernst Cassirer: *Die Philosophie der Aufklärung* Grundriss der philosophischen Wissenschaften (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1932), XVIII + 491, I. fejr., valamint Edward Shils: *Tradition* (Chicago: University of Chicago Press, 2003), VIII + 334.

14 Anthony Giddens: *Runaway World. How Globalization is Reshaping Our Lives* [1999]. rev. ed. (New York: Routledge / Taylor & Francis, 2003), XXIII + 104, 39, 42.

15 Varga Csaba: »Jogi kultúra« és »jogi kultúrák«: A jog alakváltozatai és felfogásmódjai' https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/VargaCs_jogi_kultura_2020jan.pdf, 25. ill. 'Jog, jogi kultúra és jogi hagyomány'. *Iustum Aequum Salutare*, XVII (2021), 1, 191–219 & <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/4515526>. Az viszont merő pragmatizmus, amit Eugenia Shanklin: 'Two Meanings and Uses of Tradition'. *Journal of Anthropological Research*, 37 (1981). 1, 71–89. tesz, megjegyezve a szóhasználatról, hogy az magában foglalhatja az analitikus tartalomleírást és a benne rejlő erő eredendően meghatározó volta [„indigenous force”] vizsgálatát egyaránt. Kettősséget egyébként az indiai jog is ismer – vö. pl. Robert Lingat: *The Classical Law of India* [Les sources du droit dans le système traditionnel de l'Inde, (1967)], trans. J. Duncan M. Derrett (Berkeley: University of California Press, 1973), XVIII + 305, 9 –, külön fogalomként téve azt, amit csak hallottak [sruti], s amit emlékezve felidéztek [smriti]. Az iszlám pedig a próféta mondásaival és cselekedetivel azonosítja a hagyományt [ami új' = hadith], mert ott viszont ez [the sayings and actions of the Prophet] a szentkönyvet egészíti ki. Alfred Guillaume: *The Traditions of Islam An Introduction to the Study of the Hadith Literature* (Oxford: Clarendon Press, 1924), 184, 10.

16 Karácsony András: 'Döntés és hagyomány'. *Kommentár* (2018), 3–4, 15–17. & <http://kommentar.info.hu/uploads/2018/3-4/1574762742.pdf>, 17.

ember „nem csupán [...] hordozó és teremtmény, hanem teremtő és kezelő is”.¹⁷ Ennélfogva a hagyomány „elsajátítása sohasem befejezett, hanem élő folyamat”.¹⁸ Olyan, mint amiként valahai atyai barátom, a párizsi Sorbonne mélyen katolikus jogbölcse, Michel Villey rekonstruálta a jog őseit az egykori görög *dikaion*-kezdetekből: valamiféle biztos támpontnak tetsző ugródeszkáról valahonnan ellendülünk..., csak ennek iránya biztos..., s hogy hol találhatunk igazságos megoldásra? magukban a dolgokban..., amire elvileg rálelhetünk, ha elszánt fáradhatatlansággal keressük...¹⁹ Hasonló metaforikummal élve és mindenekelőtt meghatározó dinamizmusát hangsúlyozva, a hagyomány sem más, mint „a múlt mozgósítása a jövő kitalálása céljából”.²⁰ Ilyen már-már deszakralizáló, ám épp a hagyomány mindenek felettségét jelző értelemben mondható el paradoxikusan az is, hogy éppen a hagyomány az, aminek kapcsán „sohasem tudható, hogy a tegnap miből is fog majd összeállani”.²¹

A hagyományban hitünk, értékrendünk, magunkat és másokat illető történeti vélekedésünk, érzésvilágunk, jövőnkre vetített eszménységünk, a külvilágot számunkra leíró toposzaink, közösségi tapasztalatainkból levont előítéleteink, a világ bizonyos dolgaira vetített érzékenységünk egyaránt benne rejlik. A hagyomány az, ami racionális tevékenységünkben, a merő megismerésben is koordinátákat s igazodási helyeket rajzol, miközben egyszersmind érzeményeinket táplálja, miközben irányítja is. Szellemi mivoltunkban, azaz önműveléssel fejlesztett második természetünkben ez az elsődleges segítőnk és kontextualizálónk. A legtágabb értelemben is igaz tehát, hogy „Szükségesek s mindig fenn is fognak maradni a hagyományok, hiszen az életnek ezek biztosítanak folyamatosságot s formát. [...] Intellektuális hagyományok nélkül nem lehetne középpontjuk és irányuk az eszméknek sem.”²²

Nemzeti önazonosság

Nemzetként megmaradásunk feltételeit specifikálva, hagyományhoz hűségünket lényegi magjára szűkítve második lépésként szükségképpen a *nemzeti*

17 A. L. Kroeber & Clyde Kluckhohn: *Culture A Critical Review of Concepts and Definitions* (Cambridge, MA: The Museum, 1952), VIII + 223 [Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Harvard University, vol. 47, no. 1], 94.

18 Leon Wieseltier: *Kaddish* (New York: Knopf, 1998), XI + 588, 259.

19 Varga Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái* [1996/1998], jelentősen átdolg. és bőv. 2. kiad. (Budapest: Szent István Társulat, 2004) 504 & <https://mek.oszk.hu/14600/14633/14633.pdf>, 2.1. pont); vö. még Varga Csaba: 'Michel Villey és a jogfilozofálás csapdái'. *Jogelméleti Szemle*, 2022/4 http://jesz.ajk.elte.hu/2022_4.pdf, 245–256.

20 Alain Tourraine: *Pourrons-nous vivre ensemble? Égaux et différents* (Paris: Fayard, 1997), 396 [Sciences humaines], 49.

21 Alain Brossat: *Le stalinisme entre histoire et mémoire* (La Tour d'Aigues: Éditions de l'Aube, 1991), 173 [Monde en cours], 107.

22 Giddens, 44–45.

önazonosság kibontása és megőrzése fontosságához érkezünk. Mai szűklátókörű nihilizálásokkal szemben, amik az „otthon lenni valahol a világban” érzetétől fosztanak meg egész népeket, a nemzeti önazonosság nemrégiben, tudományban s gyakorlati politikában egyaránt, még egymással viaskodók számára is közösen támogatott, mert bármiféle társadalmi integráció első számú előfeltételének számított. Így – törvényszerűen és józanul – az amerikai liberalizmus számára sem volt ez más, mint „bármiféle modern politikai rend sikeres fenntartásának szükséges összetevője. A fizikai biztonságérzet emelője, egyszerűs mind a jó kormányzás ösztönzője; hiszen segíti a gazdasági fejlődést, táplálja a polgárok egymás közti bizalmát, a társadalmat stabilitás-erősítő hálózatokhoz segíti – végső soron magát a liberális demokráciát teszi lehetővé.”²³ Merthogy épp a csoportképződés előfeltételéről van itt újból szó: arról, hogy társas létünket megélt személyességünkben magában is úgyszintén létrejöhessen a világban valahol *otthonosságunknak* a zavartalan érzete.²⁴

Nemzeti önazonosságunk meghatározása sohasem lehet teljes, befejezett; legfeljebb bizonyos tartósabb állapotai bizonyos vonásaival jellemezhetjük. Hiszen eleve egyedi szubjektív tudások keverednek benne másokkal együtt átértett s vallott közös érzelmekkel és azonosulásokkal. Összetevői a legkülönbébbek lehetnek. Közös származás, történelem és kultúra érzete, közös szimbólum-, hagyomány- és szokásvilág, mítosz és öntudat²⁵ csakúgy, mint sztereotípiák a magunk és mások közti különbségről, vélekedések s tapasztalati sejtések saját feladatainkról és gondjainkról, és mindez persze közös értékeink és normáink vállalásával együtt.²⁶

23 Francis Fukuyama: 'Why National Identity Matters'. *Journal of Democracy* 29 (2018) 4, 5–15, 5. Vajon a Johns Hopkins Egyetemnek pont a nemzetközi tanulmányok intézetét vezető világ-hírű professzora ír igazat éppen most? Vagy az újbeszél beszél belőle hol így, hol úgy, csak hogy akár hazugság, akár igazsággal pillanatnyi előnyhöz jusson? Megszokhattuk már ezt. Magam akkor találkoztam a leginkább leleplezően ilyesféle gátlástalansággal, amikor a magát retorikával s kommunista háttértámogatással intellektuális elitként fölénybe tornászni látszó SzDSz éppen az általa gyámolított ún. taxisblokádnál során terjesztette maga kitalálta hamis definícióját a polgári engedetlenségről. Ld. Varga Csaba: 'Polgári engedetlenség: Jogfilozófiai megfontolások s amerikai tanulságok a jog peremvidékéről' in *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban*. A Bibó István Szakkollégium 1991. március 9–10-ei konferenciájának előadásai és vitája. Szerk. Csapody Tamás–Lenkei Júlia (Budapest: T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., 1991), 158–163 [Twins Konferencia-füzetek 2] [utánnny. in <http://mek.oszk.hu/14700/14759/>, 93–100].

24 Karácsony András: A jog mint kulturális jelenség'. *Jogelméleti Szemle* (2002), 3 <http://jesz.ajk.elte.hu/karacsony11.html>.

25 Martyn Barrett – Stephanie C. Davis: 'Applying Social Identity and Selfcategorization Theories to Children's Racial, Ethnic, National and State Identifications and Attitudes' in *Handbook of Race, Racism and the Developing Child*. Ed. Stephen M. Quintana & Clark McKown (Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, 2008), 72–110.

26 Martyn Barrett: 'National Identities in Children and Young People' in *Children's Personal and Social Development*. Ed. Sharon Ding & Karen Littleton (Malden, Massachusetts & Oxford:

Nyilvánvalóan nincs egzakt válasz tehát egy olyan kérdésre, hogy „Mi a magyar?” vagy „Ki a magyar?”. Mint ahogyan a bizonyosságkutatásban állítólag élenjáró scientia sem kínál az élet semmiféle igazi dilemmájára sem választ – az önisméltás azon mesterségesen felépített terén túl, ahová bizonyítatlan axiómáival s körkörös levezetéseivel eljutva tudományában maga bástyázta körül saját magát.²⁷ Miközben életidegen redukcionista túlzásaival a racionalizmus is eljutott már önnön tagadásáig, önmaga értelmét semmisítve ezáltal meg.²⁸

Mi marad akkor hát? A diskurzus, a párbeszéd,²⁹ s ezáltal valamelyes gondolati integráció. Nemzeti önazonosságunk azonosítása is leginkább (és a leginkább demokratikusan) a folyvást keresésben s eredményeinek társadalmi megvitatásában zajlik, miközben ezzel kultúránkat, embervoltunk e magunk építette második természetvilágát is belakjuk. Az eredmény, persze, paradoxikus lesz, mint bármely olyan területen, ahol úgynevezett végső kérdésekről és megválaszolásukról van szó. Mindenekelőtt talányossága okán, merthogy saját közössége szemében magától értetődő lesz a tartalma – „Olyanok vagyunk, amilyenek, merthogy sosem voltunk mások, mint amilyenek voltunk”³⁰ –, miközben kifelé mindez meggyőzően alig kommunikálható. De azért is, mert a ’nemzeti önazonosság’ már szóképként is szimbolikus és fiktív: sem azonos-sága, sem állandósága nincs. Amin nem enyhít, hogy – amint az előbbieken láttuk – az egyébként egzaktnak kikiáltott scientia terrénuma sem más, mint egy mesterkéltan analitikussá formált olyan világ, amelyben úgy teszünk, mintha fogalmakkal élnénk, pontos rögzítettségeket, határokat/elhatároltságokat,

Blackwell / Milton Keynes: Open University, 2005), 181–220, valamint Anthony D. Smith *National Identity* (London: Penguin, 1991), x + 227.

27 Vö. Varga Csaba: ‘Visszavont emberi teljesség? Eszmeuralom és tetszőlegesség’. *PoLiSz* (2005), no. 82, 14–21 [utánn. in <http://mek.oszk.hu/17900/17995/17995.pdf>, 17–26].

28 A valóságos emberi létezés sokirányú összetettségében és meghatározódásában kizárólag a *ratio* képességével számoló marxizmusok szimplifikáló redukcionizmusa sem vetett számot annak tudományfilozófiai tényével, hogy a racionalizmus kizárólagos relevancia-területe nem több vagy más, mint a fogalmiasított s logikai rendbe szervezett, ismeretelméletileg igazoltnak tekintett ítéletek világa. A megismerés visszatükrözés-jellegű kvázi-mechanizálásán túlhaladó filozófiai problematizálások pontosan ezért már eleve hamis válaszokra késztetve kezelhetetleneknek bizonyultak akár egy Lukács György: *Az ész trónfosztása* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954), 696, akár – egyetlen gyakorlati moralitás-kérdésre alkalmazot-tan s a kifejtés más szintjén – egy Kis János: *Az abortuszról*. Érvek és ellenérvek ([Budapest]: Cserépfalvi, 1992), 236 számára.

29 Ennek számunkra egyedül hozzáférhető alanyát és jobb híján kriterialitását az atyai barátomként engem pártoló belga filozófus – maga az elvont entitásként felfogott emberiség szim-bólumaként – egyetemes hallgatóságnak [„auditoire universelle”] nevezte. Chaïm Perelman: ‘Cinq leçons sur la justice’ [1966] in Chaïm Perelman: *Droit, morale et philosophie* (Paris: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1968), 15–66 [Bibliothèque de philosophie du droit 8], 52–57.

30 Philip Allott: ‘The Nation as Mind Politic’. *New York University Journal of International Law and Politics* 24 (1992), 4, 1361–1398, 1374.

különálló entitásokat keresve ott, ahol kizárólag az emberélet s a környezetét adó természet egysége és oszthatatlansága van jelen. Így már talán érthetőbb, hogy „a nemzeti önazonosság sem valamiféle kész tartalom, hanem tendencia- és értékhalmoz”, mely „bár nem rögzített, de nem is szabadon változtatható”; sőt, még akkor is, ha egyetértően meg is határoznák vagy határozták volna, „történelmileg öröklött jellegzetességei a jelen szükségletei s a jövőre irányuló törekvések fényében újra és újra meghatározandók”.³¹

A nemzeti önazonosság ezért elsődlegesen önmagáról szól,³² a közösségében élő ember önmagára eszméléséről. Kultúrájának, nevesített történelmének, emlékezetének kvintesszenciája ez. Ráadásul mindez élő létének a része, tehát örök körforgás, amennyiben „Az emlékezet alkot bennünket, kik alkotjuk az emlékezetet.”³³ Önmagában tehát, vagyis ontologikumként, nem más így, mint olyan nyelvhasználó reflexív emberi gyakorlat, amely saját gondolati világának mindenkor újrendezendő benépesítése érdekében úgyszintén a köznapokból s a tudománytól átvett analitikus különválasztásokkal és nevesítésekkel él.³⁴

Emberi minőség: nemzetnevelés, hazafiasság

A *democratia* a *demos* uralma. Versengő politikai erők közt választva ez jelöli ki az adott mandátumban kijelölt – az európai kultúrkörben többnyire négy évben rögzített – évek irányát, időközben pedig vagy segít, vagy opponál. Vagyis az, ami adott helyen s időben *democratia* gyanánt és teljesítményeként adott, a *demos* mindenkori állapotának függvénye. A *democratia* alakítása és erősítése így csakis a *demos* útján érhető el. Eszköze pedig az, amit régiesen népművelésnek mondtunk: egyfelől *educatio* (ami mindig célzott), másfelől pedig *socialisatio* (ami mindennapi érintkezésünkben spontán zajlik).

(Feltehetően nem a legújabb kor leleménye, hogy egy-egy közösség erejét nem egyszerűen számosságában, hanem egyszersmind minőségében érzékeli.

31 Bhikhu Parekh: 'The Concept of National Identity'. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 21 (1995), 2, 255–268.

32 Ha már többletcélja van, úgy lehet magába foglaló vagy kirekesztésre irányuló [*inclusive/exclusive*]; akkor pedig, ha mások uralására irányul, úgy imperialista/misszionáriusi természetű. Krishan Kumar: *The Making of English National Identity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), xiv + 365 [Cambridge Cultural Social Studies], 30–32.

33 Elizabeth Tonkin: *Narrating Our Pasts. The Social Reconstruction of Oral History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), xiv + 171 [Cambridge Studies in Oral and Literate Culture, 22], 97.

34 Amiként korábban éppen az 'emberi jogok' ontologikuma kapcsán említettem – Varga Csaba: 'Az emberi jogok problematikája'. *Társadalomkutatás* 32 (2013), 2, 1–15 [utánnny. http://www.vmtt.org.rs/mtn2013/063_082_Varga_A.pdf] –, a nemzeti önazonosságokról is bizvást elmondható, hogy pusztán „képzelt közösségek” – mindazonáltal a közösségi gyakorlatban olyan azonossági pontokat hozva létre, amik adott csoporttól képzetten azok számára valóságként játszanak szerepet. Benedict Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1983), 160.

Mindenesetre az európai újkornak a jogfejlődésre is ható felismerése, hogy egymásközi háborúskodásban sem pusztán a tömegesség eredményez fölényt, s ezért előbb a kiválasztásban törekedtek kellő készségek biztosítására, majd az állag előnyös változtatására az emberképzés lehetőségeiről való gondoskodást, az oktatást is vállalták, immár állami feladatként. A 19. század természettudományossága s az ezt is alakító darwiniánus hatás a fenti felismerések nyomán vitte át a növénytermesztésről, majd az állattenyésztésről a humán populáció világába a jobbítás szándékát. Paradoxikus történelemalakulás, hogy itt viszont egy évszázadon belül, az ennek jegyében tett tömeges visszaélésektől megrettenve maga a gondolat is tilalmazottá lett, ugyanakkor pedig maga az ember elgondolása – immár túl mennyiség és/vagy minőség számbavehetőségén s értékelhetőségén – individuális nukleus mivoltában egy az emberjogiságtól való láspótlékként megszentelt öncéllá transzformálódott.)

Elmúlt harmincegynéhány évünk egyik legnagyobb hiányossága éppen e komplex edukációs/szocializációs feladat elhanyagoltsága – sőt, túl gyakran éppen a hagyományunk s nemzeti önazonosságunk ellenében ható erők gyáva istápolása.³⁵ Makacsul tartós érzéketlenségével ma kormányzó erőnk máris kitermelte gyakorlatilag helyrehozhatatlan kártételét, lehetővé téve (vagy pontosabban: moccanástalanul hagyva) egész generációknak, *horribile dictu* immár dédunokáink leendő tanítóinak is tömeges elfordítását s elfordulását keresztény, nemzeti, konzervatív értékeinktől. Az eredmény – hosszabb távon – csak is csőd és bukás lehet, ami elhanyagoltságok láncolatainak önmozgása s egymást többszöröző összszúlya okán előbb vagy utóbb, ha időben és radikálisan nem változtatunk, csaknem kikerülhetetlenül be is következik. Hiszen legfontosabb nemzetstratégiai tennivalóink e területén három évtizede nem vagy alig teszünk többet vagy mást, mint hogy a történelmünk s jelenünk irodalmi-művészi megjelenítésében rejlő érzelmi kondicionálást hanyagolva tehetetlenül túrjuk iskolapadjaink szabadosságát, pontosan azt hizlalva a nemzet nevében, amit már legalább, ha nem korábban, három évtizede kellett volna meghaladnunk.

Liberális eluralságunkra jellemzően nálunk a '*nemzetnevelés*' már-már terminusként is alig használható. Aminthogy az uralkodó libertinus fülnek már a '*nemzet*' szó is kirekesztő. Úgy tetszik hát, hiába rögzítette az amerikai társadalomtudományi alapszótár még néhány évtizede így: „A nacionalizmus a modern társadalmak kohézióját megalapozó s autoritás-igényüket legitimáló politikai hitvallás, mely a népesség túlnyomó többsége végső lojalitását a fennálló vagy vágyott nemzetállam kezébe helyezi.”³⁶ Ezért – írhatta még pár éve

35 Varga Csaba: 'Demosz és demokrácia' in *Őszintén. A 2019-es önkormányzati választások tanulságai*. Szerk. Simon János (Budapest: CEPoliti Kiadó / Harsányi János Tudásközpont, 2019), 155–189.

36 Hans Kohn: 'Nationalism' in *International Encyclopedia of the Social Sciences* 11, ed. David L. Sills (New York: Macmillan & Free Press, 1968), 63–70, 63 és Eugene Kamenka: 'Political

globális elismertségtől övezetten izraeli professzor – „Az államok megkövetelik polgáraiktól, hogy osztozzanak a nemzetlét közös érzékében, mert az államként fennmaradásnak és sikerének is ez az előfeltétele. Hiszen akkor tud csak hatalmat gyakorolni polgárai felett, ha nemzeti közösségük tagjának érezve magukat mindannyian adót fizetnek, s készen állanak katonai szolgálatra úgyszintén. Sajtó, állami intézményhálózat és nevelési rendszer segíti a nemzeti önazonosság megteremtését és vállalását, mítoszainak kiformálását, valamint nemzeti értékeinek, céljainak és normáinak a meghatározását.”³⁷ Ezért nem lesz más a neveléstörténet diszciplínájának végső konklúziója sem, mint hogy „az iskolázás s maga az iskolarendszer a mindenkori kulcsszereplő abban, hogy kifejlesztessék és átadassék a nemzeti mivolt átélése”³⁸ – azaz hogy a közösségi integráció³⁹ elérhető fokon⁴⁰ beteljesedjék.

A morális nemesedés az átlagcselekvés magasabb, igényesebb szintjéhez történő eljutást segíti – ugyanazt, amiről céljaként a ’kulturálódás’ és termékeként maga a ’kultúra’ szól.⁴¹ Az összefüggések ilyen logikájáról tanúskodik a széles körű empirikus kutatásokból összegződő azon eredmény úgyszintén, miszerint „a kritikai szellemű nevelés gyengíti, a hazafias nevelés pedig erősíti a nemzeti önazonosságot”.⁴² Az iskolai történelemoktatás így már eleve azzal, hogy fogódzókat nyújt, sikert biztosít.⁴³

Nationalism – the Evolution of the Idea’ in *Nationalism The Nature and Evolution of an Idea*, ed. Eugene Kamenka (Canberra: The Australian National University, 1973), 3–20, 15.

37 Eugene Tartakovsky: ‘National Identity’ in *Encyclopedia of Adolescence*. Ed. Roger J. R. Levesque (New York: Springer, 2011), 1849–1862, 1855.

38 Lowe, Roy: ‘Education and National Identity’. *History of Education* 28 (1999), 3, 231–233, 231.

39 Byung-Jin, Lee: ‘Education and National Identity’. *Policy Futures in Education* 1 (2003), 2, 332–341, 334.

40 Nagy-Britanniában például folyamatosan él ösztönződés a kötelező katonai szolgálat visszaállítása iránt. Mindenekelőtt egy nemzetegyesítő integratív homogenizációnak – a „valahová tartozás érzése” [„a sense of belonging”], ld. pl. Sir Michael Caine in <https://web.archive.org/web/20130929153937/http://news.sky.com/story/738277/put-young-people-in-the-army-says-caine> (2009) kifejlesztésének – az egyik leghatalmasabb lehetőségeként tekintenek rá, s pontosan azért, mert alkalmat ad arra, hogy különféle társadalmi rétegek (mentalitások, hitek, tudásszintek, anyagi ellátottságok és visszaigazolódó életváramozások) legalább időlegesen, de a legérzékenyebb életkorban közös életközösségbe történő vonása megélt élményét átélhessék.

41 Ami Marcus Tullius Cicero: *Tusculanae Disputationis* (II, 13) szerint a lélek kiművelése, vagyis filozófia, mivel hogy „Cultura animi philosophia est”.

42 Tartakovsky, 1855.

43 Hiszen bármennyire problematikus is annak eshetősége, hogy „az iskolai történelemoktatásból könnyen mítoszteremtő nacionalista propaganda formálódjék”, az eredmény a szerző szerint mindazonáltal mégis pozitívnak fog bizonyulni. És azért, mert – vonja le következtetésként a kisiskolások történelemtanításának neves angol szakértője, Ann Low-Beer: ‘School History, National History and the Issue of National Identity’. *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research* 3 (2003), 1, 9–14 {utánnny. http://www.ub.edu/histodidactica/images/documentos/pdf/school_history.pdf 1–7, 6} – „Még ha számos forrásból táplálkozik is, a tanítványok végül ki fogják alakítani magukban az önazonosság valamiféle személyes vagy nemzeti érzését.”

A végső cél tehát nem más, mint a *hazafiasság* érzésének felébresztése és ezzel annak elérése, hogy a társadalom tagjai életében ösztönzőként ez fontos hajtóerővé váljék. Merthogy a patriotizmus – tudatja a politikai pszichológia nemzetközi irodalma – szeretet és büszkeség érzetétől áthatott támogató magatartás a nemzet irányában, ráadásul olyan, amelyik aktív módon, azaz saját érdekek feláldozásával is késszé teszi az embert a nemzet javára.⁴⁴ Mai ideológiai hamisságokkal szemben a nemzetközi tudományos irodalom abban is egyetért, hogy maga a hazafiasság megléte éppen nem kirekesztő hozzáállást indukál,⁴⁵ hanem gazdagabb, tartalmasabb, magas szinten befogadóbb erkölcsi igényességet. Vagyis – amiként ezt a University College London által nemrégiben még ösztönzött összehasonlító kutatások megfogalmazták – a patriotizmus kultiváltsága negatív korrelációban áll bárki más leértékelésével, antiszemitizmussal és bármi más hasonló degradációkkal egyaránt.⁴⁶

3. Záró gondolatok

A magyarságnak semmi oka sincs arra, hogy nemzettudatában, önazonosság-érzetében, történelméből leszűrte tanulságainak békességes kinyilvánításában zavartnak érezze magát – önnön körében vagy bárhol a világban. Önépítkezésünket történelmünk bármely pontjától bizvást folytathatjuk: morálisan akár szegységteli mélységekbe rogyadoztunk, akár fellegekbe szállva ragyogtunk, nos, amiért kellett, megfizettünk. Gondunk a jelen évtizedben csupán annyi, hogy minél inkább honföltő kormányzat adatott meg nekünk a kommunizmus letűnte után, annál kevesebb gond fordítottatott lelkünk s múltunk tudományos és művészi ápolására, egészen odáig, hogy még a jelen kormányerő alkotmányozó többséget biztosító immár többszörösen megkapó kétharmados győzelme is kulturálisan eddig jórészt kiaknáztatlan maradt.

Következtetesként vonhatjuk le ezért, hogy bármi okozott is eddig nálunk érzéketlenséggel párosult tehetetlenséget, ezt meghaladva döntenünk s cselekednünk kell végre. Ám bármi történik is bármely ponton felettünk vagy alattunk, magunkban azért tudatosítanunk kell, hogy a dolog a miénk, röviden tehát a mi dolgunk ez, érte tehát végső soron magunknak kell tennünk.

44 Robert T. Schatz, Ervin Staub & Howard Lavine: 'On the Varieties of National Attachment: Blind versus Constructive Patriotism'. *Political Psychology*, 20 (1999), 1, 151–174.

45 Írorszáiban legújabbban megkísérelték a magától értetődött tételezetten is nyomatékosítani, mégpedig „az ír mivolt olyan sajátos megfogalmazásával, amely a »mi« gondoltatására az európai és a globális örökségbe ágyazódva bármiféle »ők« nélkül törekszik.” Roland Tormey: 'The Construction of National Identity through Primary School History: The Irish Case'. *British Journal of Sociology of Education* 27 (2006), 3, 311–324, 322.

46 Jan Germen Janmaat: 'Popular Conceptions of Nationhood in Old and New European Member States: Partial Support for the Ethnic-civic Framework'. *Ethnic and Racial Studies*, 29 (2006) 1, 50–78.

Nem bevárva sokak-mások álmát, hogy saját hagyományunk és nemzeti önazonosságunk lezúllhessék vagy lezüllesztethessék idegen érdekek prédájaként. Mert mi más is lenne a másik példa, az ürességnek egyetemességként álcázása, a totális értékmentesség vállalása? Nos, a záró ellenpélda legyen itt egy angliai egyetem, szerzőként egy szép ifjú török szociológus hölgy, ki monografizálás örvéen ridegen kongó tudálékossággal kiáltványozza világgá új hitét, s most már mindannyiunk közös reményeként propagálja, hogy a múlt széttöredezettségét hamarost posztnacionális önazonosság váltandja majd fel, ami immár egyszerűen szupranacionális hovatartozásoknak transznacionális migrációs realitásokkal történő elegyítése leend – és így nem kell immár finomkodnunk pusztá mesterkéltiségek közt, mert úgymond jövőnk nem is fog ismerni más emberiséget többé.⁴⁷

Claudia Andujar: Cím nélküli portré (Az identitás sorozatból), 1976

⁴⁷ Yasemin Nuhoğlu Soysal: *Limits of Citizenship*. Migrants and Postnational Membership in Europe (Chicago: University of Chicago Press, 1994) XI + 244 műve, amire még ráerősít Helen M. Hintjens in *International Affairs*, 71 (1995) 4, 887–888 recenzív reflexiója.

Csontos Márta

Vigyázz, Kész! ...a Rajt elmarad

A startvonal és a cél megint együtt állnak,
nem veszed észre, ugyanoda érsz majd
vissza, ahonnan elindultál...
Az emlékek kontúrjait át akarod helyezni
a mába... hangokat és illatokat kergetsz,
belevilágítasz az éjszakába.
Már komposztálódtak benned a lehetőségek,
a felhalmozott anyagok elkeveredtek,
nem működik a *playback*,
a korrekcióban rosszul állt a blende,
összemosódtak az eredeti felvételek.
Vigyázz! Kész! ...súgja egy hang, s érzed,
megfeszül benned az univerzum,
várod, hogy valaki meghúzza a ravaszt,
s a betanult lépés elhagyja tested,
de senki nem adja le az indító lövést,
mintha a versenypálya is lerövidülne.
Szabad az átjárás a Valamiből a Semmibe,
a Dögtemetőből az éteri Tündérkertbe.
Már nem látsz távolságot a jelek között,
ott maradsz a homály kenetén, mozdulatlanul.
Most látod, a versenykiírásból is hiányzik a neved,
küldetésed nem hitelesítette a mennybéli...
csak egy helyben toporogsz, s közben megérkezel
oda, ahova nem is volt érdemes elindulni.

CSONTOS MÁRTA (1951) tanár, költő, irodalomtörténész. Legutóbbi kötetei: „Zászló a szélben”. *Transzcendencia és küldetéstudat Reményik Sándor költészetében* (Hungarovox, 2020), *Carpe diem-kísérletek* (Napkút, 2021), *Futómadártávlat* (Hungarovox, 2023).

Intézményesített lélek

Isten tenyerébe ágyazott
fényből pattant ki a lélek,
volt benne minden...
arány, szépség, öröm,
szerette volna szétkiáltani,
hogyan megérett benne
a madáchi gondolat;
*Nem adhatok mást,
csak mi lényegem...*
a nehéz édenkerti illatok,
a csend felszakadt függönyének
takarásában azt hitte,
sohasem lehet kívül a körön,
szabadon keringhet a maga
pályáján, s örökre megmarad
benn az életöröm,
de megégtek a térben a díszletek,
az ősi legendákat többé
nem lehetett letölteni,
hangjavesztett lett a dal,
a szépségbe fészket rakott
az önámítás, törvényeket
csomóztak még a fák ágaira is,
agonizálni kezdett a várakozás.
Jöttek a megmondó emberek,
s a lélekvár megrendült,
megbillentek az égi gerendák,
hieroglifák keringtek a szélben,
a hatalom erős kötele szorított
a hajnal váladékos tüdején,
bezárult a tér fedele, fekete
szelencébe zárult a fény.
Csak Ámon maradt ott,
a rejtőzködő...
hogyan őrizze a titkot.
A költő is magára maradt,
egy kis vershomokot szitált
a Hold szemgödrébe.

Sötét árnyak telepedtek fölé,
a rímek szanaszét gurultak,
s ő maga is tehetetlenné vált,
csak vergődött,
mint leszakított szárnyú
rózsabogár a temetőszagú
szirmok alatt.

Ajkáról lefolyt az éleatarany,
leroskadt a megalkuvás
föléje magasodó szürke
kőlépcsőire, fogyott az ereje,
szárnyak helyett mankók
nőttek megsebzett oldalából.

A hatalom keze új strigulát húzott.
Újabb lélek érkezett
a megalkuvás intézményébe.

Claudia Andujar: Katonai leszállópálya Surucucus régióban (A kapcsolat következményei sorozatból), 1983

Menyegzőm Magyarországgal

(Zaślubiny z Węgrami)

Évtizedek teltek el, mire rájöttem – később megbizonyosodtam róla –, Lengyelországból azért kellett Magyarországra költöznöm és ott letelepednem, hogy olyan módon írhasak róla, ahogyan korábban még senki sem. S éppen Lengyelországból kellett átköltöznöm, semelyik más országból – hiszen csak a lengyel nemzet képes a magyarhoz oly hallatlan erővel kötődni, mondhatni atavisztikus módon. Csakis egy lengyel – aki tehát nem magyar, de nem is holmi jöttment idegen – tudja megérteni a magyar lelket, és képes vele azonosulni. Ezzel együtt pedig a Kárpát-medencében tudja testközelből szemügyre venni (ahonnan egyébként is jobban be lehet látni földrészünk középső-keleti részét annak ellenére, hogy e tájék egét ugyanolyan gyakran árnyékolják be történelmi viharfelhők).

Más késztetésem is van rá, hogy Magyarországról írjak. Valószínűleg én vagyok az egyetlen nem magyar, aki tudja, hogy e tájékon található a világ (de legalábbis Európa) közepe. Ellenőrizhetjük ezt, ha a kontinens legtávolabbi pontjait egyenes vonalakkal kötjük össze – no, nem Magyarországgal, mert annak területe mégiscsak majd százezer négyzetkilométert tesz ki, hanem – Maconkával. Maconka egyenlő távolságra fekszik a Kaszpi-tenger melléki Bakutól; az Ural hegység azon pontjától, ahol a vele azonos nevű folyó ered; Norvégia fjordokkal csipkézett északi partvidékétől; végül a portugáliai Szent Vince-foktól. Az is lehet, hogy valaki még életében nem hallott Maconkáról, hiszen az egészen kicsiny falucska. Jelenleg már a térképen sem jelölik, hiszen területét évtizedekkel korábban a szomszédos Bátorterenyéhez (mint járási székhelyhez) csatolták. A település észak-keletre fekszik Budapeستől, a Salgótarjánba vezető út közelében. Büszkén mesélt róla egykori munkatársam, akivel évekig együtt dolgoztam Budapesten, s aki éppen Maconkáról származott: hiszen Magyarország s azon belül éppen ez az apró falucska tekinthető a világ (no jó, Európa) közepének – tehát a tengelyének.

KONRAD SUTARSKI (1934) mérnök, költő, publicista, Poznańban született, 1965 óta él Budapesten. A Magyarországi Lengyelség Múzeumának és Levéltárának nyugalmazott igazgatója.

A harmadik ok, ami miatt Magyarországról írok, az én édes titkom. A következő szakaszban fogok részletesen vallani róla. Ez az ország, amelyet immár második hazámnak tartok, megmagyarázhatatlan kötelékekkel nyűgözött le úgy, hogy közben egy jottányit sem veszítettem szülőhazámhoz fűződő korábbi érzelmeimből.

Amikor első alkalommal ide érkeztem, még csak négy év telt el a történelem nagy vihara után, melynek során a szovjet tankok láncfalpaikkal eltiporták a 20. század legerőteljesebben megnyilvánuló magyar – mit magyar?, európai! – függetlenségi törekvéseit.

Furcsa dolog. 1956 októberében még sok tízezer lengyellel együtt adtam vért a magyarok javára. 1956 novemberében–decemberében Poznańban – még ifjú költőként, első felháborodásomban – három verset is írtam. Ezek a szovjet támadásba beletörődni nem tudó ember makacs ellenállását juttatták kifejezésre. Négy évvel később viszont már semmi sem maradt bennem korábbi dühömből. És különösebb érdeklődést sem tanúsítottam az iránt, hogy valójában mi történik Magyarországgal, gyógyulnak-e már sebei. Hiszen első alkalommal utaztam Budapestre, úgy, mintha Velencébe vagy a Riviérára indulnék. Átutazóban voltam. Csodáltam a nagy, számomra ismeretlen város szépségét, gyönyörködtem a lengyelországitól elütő tájakban, jó étvággyal fogyasztottam, borral öblítettem le a csípős paprikás ételeket. A Duna-menti szellőben nem éreztem semmiféle politikai feszültséget, semmiféle lőporszagot. Nem hallottam a vér bugyogását, amint az még mindig ömlött a helybéliek emlékezetének sebeitől. Egyébként sem úgy indultam útnak, hogy ilyenfajta élményekre vágyódtam volna. Fogalmam sem volt róla, hogy milyen heves lehet még a családok, a nép belső életének lüktetése e borzalmas sebesülést követően. Lengyelország számára 1956 sajátos értelmű szikrát jelentett. Bizonyos vonatkozásokban – főleg szellemi és kulturális téren – a szabadság érzetét keltette az emberekben, amit aztán a kommunista hatalom már soha többé nem tudott tőlük elvenni. Naivan azt hittem, hogy bizonyára másutt is ilyen lehet a helyzet. – Magyarországra érkezve, miközben nem ismertem a nyelvet, és csupán néhány napot szándékoztam eltölteni itt, mintha valamilyen fal mögött találtam volna magam, amely nem engedi át a hangokat, még kevésbé az érzéseket. Igazi élményhabzsoló turista voltam, aki élvezettel nézelődik, mindenre rácsodálkozik, de ami az élet igazi értelme, lényeglátása lenne, azt már nem fogja fel.

Ezért aztán ma sem akadok fönn a Budapestre tömegesen látogató turistákon, akik – mint én egykor – gyönyörködnek a világ ezen egyik legszebb nagyvárosának a panorámájában, szünet nélkül fényképeznek, és nyalogatják a szájuk szélét a kellemesen csípős halászlé vagy csirkepaprikás fogyasztása közben. Utóbbit magyarul galuskának nevezett szaggatott, főtt tésztával eszik. S mindezeket kiváló tokaji vagy Balaton-környéki borokkal öblítik le. Nem rejlik bennük – ahogy akkoriban bennem sem volt – csipetnyi készítés sem közelebbről

megismerni vendéglátójukat, a magyar nemzetet, amely a nagyon ősi és nagyon megsebzett nemzetek közé tartozik. Egyébként is ki tud erről, vagy szeretne tudni róla? Miként azt sem tudja, milyen messze esik Európa közepe – Maconka – a peremétől.

Ez az én édes titkom. Szeretném hát bevilágítani az eget, amely alatt Magyarország felhőkbe burkolódva rejlik. Ezért kívántam erről az egészről írni.

Néha bekövetkezik az ember életében olyan gondviselészerű meglepetés, mely aztán teljesen megváltoztatja további életét. Ez velem is így történt első magyarországi utamon, négy évvel az '56-os szovjet invázió után. Megismerkedtem egy magyar leánnyal, akinek a kedvéért csakhamar újra ideutaztam, s akit aztán rövidesen feleségül is vettem. Akkoriban még csak meg sem fordult a fejemben, hogy vele együtt ezzel a számomra addig ismeretlen nemzettel is megnyegzőt fogok ülni. Olyasféléképpen, ahogy Lengyelországban Józef Haller tábornok tette a tengerrel: az I. világháború befejeztével, a 18. század végén elveszített függetlenség visszaszerzése idején, a Franciaországban lengyelek által megalakított Kék Hadsereg élén, midőn a németektől kiharcolt és a versailles-i békekötés értelmében a lengyeleknek odaítélt Balti-tengeri kijáratot elfoglalhatta, lovával a vízbe gázolt, lehúzta ujjáról gyűrűjét és a habokba hajította – mintegy jelképesen lengyel birtokba véve az egész tengert.

Nos én is, amikor megérkeztem Magyarországra, a feleségemmel együtt ellátogattunk a Balatonra. Szerettem volna megismerni a magyar tengert, és elmerülni benne. Nyár volt, és hőség. Milyen csodásan mutatkozott meg a különbség a Balti-tengerhez képest, amely még a forró napokon is hűvös szokott maradni. Ott csak a tengerpart aranyló homokja forrósodik fel a kánikulában. Így hát éltem a kínálkozó lehetőséggel: egyfolytában úszkáltam fickándozva, hol a felszínen, hol a víz alá merülve. Amikor kievickéltem a partra, észrevettem, hogy hiányzik a jegygyűrű az ujjamról. Bizonyára elvesztettem ebben a vizes kábulatban, még ha nem is szándékosan. A gondviselés döntött. A magyar tengernek kellett adjam, miként Haller tábornok is ezt tette a Balti-tenger partján: birtokba vette általa egész Lengyelországot. Azzal, hogy elhagytam a gyűrűmet, én is birtokba vettem a Balatont egész Magyarországgal egyetemben. Valami titkos erő kellett legyen, ami arra készítetett engem, hogy életem végéig a feleségem oldalán maradjak ebben a különleges országban, és megírjam, megidézzem különleges történeteit és viszonyait.

Bizonyos értelemben bevezető volt ez egy titkos, titokzatos nemzetről való tudás birodalmába, amelynek ismeretében számos olyan könyvet készítettem, amelyeket az elején említettem, és amelyeket nem írtam volna meg, ha a régi házamban maradok. Ezért igyekszem a 45 lengyel és 25 magyar kötet közül legalább a legfontosabbakat felsorolni.

Konrad SutarSKI versei (válogatás, 1976), Miklós Radnóti *Spionione niebo* és Sándor Csoóri *Era oczu* (az első két lengyel nyelvű költészeti válogatás a szerzőktől, 1980 és 1981), *Przepowiednia czasu twego* (a világháborúk utáni magyar költészet első lengyel nyelvű antológiája, 1985), *Kettős hazában* (lengyel- és magyar két-nyelvű válogatás az írásaimból, 2005), *Jak blisko / Mily közel* (határon túli magyar költők lengyel- és magyar nyelvű antológiája, 2007), *Polska flaga nad Dunajem oraz Polska flaga na Węgrzech* (vázlatok a magyarországi lengyelségről, 2004 és 2011), *Megőrzésre átvéve* (Domokos Lászlóval közösen: a Szepesség és Árva magyar múltja, 2009), *A haza kiterjesztése* (lengyel- és magyar nyelvű mese jellegű esszé-iztikus elbeszélés, 2016), *Lengyelország és Magyarország a keresztény Európa védőbástyái a múltban és jelenben* (kétnyelvű kötetbe szerkesztett történelmi tanulmány, 2016), *Lengyelország történelme magyar vonatkozásokkal* (magyar és lengyel nyelven is, 2018), *Trianon 100 éve, gyógyul-e már Európa nyílt sebe?* (történelmi tanulmányok magyarul és lengyelül, 2020), *Mit hozol XXI. század* (verseskötet a hozzá kapcsolódó kritikákkal, két nyelven, 2021), *A Visegrádi Szövetség Trianon tükrében* (történelmi tanulmányok, 2021), Bobory Zoltán – *Modlitwa wiersz księżka* (a szerző költészetének első lengyel nyelvű válogatása, 2021), *A hold láthatatlan oldala* (lengyel- és magyar nyelvű kötet eddig homályban maradt életrajzi érdekességekkel, 2022–2023).

Úgy tűnhet, e felsorolással le is zárult az én magyar Odüsszeiám, hiszen nyolcvankilenc évesen lassacskán be kell fejeznem földi utamat. Csakhogy időközben Európa egésze soha nem látott veszélybe került: keletről és délről újból ostromolja a harcos iszlám, miközben az Atlanti-óceán túloldaláról haladónak álcázott torz ideológiák szököára zúdul rá (például a gender és egyéb áltudományos zsarnokságok képében). Eközben pedig földrészünk lakossága – különösen a nyugati szélén – szekularizálódik, eltávolodik a krisztusi hittől, a kereszténység pedig egyre kevésbé tudja betölteni számára az erkölcsi iránytű szerepét. Éppen ezért két éve közzétettem egy lengyelországi és magyarországi költőkhöz intézett felhívást Európa két legkeresztényibb országában (Lengyelhonban a negyedéves *Ostoja* magazin 2021/4-es számában, Magyarországon pedig a szintén háromhavonta megjelenő *Aracs* 2021/1-es számában). Ezen túlmenően ezzel a témával foglalkozik két legújabb verseskötetem, *Az emberi ellenállás stációi* és a már említett *Mit hozol XXI. század*. Immár több mint egy éve készítek egy antológiát is az európai keresztény identitás védelmében *Na Anioł Pański biją dzwony* (*Az Űrangyala harangoznak*) címmel – amely idővel akár összeurópaivá is bővíülhet –, hogy harcba szálljon, és támogassa a keresztény politikusokat. Ezen antológia összeállítását még szintén sorsom küldetéseként kívánom beteljesíteni.

Fordította: Szenyán Erzsébet

SZENYÁN ERZSÉBET (1943) József Attila-díjas műfordító.

Bejegyzések egy gdyniai (hajó/)naplóba

A magamfajta filmes utazó mindig fokozott kíváncsisággal érkezik Gdyniába. A várakozás feszültségét az az évről évre újrafogalmazódó kérdés táplálja, hogy vajon idén mivel lep meg bennünket a lengyel film, milyen művekkel hozakodnak elő a nagyok, a közép- és középkorhoz tartozók, és mivel rukkolnak elő a pályakezdekők? A mérleg megvonására egy kisváros alkalmasabb, mint egy nagyvilági metropolisz, mivel itt több napon keresztül együtt van a szakma, a kulturális vezetés és a közönség. Mint ismeretes Gdynia hosszú évszázadokon keresztül csupán egy halászfalu volt a pomerániai tengerparton. A település a 19. század végére takaros kisvárossá változott, ám az erőteljesebb fejlődés csak a múlt század harmincas éveiben indult el, amikor a lengyel kormány döntést hozott a kikötő és a hajógyár felépítéséről. A háború megtörte az iparosítás lendületét, a kommunizmus évtizedei pedig egyet jelentettek a népelet mindent átható nyomorúságával. 1970 decemberében itt lázadtak fel a munkások az élelmiszerárak felemelése ellen, itt dördült el a közel félszáz ember életét kioltó sortűz, és itt született meg Janek Wisniewski mártírjének legendája. Ezzel együtt már a szocializmus utolsó éveiben elkezdődött a város lassú fejlődése, amely a rendszerváltozással új lendületet kapott. Részben a szomszédos Gdańsk és Sopot közelségének is köszönhető, hogy pezsegni kezdett a kulturális élet, oktatási intézményeket és művészeti rendezvényeket alapítottak, növekedett az idegenforgalom, modern szállodák sora épült fel a tengerparton.

Az elmúlt bő három évtizedben honosodott meg az a mondás is, hogy „Gdynia szereti a filmet, a film szereti Gdyniát” (*Gdynia kocha film, film kocha Gdynia*). 1988-tól kezdődően ugyanis a fiatal város ad otthont minden szeptemberben a Lengyel Játékfilm-fesztiválnak. (Előtte, 1974 és 1988 között a rendezvény színhelye még Gdańsk volt.) Ám nem sokat érne a városvezetés buzgalma, ha magukat a városlakókat hidegen hagyná a mozgókép. Szerencsére erről nincs szó. A vetítések zsúfolt házak előtt folynak, az Andrzej Wajda sétányon mindig

PÖRÖS GÉZA (1949) filmszakíró, szerkesztő, a Duna Televízió volt alelnöke. Legutóbbi kötete a Nap Kiadó gondozásában 2023-ban megjelent *Hamvak és gyémántok*, amely Andrzej Wajda munkásságáról nyújt átfogó képet.

tömegek korzózna, a díjkiosztó vörös szőnyeges parádéján pedig ott tolong a város apraja-nagyja. Az emberek rajonganak a színészekért, az autogram-vadászat és a szelfigyűjtés itt népszokás. 2023 szeptember harmadik hetében már a 48. mustrára került sor. Meglehet Joanna Łapińska személyében új művészeti igazgató debütált, a programszerkezet a korábbi esztendőkhöz meg-honosodott hagyományt követte. Ennek megfelelően az egész estés, a kiskölt-ségvetésű és a rövid játékfilmek külön versenyprogramban kerültek a közönség elé, de rajtuk kívül bemutatták a frissen felújított klasszikusokat, a lengyel vo-natkozású ún. polonica filmeket valamint a Gdyniához és a régióhoz valami-lyen szempontból kapcsolódó dokumentumfilmeket is. Szokás szerint külön szekciót kaptak a gyerekfilmek és a Platina Oroszlánok elnevezésű életműdíjjal kitüntetett filmművész alkotásai. Ebben az esztendőben a díjat a neves díszlet-tervező, mások mellett Roman Polański és Andrzej Wajda alkotótársa, Allan Starski vehette át.

Az idei fesztivál versenyprogramját látva a közönség körében rögtön felvető-dött a kérdés, hogy vajon miért hiányoztak a mezőnyből Agnieszka Holland *Zöld határ* (*Zielona granica*) és Małgorzata Szumowska – Michał Englert *Kobieta z...* (*Egy nő története*) című alkotásai. Annál is inkább mivel mindkét mű előző-leg már szerepelt a Velencei Filmfesztiválon, mi több, Holland filmje rangos díjat nyert a lagunák városában. A szervezők szerint nem volt szó összeeskü-vésről, csupán az történt, hogy a két említett film nem készült el a nevezés időpontjáig. Ennek ellenére a *Zöld határ* mindvégig beszédtema maradt a ren-dezvény idején, mivel a sajtó hasábjain a velencei premiert követően élénk szó-váltás támadt az alkotó és a kormányzat némely prominense között. Bár a mű-vet egyikük sem látta, Zbigniew Ziobro igazságügyminiszter és Andrzej Duda köztársasági elnök azért bírálták a rendezőt, mert filmje állítólag éles kritikával illeti a lengyel határőrizeti szervek fellépését a Beloruszból érkező afrikai mig-ránsokkal szemben. A vita hevében Agnieszka Holland polgári pert helyezett kilátásba az állami tisztségviselők ellen, a filmszakma egy jelentős csoportja pedig szolidaritást vállalt kolléganőjükkel. Semmi kétség, a szóváltás hevéssé-gében szerepet játszott az is, hogy történt mindez alig egy hónappal a parla-menti választások előtt.

A szemle tematikája ezúttal is gazdag és sokszínű volt, a közel és a régmúlt históriájának különböző műfajokat alkalmazó esztétikai felidézése éppúgy megalapozó volt benne, mint kortársaink próbatételeinek ábrázolása. Bár a zsűri döntései rendszerint megosztják a közönséget, a Filip Bajon által veze-tett bíráló bizottság az adott helyzetben a lehető legokosabb lépésre szánta el magát: ahelyett, hogy minden számottevő érdekcsoportnak igyekezett volna a kedvében járni, kiemelte a mezőny legnívósabbnak tartott produkcióit, s azo-kat esetenként több szakmai díjjal is kitüntette.

Idén azok voltak a legemlékezetesebb filmek Gdyniában, amelyeknek hő-sei az önrendelkezés, a szabad emberi létezés lehetőségét keresve a kollektív és a személyes cselekvés határainak kitapogatására tettek kísérletet. Legtöbbször

a szabadság politikai tartalma volt a tét, de gyakran került előtérbe az emberi kisvilág autonómiájának veszélyeztetettsége is. A hősök küzdelmét ritkán koronázta megelégedettség és siker, a legtöbb, amit elértek, az önazonosság, az erkölcsi hitel megőrzése volt számukra. Itt van mindjárt a második játékfilmjét készítő Paweł Maślona Arany Oroszlánokkal – ez mindenkor a szemle nagydíja – és több szakmai elismeréssel kiemelt műve, a *Kos*, amely a lengyel filmtörténet számos emlékezetes darabjához – így egyebek között Andrzej Wajda *Menyegzőjéhez* – hasonlóan arra keres választ, hogy a lengyel állam 1795-ös feldarabolását megelőzően – és követően – miért buktak el a társadalmi összefogás kísérletei. A cselekmény 1794 tavaszán kezdődik, amikor Tadeusz „Kos” Kosciuszko (Jacek Braciak) tábornok, a legendás szabadsághős azért tér vissza az Egyesült Államokból szülőhazájába, hogy a nemesség és a jobbágyság összefogását megszervezve kiűzze az oroszokat az országból. Vele érkezik színesbőrű társa, Domingo (Jason Mitchell), aki voltaképpen a szolgája. Maślona kerüli a hősiség és a pátosz romantikus kliséit, olyan szarkazmussal beszél a dicső múltról, mint egykoron Andrzej Munk, Sławomir Mrożek vagy éppen Witold Gombrowicz. Merthogy Domingó, ez a volt rabszolga abszolút szabad ember, szabadabb, mint bármelyik polóniai jobbágy, akit az ura kénye-kedve szerint verhet és alázhat meg. Beszédesen illusztrálja ezt a félig jobbágyivadéknak, Ignacnak (Bartosz

Paweł Maślona: *Kos* (Bartosz Bielenia)

Bielenia) a sorsa, aki a haldokló földesúr, Duchnowski (Andrzej Seweryn) törvénytelen fia. A halálán levő nagyúr a végrendeletében megpróbálja jóvá tenni bűneit, úgy rendelkezik, hogy a szerencsétlen Ignacra íratja vagyona egyik felét. Ezt azonban a rókaelkű fivér, a komisz Stanisław (Piotr Pacek) nem bírja elviselni, féktelen gyűlöletét szabadjára engedve féltestvérét szüntelenül bántalmazza. Ám bármilyen átokverte sors jut Ignac osztályrészéül, a végén rajta (is) múlik a háború megindítása. Mert noha Kosciuszko eleinte nem bízik az együgyűnek tűnő fiatalemberben, ám a végén mégis neki, a fattyúnak kell választania, hogy önérdékét követve apja végrendeletének bírósági bejegyzése végett Krakóba siessen-e, vagy megértve a nemzet üdvét szolgáló magasrendű imperatívuszt, azonmód csatlakozzon Kos táborához. Egyszerűen fogalmazva: a teher és a felelősség ezúttal is a megtiport lelkeken van. Nos, az ilyenfajta konfliktusoktól megosztott országban próbál Kosciuszko akcióegységet teremteni. Ráadásul már a kertek alatt, mi több az ezredesné (Agnieszka Grochowska) birtokán van az orosz Dunin kapitány (Robert Więckiewicz), aki éppen azért jött ide, hogy Kosciuszko-t felkutassa, elfogassa, és ezzel elejét vegye a lengyel-ség szabadságharcának.

Maślona nem dekoratív csataképekkel zsúfolt történelmi filmet készített, ő a színpadok mögötti szituációk taktikai színjátékára volt kíváncsi, arra, hogy miféle érdekek mentén és miféle jellemformátumok révén készül a világ. A história tényeit ismerjük, a felkelés elbukott, 1795-ben megtörtént Lengyelhon újrafelosztása. Azóta sok víz lefolyt a Visztulán, ám a film rendezője tartózkodik a néző lefegyverző megnyugtatójától. Arra szólít fel, amelyre ma is szükség van: pontos önismeretre és nemzeti önképre. S hogy az alkotók mennyire együtt éltek hazájuk napi történéseivel, azt érzékeltessük egy frivol közjátékkal. Amikor a díjkiosztó ünnepségen Robert Więckiewicz átvette a legjobb férfi alakításért járó díjat, a színész ahelyett, hogy az ilyenkor szokásos módon kiélvezte volna a hiúság vásárának dicsőséges pillanatát, nem magáról beszélt, hanem az ország nyilvánossága előtt – a gálát a televízió egyenes adásban közvetítette – annak a reményének adott hangot, hogy néhány hét múlva Lengyelország ismét normális ország lesz. A választás azóta megtörtént, az olvasó eldöntheti, hogy miként viszonyuljon a színművész fent idézett véleményéhez.

Biztató, hogy a közélet drámái nem csak múlt idejű tematikában jelentek meg. Az elsőfilmes Grzegorz Dębowski *Szinte semmi* (*Tyle co nic*) című alkotása vidéki gazdálkodók világába vezet bennünket, s egy olyan történetet mesél el, amelyben egy képviselő (Artur Steranko) hirtelen hátat fordít azoknak, akiknek bizalmából egykor magas méltóságba került. Dębowski a közéleti demokrácia kicsorbulásának tipikusnak mondható szituációjára szegezi kamerájának objektívjét. A helyiek meglepetten konstatálják a politikus pálfordulását, de nem hagyják magukat. Ennek az érdekvédelmi harcnak a vezéralakja Jarek (Artur Paczesny), a közösség becsületes és tekintéllyel bíró tagja, aki van annyira önérzetes és aktív, hogy vállalja a politikai manipuláció elleni küzdelmet. (Akadt kritikus, aki a hős alakjában az egykori Wałęsa vonásait vélte felismerni.)

Ha fentebb a szabadságvágyban és az önrendelkezés, az autonóm élet igényében jelöltük meg az imént tárgyalt filmek közös gyúanyagát, akkor bizvást tekinthetjük eszmei rokonuknak Olga Chajdas Ezüst Oroszlánokkal kitüntetett *Imago* című holland–cseh–lengyel koprodukcióban forgatott művét, amely a középfaú esztétikai konvencióknak már-már hivalkodóan számárfület mutató formavilágával ugyanakkor élesen különbözik is tőlük. A cselekmény a lengyel szabadság szülőföldjén, a fesztiválnak is otthont adó tenger melléken játszódik valamikor a ’80-as évek második felében. Főhőse egy punkzenét játszó együttes énekesnője, Ela (Lena Góra), aki a környék alternatív kultúrájának ikonja. Gyorsan helyesbítsünk, ez a pedáns bemutatás cseppet sem illik a hősnőhöz, Ela ugyanis nemcsak színpadi megjelenésével és dalaival, hanem egész személyiségével, minden gesztusával maga a testet öltött lázadás. Minden porcikájával megbotránkoztat, és nemet mond arra a szabadsághiányos, szegény, lepusztult Lengyelországra, amely akkor és ott mindenkit lefokoz, megnyomorít, bárhova tartozik is. Olyan az a világ, mint egy monumentális rozsdaövezet. Mint Kieślowski *Tizparancsolatának* lakónegyede, annak finom és intelligens poézise nélkül. Ela egyfolytában normát szeg, az anyjával rosszban van, tiltott szereket fogyaszt, diszharmóniát sugárzó ruhákban jár, ráadásul láncdohányos. Akkor is, amikor a pszichiátrián kezelik, akkor is, ha már állapotos, vagy később, midőn szoptatja a gyerekét. Deviáns lenne? Ugyan már, hagyjuk a jog és a szociálpszichológia gondolathiányos szentenciáit, Ela a gyermekét rajongva szereti. Csak éppen a saját szabadelvű törvényei szerint. Van családja, néha a barátja, Tomek is feltűnik, de igazából Stach, a festőművész az, aki előhívja a lányból is jobbik énjét. Stach jó pedagógiai érzékkel tudja, hogy az Elához hasonló fokozottan érzékeny lelkeknek mindenekelőtt szeretet kell, és biztatás. Ela rajzol is, merész, meghökkentő, lendületes vonalakkal felszabdalt képei hiperérzékeny lenyomatai a tenger mellék korabeli idegrendszerének.

A filmnek már Gdynia előtt is nemzetközi híre volt, Karlovy Varyban például rangos díjat is kapott. Egy vele készített interjúból Olga Chajdas úgy fogalmazott, hogy azt szeretete volna, hogy a közönségben a film hatására két fogalom gyökerezzen meg, a szabadság és a választás.

Mint látjuk, a lengyel film változatlanul napirenden tartja a félmúlt, így az államszocializmus világának a feltárását. Krzysztof Łukaszewicz *A Pilecki jelentés (Raport Pileckiego)* című munkája például a két egykori totalitárius hatalom, a németek és a szovjetek elleni háború egyik legendás hősének, Witold Pilecki lovassági kapitány mártíriumának állít emléket. Pilecki azon hazafiak közé tartozott, akik már a háború elején tisztán látták, hogy mind a náciizmus mind a kommunizmus katasztrófát jelent a lengyelség számára. Sőt, Łukaszewicz hőse nemcsak tisztán látott, hanem ennek megfelelően élt és cselekedett. Hogy tanúságot tehessen Auschwitz pokláról, önkéntesen vállalkozott a rablétre, majd sikeres szökése után a szovjetek elleni harcban is élenjáró katonája volt. Ez utóbbi akkortájt főbenjáró bűnnek számított, s bizony a kommunisták nem is kegyelmeztek neki. Vele ellentétes karakter Robert Gliński *A megfigyelője*

(Figurant). A rendező nem akárci, életművét olyan remeklések dicsérik, mint az 1992-ben készített *Minden, ami a legfontosabb* (*Wszystko co najważniejsze...*) vagy a 2001-es *Szia, Tereska* (*Czesc, Tereska*). Új műve mindenekelőtt témájának frivolságával hívja fel magára a figyelmet. Főalakja egy krakkói fiatal amatőr fotográfus, bizonyos Bronek Budny (Mateusz Wieclawek), akit az ötvenes évek végén a titkosszolgálat beszervez, és azzal bízta meg, hogy előbb fényképezőgéppel, majd filmfelvevővel dokumentálja Karol Wojtyła, a későbbi II. János Pál pápa életének pillanatait. Kikkel találkozik, kik keresik fel, kik kötődnek hozzá? Az eset valaha megtörtént, a főalak modelljéül szolgáló fotográfus anélkül követte a híres célszemélyt negyedszázadon keresztül, hogy egyetlen szót sem váltottak egymással. A fiatal fotós látszólag jó vásárt csinált, a „cég” lakással jutalmazta odaadását. A film érzékenyen ábrázolja azt a folyamatot, ahogy Brunek személyisége eltorzul, emberként leépül, kiüresedik, s teljesen azonosul a mániákus kopó szerepkörével. Még odahaza is a Wojtyła-ügy foglalkoztatja, feleségét és kisgyermekét teljesen elhanyagolja. Gliński szerint hőséne drámai vétsége az, hogy – az írás szavaival élve – a szeretetlenség bűnébe esve a titok asszonyával paráználkodott. Nem csoda, hogy felesége elköltözik tőle. Brunek magára marad, amikor rádöbben, hogy mit cselekedett, már késő. Talán csak a végjáték hordoz némi vigaszt, a film végén a hőst egy templomban látjuk. Eljutott volna a bűnbánat stádiumába?

Az egykorvult szocializmus évtizedeinek egyik legszínvonalasabb művészi látletét Jan Holoubek készítette el, akinek előző munkája, a *25 év ártatlanság* (2020) nálunk is sikert aratott. A rendező új filmje a *Doppelgänger. Sobowtór* (A hasonmás) kémtörténetbe oltott pszichológiai horror. A vassfüggöny két oldalán játszódó cselekménynek két hőse van, akik között úgy létezik kapcsolat, hogy semmit sem tudnak egymásról. Egy középkorú asszonynak eltűnik a gyermeke, s hiába keresi, nem lel a nyomára. Ezt a rejtélyes hiányt használja ki Hans (Jakub Gierszal), aki mai szóval élve disszidál Lengyelországból, és Strasbourgbán kezd új egzisztenciát. Egy hivatalban dolgozik, élvezi a jóléti társadalom komfortját, miközben kiderül, hogy a hős bizony két kapura játszik: a lengyel titkosszolgálat munkatársaként bizalmas információkat juttat el megbízóinak. Az is kiderül, hogy a pozícióját nem egészen a szerencsésének köszönheti, mivel-hogy Hans egyszerűen „eltulajdonította” valaki másnak, az eltűnt fiúnak a személyiségét, vagyis lopás révén tett szert új identitására. (A film főalakját nem csupán az alkotók képzelete szülte, a forgatókönyvet jegyző Andrzej Góld a történet megírásakor erősen támaszkodott olyan egykori titokszolgák históriáira, akinek tevékenységét az állami szakarchívumok dokumentációja őrzi.) Csakhogy az „igazi” eltűnt fiút Jannak (Tomasz Schuchardt) hívják, Gdańskban él családjával, mérnökként a legendás Lenin Hajógyárban dolgozik, tagja a Szolidaritásnak, és sok társával azért küzd, hogy hazája végre szabad és független legyen. Vajon mi kapcsolja össze a két embert? Mi az a bizonyos titok? Anélkül, hogy a rendező rejtvényfejtéssé laposítaná a történetet, a feszültség az utolsó pillanatig fennmarad. A filmet méltató kritikusok a bemutató után nem

átallották megjegyezni, hogy heuréka, íme Krzysztof Kiesłowski híres remekének, a *Veronika kettős életének* az utóhatása. A Kiesłowskira való utalás talán túlzás, a Veronika alkotója akkor már rég eltávolodott a politikum témájától, Holoubek viszont éppen a politikai tartalmakat emeli ki. Emellett érti a műfaji film észjárását, remekül egyénít és kitűnően mesél. Filmje jogosan nyerte el a legjobb rendező díját.

Jó ha az emlékezetünkbe idézzük, a múlt sohasem tekinthető a valamikori történetek diszkrét rezervátumának, ellenkezőleg, a tegnapok lezáratlan históriái olykor csak ideiglenesen tűnnek el a szemünk elől, hogy aztán amint lehetőség lesz rá, bűvópatak módjára újra felbukkanjanak. Erre figyelmeztet bennünket Jan Kidawa-Błoński *Kis Rózsa titkos élete* (*Różyczka 2*) című műve, amely a 2010-ben forgatott nagysikerű *Kis Rózsa* folytatása. Mint emlékezhetünk rá, az első film 1967–68-ban, az államilag vezérelt antiszemita kampány idején játszódott, s arról szólt, hogy Roman Rozek (Robert Więckiewicz), a lengyel belbiztonsági erők tisztje saját szeretőjét, Kamilát (Magdalena Boczarska) bízta meg a köztisztletnek örvendő irodalmár, az általuk cionista ellenforradalmárnak tartott Warczewski professzor (Andrzej Seweryn) megfigyelésével. A fiatal lány olyannyira közel került a tudóshoz, hogy beleszeretett. Csakhogy ezt a féltékeny Rozek már nem bírta elviselni. Úgy állt bosszút a dolgok számára kedvezőtlen fordulata miatt, hogy Warczewskit tájékoztatta Kamila róla készített titkosszolgálati feljegyzéseiről, később pedig – miután távozott a „cégtől” – a professzort megölte. A *Kis Rózsa titkos élete* évtizedekkel az alaptörténet után, napjainkban játszódik. Ennek hősnője Warczewski professzor lánya, Joanna, akit ugyancsak az első filmből ismert Magdalena Boczarska alakít. Joanna úgy néz ki, mintha a divatmagazinok címlapjáról lépett volna elénk: gyönyörű és sikeres nő, aki hazája diplomatajaként rendszeresen ingázik Brüsszel és Varsó között. Magánélete is irigylésre méltó, a film gyakran mutatja amint szerelmével, a nemzetközi híró karmesterrel, Krzysztoffal (Paweł Malaszyński) egzotikus vagy nagyvilági helyeken élvezik egymás társaságát. Csakhogy az idillikusnak tűnő állapot egy pillanat alatt válik semmivé, amikor férje egy terrorista akció során életét veszti. S ezzel a sorscsapásoknak még nincs vége, az asszony nemsokára egy zsaroló levelet kap, amelyben az áll, hogy vagy fizet a rejtélyes telefonálónak százezer eurót vagy nyilvánosságra hozzák szülei titkosszolgálati múltját.

Mitévő legyen most ez a törekény asszony? Zokszó nélkül teljesítse a zsarológkérését, vagy vegyen egy nagy levegőt, és maga tárja fel szüleinek titkokkal teli keserves élettörténetét? Az első a bukás, a második a felmagasztosulás útja. Blonski hősnője tisztában van a kockázatokkal, és az utóbbit választja.

Maradjunk még a döntési helyzetek drámai lehetőségeinél. A szabadság és a választás lehetőségének szenvedélyes akarása képezi Dorota Kobiela (DK) Welchman és Hugh Welchman nagyszabású animációs filmjének, a *Parasztoknak* (*Chłopi*) is a főtémáját, amely Władysław Reymont azonos című, 1924-ben Nobel-díjjal kitüntetett regényéből született. Az angol-lengyel szerzőpárnak nem az az első közös munkája, előző művük, a 2017-ben készített *Loving Vincent*

bravúros animációs technikája révén világsikert aratott. Új alkotásuk a korábbi filmjük képalkotási eljárását fejlesztette tovább. Welchmanék nagy gonddal megalkotott mutatója azon alapul, hogy a beállításokra tagolt és színészekkel eljátszatott történetet először hagyományos módon kamerával leforgatták, ezt követően a felvételek alapján kézzel festett fázisképeket készítettek, amit végül digitális eljárással mozgóképpé alakítottak. A mozivászonon tehát igazi színészek játszanak, de a kép nem a fotografikus realizmus, hanem a festmény-szerű stilizáció törvénye szerint működik. Az alkotók a képi stílus megalkotása során sokat merítettek a lengyel képzőművészet és viselettörténet tradíciójából. A munka roppant mennyiségét beszédesen érzékeltetik a számok: több mint száz lengyel, ukrán, szerb és litván festő hónapokig dolgozott azon, hogy elkészüljön a 72000 fáziskép. (Nota bene: az ukrán munkatársak egy része a háború miatt menekültként érkezett Lengyelországba.)

A *Parasztok* cselekménye egy kis lengyel faluban, Lipcében játszódik, főhőse pedig az eladósrban levő, gyönyörű és megközelíthetetlennek tartott Jagna Paczesiówna (Kamila Urzędowska). A faluban minden legény és férfiember róla ábrándozik. Vajon a szépség mennyiben áldás és mennyiben átok, üdvözülésre vagy inkább kárhozatra predesztinál-e? – kérdik a szerzők, akik a mű főtémáját éppen az emberi szenvedélyek drámai divergenciájában határozták meg. Welchmanék a zárt faluközösség emberi történeteit egyetemes nézőpontból láttatják, nem elégszenek meg a jelenségvilág felszíni kuriozitásainak megmutatásával, ők az eseményeket mélyről mozgó általános és egyetemes lét-törvények megragadására tesznek kísérletet. A történet azzal kezdődik, hogy

DK Welchman–Hugh Welchman: *Parasztok* / Kamila Urzędowska és Mirosław Baka

Jagna viszonyt kezd a már házas Antekkal (Robert Gulaczyk), miközben Antek apja, a megözvegyült Maciej Boryna (Miroslaw Baka) maga is szemet vet a szép fiatalasszonyra, aki azonban láthatóan nem vonzódik a nála sokkal idősebb férfihoz. Tekintetét kerüli, ha találkoznak, igyekszik elkerülni. Csakhogy ahol a bírás, a javak feletti rendelkezés szabja meg a dolgok értékhierarchiáját, ott az érzelmek, a vonzások és választások sem képezhetnek független univerzumot. Jagna édesanyja is azt mondja lányának, hogy legyen eszénél, Maciej elfogadásával megalapozhatja a szerencsését, hiszen a férfi a környék leggazdagabb embere, aki kész a legjobb földjeit azonnal az ifjú asszony nevére íratni. Végül a lány megadja magát a körülmények hatalmának, feleségül meg a nagygazdához, ám Antek iránti vonzalma továbbra is eleven marad.

Maciej konok és erőszakos férfiú, a cselekedeteit bíráló és férfiként vele rivalizáló Anteket – aki változatlanul hevesen udvarol Jagnának – és családját elüldözi, amikor azonban ő maga konfliktusba kerül az orosz karhatalommal, a fia kel a védelmére, amiért ugyanakkor Anteket börtönbe csukják. Az események tavasszal vesznek éles fordulatot. Történik pedig, hogy a betegségéből éppenhogy kigyógyult Maciej vetés közben egyszercsak elvágódik, és meghal. Ettől kezdve Antek lép a helyére, ő lesz a falu első gazdája, ám a döntéseiben bizonytalan, néha egyenesen gyáva férfi arra nem lesz képes, hogy szeretőjét megvédje a köznép, az „asszonykórus” régóta érlelődő bosszújától. A falu lakói ugyanis elérkezettnek látják az időt a fiatalasszony elüldözésére. Mert Jagnát voltaképpen mindenki gyűlölte, van, aki a szépségeért, más a gazdától kapott földekért irigykedett rá, de olyan is akadt, aki saját elátkozott életének összes nyomorúságát rajta, a már-már boszorkánynak tekintett asszonyon kívánta megbosszulni. A harcban Jagna azt mutatja meg, hogy nemcsak szép, de erkölcsileg is a többiek fölött van. A Maciej által kapott birtoklevelet megvetően odaadja ellenségeinek, ő pedig némán tűri, amint a gyűlölködő varjak, a falubeliek megkötozik, ruháját letépi, a falu határában pedig meztelen testét sárral dobálják meg.

Miközben kibontakozik előttünk az ész és a szív, az értelem és az érzelem nyugvópontot nem ismerő drámája, az emberi élet konfliktusainak hátterében megelevenednek előttünk a tradicionális lengyel falu pazar rituáléi a születéstől a halálig, munkától az ünnepekig. A szerzők megtartották a regény szerkezeti tagolását, az emberi világ eseményei nem önmagukban állnak, hanem részei a természet ősi rendjének, amelyben az évszakok változása hol felfokozza, hol pedig ellenpontosza Jagna, Antek és a többiek sorsának fordulatait. A film kedvező fogadtatását jelzi, hogy a lengyel filmszakma a *Parasztokat* nevezte be a jövő évi Oscar-díjra.

Ugyancsak a végzet kiszámíthatatlan hatalmát és az emberi sorsok törékénységét ábrázolja a lengyel film középnemzedékéhez tartozó Sławomir Fabicki *Nyugtalanság (Lęk)* című alkotása is. A *Nyugtalanság* beszédes címével a létezés bergmani tájaira vezet bennünket. A film tulajdonképpen road-movie. Kieślowski híres mondása szerint nem a megérkezés, hanem mindig az utazás maga a lényeges, amelynek során feltárul előttünk, hogy kicsodák is vagyunk mi,

emberek, mit akarunk és merre tartunk. A cselekmény négyötöde egy autóban játszódik, melyben egy testvérpár utazik, Małgorzata (Magdalene Cielecka) és Lucja (Marta Nieradkiewicz). Mindketten a negyvenes éveik elején járhatnak, sikeres és vonzó középosztálybeli nők, akiket elemi egzisztenciális gondok helyett létezésünk „kifinomultabb” dilemmái gyötörnek. Małgorzata rákbetegségben szenved, fájdalmai enyhítésére időről időre morfiumot kell magához vennie. A film árnyaltan jellemzi a hősöket: Małgorzata rendszerető és precíz lélek, gyerekkorától kezdve minden dolgot igyekezett gondosan megtervezni és kézben tartani. Most is tudja, hogy mi vár rá, ezért még a halál módozatát is maga igyekszik megválasztani. Azért utaznak el egy svájci szanatóriumba, mert ott lehetősége lesz arra, hogy eutanázia révén vessen véget életének. Még a szertartás részleteiről is rendelkezik, elmondja húgának, hogy milyen zene szóljon, és milyen ruha legyen majd rajta. A film hősnője máskülönben nyugodt és derűs személyiség, húgának gyerekeivel vidáman mórlikál, sógorával is tréfásan társalog, amikor pedig megállnak valahol pihenni, nagy kedvvel lovagol, s az utolsó alkalmi szeretkezés lehetőségét sem hagyja ki.

Lucja karaktere ennek pont az ellenkezője, gyakran rögtönöz, a spontaneitás királynője, aki az elején még nem tudja pontosan, hogy milyen módon tudja céljait elérni. Most például azzal a hátsó szándékkal vállalta az utazást, hogy valamiképp majd megpróbálja testvérét eltántorítani a rettenetes tervtől. Mintha nem számolna azzal, hogy ez az út Małgorzataé, mindennek úgy kell történnie, ahogy nővére azt előre tervezte. A nagy utazás vége már-már érzelemmentesen precíz és előírászerű, itt nincs helye a rögtönzésnek. Még azzal is számoltak, hogy mivel a méregpohár tartalma elviselhetetlenül keserű, ezért Lucja az első kortyok után nyomban odaadja az előkészített csokoládét a nővérenek. Aztán minden úgy történik, ahogy Małgorzata eltervezte. Fabicki éppen azzal rendít meg, hogy hősnőjének racionalizmusához igazodva nem enged teret az érzelmek hullámvasútjának. Tudomásul veszi a természet törvényeit, s ahelyett, hogy lapos erkölcsfilozófiai vagy teológiai fejtegetésekbe bonyolódna, mély empátiával kezeli sarokba szorított hősének döntését.

A múlt század nagy német antropológusa, Arnold Gehlen az embert „hiányos”, befejezetlen lényként határozta meg, akinek éppen ezért legfőbb feladata önmaga folyamatos újjáteremtése. Ez az önépítés örökös készenlétet jelent helyzetünk értelmezésére, valamint az ennek alapján elvégzendő önkorrekcióra. Mintha Gdynia idei filmjei a jeles német filozóf nézeteihez próbáltak volna „esettanulmányokként” szolgálni. A kiindulópont csupa negativitás: szabadsághiány, jogfosztottság, bűn, betegség. Mit tehet ebben a helyzetben az ember? Egyetlen lehetősége a tett, a cselekvő válasz. S ez talán nem is kevés.

Szénási Miklós

Derékig érő csalántenger

Te vagy az Egyetem sugárút,
a Nagyerdő, a kanyarodó villamos
és a Pálma cukrászda.
Fűvel benőtt játszótér,
derékig élő csalántenger.
A Hadházi úton végigrohanó
naplemente. Álom vagy,
akivel ébredek (hangozzon
bármilyen közhelyesen ez).

A Kert vagy és a Völgy,
a csatorna melletti út.
Sárga kavics a múzeum előtt,
árnyékos boltív a tekinteted.

Autó vagyok, befordulok a telephelyre.
A rakomány ládákból várja
sorsát. Tűz a nap, izzik a július.

Te és én

A ház magasra tör, fogalmam
sincsen, hány emeletes.
Ott találkozunk a trafiknál, ahol
nyalókat kapnak a gyerekek.

SZÉNÁSI MIKLÓS (1967) író, költő, lapszerkesztő. Legutóbbi (Heller Zsolttal közösen jegyzett) kötete: *Állítsuk meg az időt* (2021).

Innen tudom, hogy csak álom ez.
Elképzelem, hogy nem az,
hogy nem történt meg, ami történt,
hogy most először látlak,
és emlékezni fogok rád, meg
a nagyapádra, aki nehezen járt.

Legközelebb a Kossuth utcán futunk össze.

Már hasonlítasz arra, aki leszel,
és akinek majd évek múlva azt mondom,
te voltál az, aki a játszótéren
magasra hajtottad a hintát, és
én voltam az, aki a mászóknak
támaszkodva figyeltelek.

Másfél perc

A kanyar után lassítok, onnan már
nincs messze. Nincs messze semmi,
vagy talán túlzottan is. De már nem sietek.
Jobbra erdő, nem az, de olyan, még soha
nem gyalogoltam a végéig, balra járda és kerítések.
A téren játékok, néhány gyerek futkározik.
Szemből busz, lassan fordul a megállóba.
Nem tudom, akarom-e elképzelni, húsz év múlva
mi lesz. Húsz éve azt hittem, örökké vizes
pólóban rohanok. Örökké fúj a szél, fordul az égen
a Göncölszekér, egyike a kevés csillagképnek,
amit felismerek. Kivételes nap ez, pont olyan,
mint a többi. Másfél perc, és megérkezek.

„A mindenségnek fáj dalom”

Néhány Dsida Jenő-vers angol fordításáról

„Fáj a földnek és fáj a napnak / s a mindenségnek fáj”, bizonyára fáj Dsida Jenő dala. Az emberi mindenségben azonban a magyarokon, illetve a magyarul beszélőkön kívül nem sokan érezhetnek rá a magyar fájdalomra az ő verseiből sem, hiszen azok átütő erejű fordításban igencsak kevesekhez juthatnak el. Az angolul eddig megjelent Dsida-versek sora meglehetősen rövid, annál nagyobb hát a jelentőségük; érdemes számba venni őket.

Hatalmas zsoltárát, a *Psalmus Hungaricus*t Dsida-kötetben először itthon is későn, 1980-ban közölték, angolul pedig csak a legutóbbi években vált olvashatóvá, de mostanra már három változat is született: Makkai Ádám, Lengyel Balikó Péter és Veszely Ferenc fordításában. A *Nagycsütörtök* angolul először a Gömöri György és Szirtes György által szerkesztett *The Colonnade of Teeth* (A fogak tornáca) című, Angliában kiadott 1996-os antológiában szerepelt Gömöri György és Clive Wilmer tolmácsolásában más Dsida-versekkel egyetemben: *Vallomás*, *Tavalyi szerelem*, *A sötétség verse*. Néhányat Szirtes György *The Lost Rider* című kötete is átvett (Eltévedt lovas, 1997), és Makkai Ádám is beválogatta őket monumentális gyűjteményébe, az *In Quest of the Miracle Stag* (A csodaszarvas nyomában, 1996), kiegészítve továbbiakkal: *Szerenád Ilonkának* (ford. Joseph Leftwich), *A költő feltámadása* (Peter Zollman) és a *Mi lesz ebből?* (Makkai Ádám); *A sötétség verse* pedig más fordításban, a Watson Kirkconnellében szerepel. Gömöri és Wilmer fordításait rövid bevezetővel a *Hungarian Review* később újraközölte 2013 júliusában, majd még kettőt hozzáadva a novemberi számban: *Nocturne* és *Búcsú az elítélttől*.

Öröndetesen több kiváló emigráns magyar költő – angol nyelvterületen a már említett Makkai Ádám, Gömöri György, Szirtes György mellett Sohár Pál, Nicholas Kolumban, az egyébként fizikus Peter Zollmann vagy a Balassikardos, szintén fizikus Czipott Péter – szolgálta és szolgálja a magyar költészet ügyét: fordítással, kötetek szerkesztésével, kiadásával. Dsida Jenő-verset elsőként

BERTHA CSILLA (1946) irodalomtörténész (Debreceni Egyetem, Angol–Amerikai Intézet). Legutóbbi szerkesztett kötete: *A Nation Dismembered. The 1920 Treaty of Trianon in Hungarian Poetry* (Szétszaggatott ország: Az 1920-as trianoni békeszerződés a magyar költészetben), 2019.

Gömöri György – az '56-ban Angliába menekült, s azóta ott élő költő, műfordító, irodalmár – ültetett át angolra. Ő hívta fel a figyelmet az első angolul megjelent tanulmányra az erdélyi költőről, a pozsonyi származású, Amerikába emigrált Reményi József író, irodalomtörténész tollából, amelyet a londoni *Slavonic and East European Review* közölt 1956-ban (Gömöri, *Tiszatáj*). Akkor még egyetlen Dsida-vers sem létezett angolul, s a tanulmány is csupán egy versrészletet és egy-egy sort tartalmaz, így nem is kelthetett semmiféle visszhangot. Sajnálatos, mert a *The Transylvanian Poet: Jenő Dsida* című értő, érzékeny írás kiemeli a fiatalon elhunyt költő kivételes formaművészetét, végsőkéig lecsiszolt, mégis friss verselését, Keatshez is hasonlítható esztétikai igényességét. Olyan közép-kelet-európai költőnek ábrázolja, aki művészi egységbe olvasztja egyfelől az alkotói, másfelől az erkölcsi és intellektuális nemzeti felelősségérzetet, miként W. B. Yeats az íreknél. A magyar nyelv izoláltságának terhével, „politikai szögesdróttal körülkerítve”, „az erdélyi magyar történelem siralmas időszakában, mintha az országán átsöprő kozmikus tűz csapdájában, élet és pokol között élne, mégis immunisan bármiféle gyűlöletre és bosszúszomjra” (Reményi, 249).

Gömöri maga is számos tanulmányt írt Dsidáról, de csak sok évvel Angliába költözése után kezdte fordítani egyedül vagy Clive Wilmer angol költővel közösen, ahogyan írja egy rövid számadásában (*Tiszatáj*). Sőt, Láng Gusztáv szíves szóbeli közlése szerint, doktori disszertációját is róla szándékozta írni, amely munka azonban kényszerűen félbeszakadt az 1956-os forradalom és utána a menekülés miatt. A *The Colonnade of Teeth* antológiában először megjelentetett *Maundy Sunday* a Nagycsütörtök meghatározó, időtálló angol változata; az ihletett, árnyalt fordítás úgy szöveg- és formahű, hogy angol versként is kiváló. Ragyogóan visszaadja a hangulatát, ritmusát, díszítetlen, tömör nyelvét, tömörségében különös feszültséggel teli atmoszféráját, rejtélyes-misztikus hullámvéréseit. Csak egy példa rá:

Testem törött volt és nehéz a lelkem,
mint ki sötétben titkos útnak indult,
végzetes földön csillagok szavára,
sors elől szökve, mégis szembe sorssal¹

*My soul was heavy and my body broken –
I felt like one who, on a secret journey,
Sets out in darkness, summoned by the stars
On fateful earth, braving yet fleeing doom*

- 1 Mint tudjuk, a magyar, főként az erdélyi irodalomban a *Nagycsütörtök* számtalan utalásban, intertextusként vagy parafrázisul felbukkan, itt csak egy kevésbé ismerhető példát említek. Szöcs Géza *Rasputyin küldetése* című drámájában, az első világháborús mérhetetlen pusztítás látomása nyomán az európai uralkodókat a háború elkerülésére megszállottan és kétségbeesetten rábeszélteni próbáló főszereplő szavai idézik meg ezeket a sorokat: „Mennyei nagyhatalmak szavára s a végzet elhárítására indultam útnak” (kézirat, 2014).

Az angolul olvashatóvá vált *Nagycsütörtök* egy ír költő-műfordítót, Dennis O'Driscollt (1954–2012) saját változata – egyfajta lírai parafrázis – megalkotására ihletett. A korábbi és a kortárs ír költők közül többen is felfedezték a magyar irodalom egy-egy szerzőjét, jelenségét, történelmi párhuzamokra is ráérezve, amint ez érthető is főként a kis népek másokra is kiterjedő figyelmének köszönhetően. A Nobel-díjas William Butler Yeats szépen példázza ezt, aki fiatal korában balladát írt a legendás (mint a kutatás kimutatta, valóban „csupán” legendabeli) Rényi Ferencről, az 1848–49-es szabadságharc után iszonyatosan megkínzott, de társait akkor sem eláruló szabadságharcosról *És Rényi Ferenc hallgatott – Magyarország, 1848* címmel, amelyben e szavakkal köszönti a magyarokat: „ó, sebzett szívű nép, e bús pohárt / Nyugat magyarja hadd köszöntse rád” (Gergely Ágnes fordítása, 1991, 165–66, aki innen választotta Yeats-ról szóló könyvének a címét: *Nyugat magyarja*). Egy a népi kultúra irodalomépítő jelentségéről értekező esszéjében is utal Yeats a magyarokra: „Minden nemzeti drámai mozgalom vagy színház olyan országokban, mint Bohémia vagy Magyarország [...] az egyszerű emberek tanulmányozásából nőtt ki, akik bármely más osztálynál jobban őrzik a nemzeti sajátosságokat” (Yeats, 222). A kortársak közül is jónéhányan fordultak érdeklődéssel a közép-európai költészet felé, és (a szintén Nobel-díjas) Seamus Heaney fájlalta is, hogy a magyar költők nem elérhetők angolul (igaz, ő maga is inkább lengyel és cseh verseket fordított). Hugh Maxton alias W. J. McCormack, költő és irodalomtudós viszont tanulmányokat is szentelt a magyar költészetnek, főként Nemes Nagy Ágnesről szólva, akinek a verseiből saját fordításában kötetet is megjelentetett (*Between – Között*, Corvina, Budapest, 1988).

A *Nagycsütörtök* állomását címébe emelve, Dennis O'Driscoll átírása, az 1999-ben született *Állomás. Dsida Jenő versére* – eredeti címén: *A Station – after Jenő Dsida* (amelyet szintén Gömöri György tolmácsolt magyarul, s mindkét változat, az eredeti verssel együtt az *Egész világhoz lángbeszédül* című, Dsida emléke előtt tisztelgő kötet appendixében látott napvilágot, 2017, 67–69), a fordítói előszó szerint: „A nemzetközi költői empátia különlegesen szép kifejezése” (Gömöri, *Korunk*, 75–76). Mint köztudomású O'Driscollról, műveiben – más európai költők mellett is – igen hangsúlyos Philip Larkin hatása. Ő is jellemzően a larkini külvárosi, többnyire ingázó kisember sorsának, életének részletrajzain keresztül jut el az általánosabb tartalmakig. Az *Állomás* valóban az egyedül maradt hétköznapi ember szenvedését festi plasztikusan, apró mozzanatokon, képeken keresztül. Legalábbis egy szinten. Ám az eredeti Dsida-vershez hasonlóan, a parafrázis is kitágítja a konkrét, tárgyias részleteket a metafizika irányába. Mindkét versre igaz, amit Láng Gusztáv állapít meg a *Nagycsütörtök*ről: hogy szinte „teljesen a szerkezet ritmusával, a külső és belső leírások váltakozásával éri el, hogy a tárgyi elemek a lelkiállapot szimbólumaivá minősüljenek, s a belső rajz ez »átlényegített« külvilág egyenes következményének tűnjék”. S ezzel a „pátosztalansággal” – a befejezés „sokkhatását” érve el (Láng, 176).

A terza rimában írott, s ezáltal a dantei mélységeket és magasságokat is felvillantó *Állomás* azt sugallja, hogy mennyire mélyen érezte át az ír költő a magyar elődöt átható magányosság- és félelemérzetet. O’Driscoll verse azonban nyíltabban mondja ki, amit Dsida megrázóan sejtet: a párhuzamot Krisztus és az elbeszélő szenvedése között. *Miért szép? Dsida Jenő: Nagycsüörtök* című verselemzésében Cs. Nagy Ibolya Dsida saját gondolatait, szavait is idézve a költészet szépségeinek érzékelési módjáról, erőteljesen mutat rá a misztériumi létdimenzió, a krisztusi szenvedés és áldozatvállalás megfoghatatlan, csak „borzongva megsejthető” lényegvalóságára (Cs. Nagy, 15). Az ír versből talán éppen ez a csak „borzongva megsejthetőség” hiányzik, mert bár a beszélő szorongása, társtalansága ott is emlékeztet Krisztus kínzó szenvedésére, de az utalások jóval egyértelműbben fejeződnek ki: „Hallgatom démonaim jóslatát, még milyen // kereszt vár rám”, vagy „Péter kakasszóiig képes aludni”. A krisztusi elárultatás itt is rémisztő tudat – viszont a dsidai „messziről lopódzó ellenségek” rejtélyének „finom ideggel” átérzett azonosíthatatlanságát (az eredeti vers megfelelő helyén, még mielőtt későbbi sorok megvilágosítják): a kétségtelen árulás néven nevezése váltja fel: „átadva engem a magánynak, // ami visszatér, mint a vacsora íze a számban, meg az árulás // gondolata fejében”.

Az elhagyatottságot O’Driscollnál is az alvó vagy magukba zárkózva várakozó utasok teszik teljesebbé; ő is felsorolja Pétert, Jakabot, Jánost és Mátét, az álomba merült tanítványokat, azonban az új részletekkel kibővített képek az alvás pózáról, miközben erősítik az emberi közöny, együttérzés-hiány, még kis áldozatokra is képtelenség megtestesítését, lírai szemléletességét – valamelyest csökkentik a drámaiságot (például „Jakab nyála becsorog / a kispárnába, amit sálából formázott magának. János // a csupasz betonon alva...”). Kevésbé összpontosítják a figyelmet a lírai én elkeseredettségére, a teljes reménytelenségre, amelyet Dsida az ötszöri „aludt” riasztó, kopogó ismétlésével tesz végletessé: „Péter aludt, János aludt, Jakab / aludt, Máté aludt és mind aludtak...”. (Az igazság kedvéért hozzá kell tenni, hogy az O’Driscoll rendelkezésére álló angol fordításban is csak háromszor ismétlődik az „aludt”: „Peter was now asleep, and James and John / asleep, and Matthew, all of them asleep” – láthatóan a fordítók maguk sem vállalták a sokszoros, lüktető szóismétlést.)

A *Nagycsüörtök* záró soraiban véres verejtékezésével a költő már teljesen átlényegült a gyötrődő Krisztussá. Az ír *Állomás*-versben szintén felkavaró, vizionárius képszerűségben csúcsosodik ki az iszony és fájdalom: „a félelem / homlokomról belecsurran a jelzőlámpa könyörtelen pirosába” – de ez a kép továbbra is szorosan kötődik a tárgyi valósághoz („jelzőlámpa”); bizonyos mértékig mintegy leszállítja Krisztus vívódását az állomás létszintjére. Ugyanakkor nála, Dsidától eltérően, ez nem a vers záróakkordja: még egy terzina követi, amelynek az érzéslénye benne lappang ugyan a Dsida-versben is, de nem az utolsó szóként:

„S akkor, mintha csak vágányt váltanék, imádkozni kezdek,
hogy sose érjen ide vonatom, hogy utamat végképp elhalasszam,
hogy lekésve minden csatlakozást, múltjék el tőlem ez a pohár.”

Dsida költő-beszélője egyszerre rettegi és vállalja az áldozatot: „sors elől szökve, mégis szembe sorssal”. Pomogáts Béla éppen a megváltáskeresésben, „a megváltás művében” osztozni kívánó személyes részvételben összegzi a vers lényegét, abban, ahogyan „a súlyos történelmi gondokkal küzdő, magányos erdélyi költő áldozatának keresztény értelmét és természetfeletti távlatát világítja meg”, amikor „szorongó lelkiállapotában”, felismeri „a virrasztó Krisztus magányának és gyötrődésének értelmét: az áldozat misztériumát” (Pomogáts, 2017, 12).

Philip Coleman, ír irodalmár a Dsida-inspirálta *Állomásról* értekezve jelzi az „egyértelmű keresztényi referenciák” jelenlétét, de kiemeli, hogy ez „szekularizált változata Krisztus szenvedéstörténetének, amely a kertből a vasútállomás terébe kerül át”. A többértelműséget is megengedve, még hozzáteszi: a vers „az az iránti vágyat is színre viszi, hogy egy pillanatra egyidejűleg érvényesüljön szekuláris és spirituális a »végképp elhalasztott« isteni bizonyosságban” (Coleman, 21–22). A „vágány-váltással” viszont az az „egy pillanat” elmúlik; az ír költő elkülöníti magát a krisztusi megváltástervtől, akkor is, vagy még inkább, ha befejezéseként „imádkozik” azért, hogy azt elkerülhesse.

Ha O’Driscoll a Getsemáné-kertet a vasútállomás térségébe transzponálja, Dsidánál – ahogy általában egész költészetében – (más minőségekkel is) együtt érvényesül a profán és a szent, misztikum és bölcsesség, „sejtelmes szorongás, egyetemes Isten-hit és krisztusi szenvedésélmény”, s „égi és földi, véges és végtelen dimenziók ölelkeznek” (Bertha Zoltán, 2012, 33). A *Nagycsüttörtök* egyszerre láttatja a kocsárdi állomáson és az Olajfák Hegyén történeteket. Pontosabban, mint Láng Gusztáv kifejti, a Dsida-vers három rétegű: a külső benyomások megragadása, a lelkiállapot érzékeltetése és az „evangéliumi szerep eksztatikus átélése” sűrűsödik benne össze (Láng, 171). O’Driscoll inkább az első kettőre összpontosít, s azokat terjeszti ki tovább: a világ tárgyi mivoltára és a lélekrajzra, s a transzcendens szféra jobbára csak jelzésként, lehetőségként mutatkozik meg. Azok a távlatok is hiányoznak az ír versből, amelyeket Dsida saját helyzet-meghatározására alkalmaz: az ő utazója „végzetes földön csillagok szavára” indult útnak. Az idézett angol fordítássorokban a „végzetes föld” „fateful earth”-ként jelenik meg, ami a csillagok ellenpontjaként a fizikai földet jelzi, míg az eredetiben benne foglaltatik a szülőföld – Erdély – is, amint ezt Lisztóczy László is megerősíti (Lisztóczy, 2018, 153). Angolul ez a „land” (szintén egy- szótagú, tehát a verssor ritmusába illeszthető) szinonimának az utalássugarába férne bele, de idegen nyelvű olvasóknak valószínűleg úgysem idézné föl a referencia-tartalmát. A sors elől menekülés vágya Dsidánál szembeesül a sorsvállalás felelősségével: a magyar „költő akarva sem menekülhet a rá szabott küldetés elől”, hiszen „nemcsak választás eredménye a költősors, hanem elrendelés is” (Láng, 173).

A horizontális utalásréteget tágítja ki tehát O'Driscoll: a „versalkotás módjára is reflektál” (Philip Coleman „vágány-váltás”-interpretációja szerint), amint „a költészettel túllép a valóságon”, s ezzel mintegy cáfolja is Dsida nyitómondatát („Nem volt csatlakozás”), hiszen az ír költő (éppen saját átiratos versével, utalásaival) mégiscsak sugallatos kapcsolatot képes teremteni a távoli poéta-előddel. O'Driscoll verse „olyan önreflexív szöveggként értelmezhető, amely megmutatja, hogyan néz szembe a költészet az egzisztenciális szorongással, az elhagyatottság és a magányosság érzésével”. És önmagával is: azzal, hogy „rákényszeríti magát arra, hogy magába nézzen. O'Driscoll számot vet mindazzal, ami félelemmel tölti el, ugyanakkor versében valamiképpen ráeszmél önmagára is – ha nem az egész világra –, amit egy magyar költő 1933-ban írt versének köszönhet” (Coleman, 22–23). Ez az önazonosítási mozzanat nyomatékosítja a két vers szemléletbeli különbözőségét: ahogyan O'Driscoll lírai énje a másik vers nyomán önmagát is felismeri: „ahogy meglátom magam a másikban”, azaz: a másik esendő, közönyös vagy gyáva emberben. Sőt: „a vacsora íze a számban, meg az árulás / gondolata fejemben” sor úgy is olvasható, mintha egyenesen az áruló Júdással (is) azonosulna. A Dsida-vers alanya ezzel szemben, pontosabban ezzel együtt, a szenvedő Krisztusban látja meg magát.

A különbségek egyrészt Dsida mély katolikusságából és az ír költő versének már a posztkeresztény írországbeli születéséből adódnak. Másrészt Dsida végzettségű hangulata – mint ismert – saját halálközelségének a tudatán túl a történelmi környezetből, helyzetből, a küldetéstudatból is fakad: erdélyi, kisebbségi magyarságából s az ezzel járó fokozott nemzeti-társadalmi felelősségvállalás belső követelményéből, akkor is, ha konkrétan nem utal erre a közösségi dimenzióra a vers. Ezért nem lehet nála szó „vágány-váltás”-ról, míg O'Driscoll generációja már a független Írországból született, ahol a nemzeti sorskérdések nem a szabadság és függetlenség vonatkozásában merültek föl, és már nem úgy álltak az irodalom homlokterében, mint a magyaroknál; nem róttak olyan súlyos kötelességet a költőre. (Valójában ennél bonyolultabb ott is a helyzet, de ennek taglalása itt szükségtelen.)

*

Az antológiákban közölt rövidebb versek többsége általánosabban megélhető érzéseket, létélményeket hordoz; s a szép fordításokban könnyebben megérinthetik az idegen olvasókat, akikhez eljutnak. Közülük *A sötétség* versének két különböző angol változata ismert: *Az Eltévedt Lovas*-belit Gömöri-Wilmer, *A Csodaszarvas*-ét Watson Kirkconnell jegyzi. Mindkét átültetés nagyszerűen formálja meg a gondolati ritmust, a cukor-feketekávé metafora jelentőségének fokozatos kibomlását s a többi érzékletes képet, szinesztéziás szókapcsolatot – s ezáltal képes újratemteni az egész vers hangulatát. A szembesülést az elmúlással, a halálfélelmet, az iszonyatot, amely itt nem idézi föl a bibliai párhuzamot; nincs átlényegülés, bár a feláldoztatás érzete megmarad. Az eredeti vers virtuóz rímeit és ritmusszerkezetét természetesen nem is lehet utánózni angolul,

de érdekes, hogy ki milyen közelítő megoldást választott. Gömri és Wilmer a versszakoszerű négysoros egységeket 3 és 4 ütemű jambikus sorokra tagolja, a keresztrímet megtartva, bár Dsidánál lényegesen kevésbé hangsúlyosan. Kirkconnell a klasszikus angol verselésnek jobban megfelelő jambikus pentameterben írja az összes sort, de ő is megtartja a keresztrímet. Mindkét angol verzióban azonban csak az utolsó szótagok (többnyire rövid, egyszótagú szavak) rímelnek, s azok is néhol asszonáncok, nem úgy, mint Dsida zseniális két- vagy háromszótagú, szinte éneklő teljes rímei – amelyek szépsége azonban szöges ellentétként a gondolatok és érzések megidézte félelmetességét húzza alá. Ízelítőül néhány sor az eredeti és a két fordítás összevetésére: „A rozsdalevű éjszaka / már hatkor a kertekre csordul. / Reves fák nyirka folydogál” – Gömri: „Night’s rust-juice floods the gardens, / by six full to brim. / And oozes from the mouldering trees”, és Kirkconnell: „At six the rusty juices of the night / already ooze on foliage in the park./ The lymph of rotting trees comes trickling slow”.

És a záró sorok:

Így szívódik az éjszaka
beléd is, fölfelé eredve,
az éjszaka, a sír szaga
minden rostodba és eredbe,
mígnem egy lucskos, barna esten
az olvadásig itat át,
hogy édesítsd valamely isten
sötét keserű italát.

Gömri és Wilmernél ekképpen hangzik:

*Just so the night seeps into you,
slowly rising, the smells
of night and of the grave all through
your veins, fibres, cells,
until one dank brown evening,
so steeped in it, you melt and sink –
to sweeten, for some unknown god,
his dark and bitter drink.*

És így Kirkconnell átköltésében:

*And even so see night now penetrate
and soak into yourself with ruthless reign;
the dank smell of the grave will saturate
your being, every fibre, flake, and vein,*

*until one murky evening, mucky-wet,
it soaks your heart to melting in its stink,
that you may sweeten, as you pay life's debt,
some ruthless godhead's dark and bitter drink.*

*

Különösen nehéz feladatot jelent úgy fordítani Dsida drámaian kiteljesedett szembenézését a sorsvállalás tragikus parancsával és elkerülhetetlenségével a *Psalmus Hungaricus*-ban, hogy az angol nyelvű olvasókat ne riassza el első látásra az ő létszemléletüktől és léttapasztalatuktól merőben idegen kérdésfelvetéseket hordozó zsoltáros poéma. Az általános fordítói dilemmákon túl – hogy a mű forráskultúrájának a különbözőségét, netán egzotikumát kell-e inkább nyomatékosítani, vagy a célkultúra közönségének otthonosságérzetét növelni amennyire lehet a számára ismerősebb vonásokkal (mint például a jambikus pentameter Kirkconnellnél), hogy mennyire fontos a formanyelv (rímek, ritmusszerkezetek, metrum), a zeneiség szigorú betartása, mennyiben térhet el a fordítás a szavak, kifejezések szintjén ahhoz, hogy a nagyobb egységek értelmét, jelentését, sugallatait közel hozza az idegennyelvű olvasóhoz és hasonlóak – itt a tartalmi fordítás nüanszai is különös súlyt nyernek, hogy a témától távol álló olvasók felfoghassák, mekkora végveszélyben született erkölcsi válsztásokról van szó.

Az egyik legérzékenyebb pontja ennek a keserves jeremiádnak az a néhány kemény sor, ahol erkölcs és lét, morális és ontológiai szempontok prioritása ütközik: „ha bűnös is, magyar / s ha tolvaj is, magyar / s ha gyilkos is, magyar, / itt nincsen alku, nincsen semmi »de«.” Dsida, eltérően a magyar irodalomban oly sokszor sokféleképpen megfogalmazott, a nemzeti azonosság és az egyetemes emberség, nemzeti értékek és erkölcsi eszmények együttlétezésének a szükségességétől, itt „az elpusztulás katasztrófájának elhárítása érdekében, az etikai megfontolások fölé emelkedő pusztító létfolytonosság elsőbbsége mellett hirdeti problematikus, de a helyzetet tekintve [...] meggyőzően törvényszerű ontológiai érvét” (Bertha, 2021, 27).

Ilyen kategorikus állításokat akkor lehet valamelyest is elfogadtatni, ha az előkészítés érthető, követhető. Főképpen olyan olvasókra gondolva, akik nem tudhatják, hogy mekkora fájdalmas belső tusakodás árán jut el a hitt és vallott kulturális értékek megtagadásához a Dantét és Goethét is fordító, klasszikus műveltségű, kifinomult formanyelvéről híres Dsida Jenő. Akik számára érthetetlen, hogy ez az „íz-ig-vérig európeér, nyolc nyelven beszélő, Dante terzináért, Goethe lelkéért, Párizs tüzéért [...] rajongó, pásztori tájakra menekülő, szemérmes, szelíd hangú költő, amikor elviselhetetlenné fokozódtak a magyar kisebbség szenvedései, nem tudta többé magába fojtani fájdalom szülte, szeretet diktálta indulatait, elemi erővel tört föl belőle a felelősség, a szolidaritás hangja szétszórt, üldözött, megalázott népe iránt” (Lisztóczy, 2020, 176). Akik maguk nem élték át, mi és milyen a „nemzethalál pusztító veszélye, fenyegetése, félelme”,

amely „szüli az erkölcsi normát felülíró létérdekű kényszerűséget. A megmaradás feltétlenségének igazolhatóságát. Egzisztencia és moralitás kettősségének paradox feloldását” (Bertha, 2021, 27). Akik számára idegenek lehetnek a kínkeserves vívódások s az öngyötrő önvádak a kényszerűség szülte választás meghozatala miatt („kétfele árulás között”, Láng Gusztáv kifejezésével, 2021, 237), amiből nincs (ön)fölmentés, mégis marad a megváltás-bizodalom a bűntudattal és bűnvallással együtt. Nem is érthetik, hiszen, ahogyan Dsida éppen ebben a versben sóhajtja fel, hogy „aki nem volt még magyar, / nem tudja, mi a fájdalom”. Vagy amit Markó Béla így fogalmaz e vers kapcsán: „kisebbségben nem lehetséges teljes életet élni, viszont élni mégis kell. És alkotni is” (Markó, 2020). Itt a bűnözővel való azonosulás merőben más, mint O’Driscoll *Nagycsütörtök*-átiratában, hiszen a versbeszélő nem Krisztus elárulójához hasonulva, hanem éppen a mellette és a haza melletti kiállással, ha kell, bűnvállalással is védi a nemzeti értékeket.

Az egész költeményen végigvonuló felvezetés ellentéteinek, indulatainak és érveléseinek az érzelmileg és értelmileg pontos, a hangnemek, nézőpontok váltakozását is tükröző erőteljes fordítása tehát kiváltképpen lényeges. Álljon itt néhány sor mutatóban, bár különböző szekciókból vett sok részlet szükségeltetne az átültetési problémák megvilágításához. Ezek a konklúzióra jutást közvetlenül megelőző szavak az V. részben a három átköltésben a következők:

*Believe me: I, too, know the pain
of gloomy verse and rhymes too grim to ape.
I feel the hurt of sad farewell,
as other winding roads beckon to me.
Yet I must heed the stern commandment
of my country's dethroned God, to be
faithful to Him, now ailing, trembling, and bereft of power,
wearing shreds of a robe and crouching on straw in a bower.
My only kin's Hungarian.
It is for him I still keep watch on the post,
the only one I ask for bread
and the only one with whom I share the host.
A wayward, stray barbarian,
I now must recognise him as
a sinner, yet Hungarian;
a burglar, yet Hungarian,
a killer, yet Hungarian.
And that is it. There is no „but” to add*

(Lengyel Balikó Péter)

Lengyel Balikó Péter a centenáriumra készülő Trianon-antológia – *A Nation Dismembered – The 1920 Treaty of Trianon in Hungarian Poetry* – szerkesztőinek

a felkérésére fordította angolra ragyogóan a poémát, amely kötet 2019-ben látott napvilágot. Ki kell itt emelni a verselésnek az eredetihez mérhető ritmusát, különösen például a felező sorokat, a hangnemváltásokat jelző váltakozó ütemű és hosszúságú sorokból álló tömböket, a tömörséget (egy sorral rövidebb is lett a rész az eredetinel, pedig fordításban gyakran inkább meghosszabbodnak a kötött formában írott versek). Különösen szép fordítói ötlet a kenyér-megosztás helyettesítése az „ostya”-megosztással, ahol tehát egy szóval még meg is erősíti a krisztológiai utalásokat. Másrészt a „sok tévelygés és sok kanyar után jutottam ide” itt, visszafordítva: én, eltévelyedett barbár, most felismerem/el-fogadom a tolvajban stb. is a magyart – a hozzáadott „barbár” jelzővel tovább nyomatékosítja az önvádat, hogy bár igazán jól tudja, mennyire nem humánus a döntése, mégsem tehet másként, s az „elfogad/elismer” ige révén pedig a határozott sorsvállalást és sorsosztozó azonosulást tanúsítja a bűnössel. Vagy egy-egy parányi nüansz is értelmi különbséget, illetve félreértést eredményezhet, mint például a „magyar Isten” szó szerinti „Hungarian God”-fordítása, hiszen az angolul olvasók nem tudhatnak a „magyarok Istenéről”; emiatt úgy tűnhet, mintha egy külön magyar (akár pogány) istenről volna szó. Ezért jó Lengyel Péternél a „my country’s dethroned God” (hazám trónfosztott Istene) kifejezés, akinek a szigorú parancsára hallgatni kell: „Yet I must heed the stern commandment / of my country’s dethroned God”. Mesteri a „mikor beteg és reszkető és” kezdetű két hosszabb sor ritmusának és teljes rímének az angol megteremtése, a fentebbi idézet 7-8. sorában.

Makkai Ádám ihletett átültetését a költő születésének 110. évfordulója tiszteletére rendezett miskolci konferencia anyagának az *Egész világhoz lángbeszédül* című kötete közölte 2017-ben, de akkor nem vált ismertté szélesebb körben. Ugyanezen sorok nála:

*please believe me, it hurts me, too,
that my words are rough and my forehead is
somber. It hurts me too that I must say farewell
for I am forced to turn to other roads,
but this is how the order of the
dethronized Hungarian God resounds
inside me, and I cannot deny Him.
Now that with his powers lost
He trembles when He is ill and powerless,
when His pall is tattered and His resting place
is a heap of straw, I have no other
brothers and sisters only Hungarians.
If I am up at vigil throughout the night
it is because of them that I stand at attention
at my post. Only from a Hungarian will I ask for bread
and only with another Hungarian will I share mine.*

*It was after many a false turn and erratic trek
that I arrived where I am today:
Even if „he” is guilty, he is Hungarian,
even if „he” is a thief, he is a Hungarian,
even if „he” is a murderer, he is a Hungarian,
there can be no bargain here, no „but”,
no negotiation.*

(Makkai Ádám)

Érdekes módon a ritmust itt gyakran meghosszabbított verssorok és *enjambe-ment*-ok adják. Emiatt néhol az új tartalmi rész a soron belül kezdődik, ami a gondolati folyamatosságot erősíti (s nem a zaklatottsággal váltakozó nézőpontok egymásmellettségét). Az egész versben sűrű a költői szóválasztás, itt például a „somber” a sötét homlokra, vagy a „resounds” az isteni hang belső zengésére utal. A hangnemváltást egy kancsalrím beiktatásával is jelzi: „powers lost” – „powerless”. A „ha tolvaj is, magyar” pattogó, kemény állításai a megduplázott sorhosszúság miatt kicsit kevésbé drámaivá válnak: „even if »he« is guilty, he is Hungarian” (s nemcsak az egyes sorok, de az egész rész is négy sorral hosszabb lett angolul). Az utolsó két sor azonban kárpótol: a „no bargain”, „no »but«, / no negotiation” – „nem lehet semmi alkudozás, semmi »de«, semmi tárgyalgatás” – beszúrása, háromszoros ismétlésével, nagyban segíti a „de” megértését, és nyomatékosítja a döntés megmásíthatatlanságát. (Csak egy zárójeles észrevétel: az angol költők is, fordítók is évszázadokig a „he” hímnemű névmást alkalmazták általános alanyként, s a „ha bűnös is, magyar” sorok angol megfelelőjében is szükséges a személyes névmás használata. A mai genderfigyelmű világban viszont, mivel a „gender-semleges” angol névmások erőltettek vagy nevetségesek lennének, Makkai Ádám idézőjelbe tette a „he”-t, talán hogy jelezze, nem föltétlenül férfi a bűnös, a tolvaj, a gyilkos.)

Veszely Ferenc, Makkai Ádámhoz hasonlóan az ’56-os forradalmi tevékenysége miatt Nyugatra szökött, de tőle eltérően Kanadában letelepedett, s most is ott élő költő-műfordító a Dancs Rózsa szerkesztette *Kalejdoszkóp* című kanadai magyar kulturális folyóirat verseiből válogatott gyűjteményben jelentette meg *Psalmus*-variációját (*Együtt a nyelv hazában*, 2021), szintén a trianoni megemlékezések között. Az ő tollából ez a rész a következőképpen hangzik:

*it hurts me also, do believe me, that
my words are dark, my forehead darker still,
it hurts me also that we have to part,
for henceforth I must take to different roads,
but so in me my Magyar God resounds,
dethroned he may be, yet he still commands,
and I cannot deny Him,*

*not when sick and trembling, when no more has he
 power. Nay,
 not when his cloak is torn and sleeps on hay.
 I have no other brother, only Magyar,
 I stay awake for him, for him I stand guard.
 Only from him shall I be asking for bread,
 with only him I share my piece of bread.
 After much straying, many turns
 have I arrived here:
 If sinner be, Magyar,
 if a thief be, Magyar,
 if killer be, Magyar,
 here is no bartering, there is nothing – but ah*

Veszely Ferenc híven tolmácsolja a költő szavait; ahol szükséges, másfajta mondatstruktúrákban, de szinte szó szerint megfeleltetve, a sorok lüktetését is megtartva. A rövid döntés-sorok határozottsága kiválóan hordozza az eredeti – megalkuvást kizáró – hangnemet; ritmusában, hangulatában frappáns, tömör újraalkotás, miközben jellegzetesen angolos szószerkezettel él: „if a thief be” stb. – „legyen bár tolvaj”. A magyarok Istene megfelelőjének a választása is találó: „my Magyar God” – „az én magyar Istenem”. A rímek ugyan többnyire hiányoznak, vagy néhol egy-egy töltelékszóval teremődnek meg (pl. a régiesen poétikus „Nay” – „hay”). Máshol is akadnak a kiadott szövegben egyenetlenségek, de kritikai megjegyzések helyett itt inkább csak néhány érdekes megoldás felmutatása lehet a célom – hiszen alapvetően mindhárom fordítás úttörő, elmélyült, szép munka eredménye.

Mivel mindhárom fordító magyar, az eredeti vers félreértése nem is merül fel. Minden fordítás természetesen értelmezés is, de ezekben a verziókban nincsenek félrevivő tartalmi zavarok, legfeljebb eltérő hangsúlyok, amelyek segíthetik a külföldi olvasókat az olyan szöveghelyek megértésében, amelyek jelentése csak magyarok számára nyilvánvaló. Ugyanakkor érdekesen mutatják, hogy ki melyik összetevőt, mozzanatot tekinti fontosabbnak. A szavak, kifejezések szintjén leginkább Lengyel Balikó Péter mer eltérni az eredetitől, hogy a vers formájához, ritmusaihoz, líraibb és drámaibb hangvételének váltakozásához, nézőpontváltásaihoz minél hívebben igazodó, ám angolul is érvényes művet teremtsen. Invenciózus megoldásai helyenként meghökkentők és vitathatók – talán leginkább a refrén utolsó sora: „my people – / you saintly doom, my only blind delight”, nagyjából visszafordítva: népem, te szent kárhozat, egyetlen vak gyönyörűségem. A vers egésze viszont mélyen értő és átérző, szellemiségét megőrző, művészi újratemtés. A Makkai Ádámé talán a leglíraibb, szókészletében, verselésében helyenként díszítettebb – láthatóan kevésbé kedveli a szándékosan kemény, kopár, költői önmegtartóztatásában is a szenvedést közvetítő kifejezésmódot.

A II. rész kezdetének a költői szépség szeretetét már hangzásával, jambikus pentameterének harmonikus lejtésével is megidéző sorai („Ő, én tudom, hogy mi a nagyszerű, / a minden embert megsímogató / tág mozdulat, / az élet s halál titkát kutató, / bölcsen nemes, szép görög hangulat”) azonnal, szinte romantikus végletességgel váltanak át az önostorozás és a kényszerű, de elkerülhetetlen közösségi sorsvállalás harsány, fájdalmas-félelmes képeire-hangjaira: „áruló”, „bősz barlanglakó”, „vonító vad, ki vackát félti”, „vadállat”, „csattogó agyar”. Makkai Ádám hosszú, hömpölygő kezdősorai angolul is láttatják a „nagyszerűséget”, a „széles mozdulatot”, majd az ebbe belehasító „bősz barlanglakó” rész – „fierce cave-dweller, / a howling wild beast, defending and protecting / its lair, an untamed predator with ten talons / and cracking fangs” – tapinthatóvá teszi a szakadékot a nyitósorok harmóniája és annak szándékos-kényszerű elhagyása között, különösen az utolsó szókapcsolat fenyegető hangutánzásával: „cracking fangs”.

Lengyel Balikó Péter itt is szorosabban követi a jambikus sorok ritmusát, tördelését s a hangnemváltásokat, miközben szabadabban fordítja a szavakat, kifejezéseket: „Oh yes, I know greatness when I see it – / in arms wide open, ready to embrace / the next man in the street, / in noble thoughts and beauty, prudent grace / the search for life and death in Greece and Crete.” Többek között, Görögországhoz hozzáteszi Krétát, a ritmus és a rím kedvéért. A „tág mozdulat” itt szélesre tárt karokat jelent, készen arra, hogy megöleljék az első embert az utcán. Majd a keserűség elemi erővel feltörő megnyilvánulásai: „And yet, and yet, I have betrayed it all, / in hurt denied the universal quest, / become a grizzly caveman after all, / a brute howling to save his paltry nest, / a beast with twenty claws / and fangs in carrion”. A rémisztő szavakon felül a sorok kemény, „csattogó” lerövidítettsége is az eredetinek a felajzott lelkiállapotát adja vissza. Apró változtatások még hozzá is toldanak a vadság képzetéhez: például az agyarak a „dögben” jelennek meg. Veszely Ferenc verziójának záró sora: „a set of clanging fangs” belső rímével szintén a félelmetes hatást fokozza.

Van, amit eleve nem is lehet a magyarhoz hasonló zengéssel és sámánisztikus-mágikus erővel visszaadni angolul, mint például az „ülj ide, gyűlj ide, népem” felhívása. A fordítók ilyenkor a környező szavakkal, hangzásokkal igyekeznek kárpótolni a sor prózaivá válásáért. (Itt esetleg valami archaikus óangol vagy ír kifejezést lehetne helyette találni.) Ebben az utolsó, hatodik részben mindhárom fordításnak a hangneme megemelkedik, ihletett, zsoltáros reménységgel, lelkesültséggel – és keserűséggel – telítődik. Bertha Zoltánnal szólva, a „végzet- és üdvösségtudatos, passziós, missziói, eszkatológiai távlatú és intonációjú zsoltáros közös éneklés”, miközben „az összetartozás fenséges reményével és a feloldozó megváltás-váradalom szent elszántságával és küldetés-hitével” zúg föl (Bertha, 2021, 25), a világ figyelmét is hivatott az elszenvedett elnyomatásra, jogfosztásra felhívni: „Európa [...] nyögjön a borzalomtól / és örüljön bele!” A megalázott magyarok körében is – hasonlóképpen az elsősorban

a refrén által, de máshol is megidézt, a verset részben ihlető 137. zsoltárban megénekelt ótestamentumi néphez, akik a babiloni fogságban, „idegen földön” nem énekelhettek szép énekeket fogvatartóik parancsára – a hárfa húrjai helyett saját idegeit „jajgatva tép[ő]” költő dalában osztotva („hörögve / és zúgva és dörögve”) robban ki a klasszikus görög harmóniaeszmény éles ellentétéként az „archaikus, diszharmonikus [...] profétaindulat” (Láng, 223). Sőt, tovább lépve, a refrénben ismételt esküszó „feltételes önátok”, Fazakas Gergely Tamásnak az eredeti zsoltárral összevető és a 16–17. századi magyar protestáns költészet (amihez Ady, Babits és mások hangját is hozzátehetjük) hagyományaira is figyelő elemzésében az elnyomókra kért átokká válik. A bibliai zsoltár utolsó három versszakával is „hypertextuális viszonyban” álló *Psalmus*-ban – a „protestáns prédikátori világképben oly fontos szerepet játszó zsidó-magyar sorspárhuzam” okán – a „megjelenített magyarság is választott nép, az Úr szövetséges népe, amely ellen föllépni Isten elleni véteknek számít”. Az ebben az „értelmezési keretben helyet kapó ószövetségi felfogás összefüggésében [...] legitimálható az Isten népét [...] fogságba (értsd: kisebbségbe) hurcolók elleni – teljesen ki sem mondott – átok” (Fazakas, 2003). Ám hozzátenném, hogy a csupán az éneklésben megtestesült magyar átok – még ha az akár mágikus ráolvasásszerűséggel szól is – messze távol áll az ókori zsoltáros kegyetlen fizikai megtorlást is vizionáló képeitől. A zsoltár szörnyű bosszút kér a kínozókra: „Emlékezzél meg, Uram, az Edom fiairól [...]! Babilon leánya, te pusztulóra vált! Áldott legyen a ki megfizet néked gonoszságodért [...], a ki megragadja és sziklához paskolja kisdedeidet!” (Károli Gáspár ford.) Dsida versében és mindhárom fordításban is viszont a megpróbáltatások borzalmairól szóló ének, az elszenvedett kínok kibeszélése maga lesz az átok; azok meghallásába borzad és „örül bele” „Európa”. Mindebből a sűrített, bonyolult érték- és érzéstartományból valamennyit is átültetni angolra: igazi műfordítói feladat.

Az idegeken játszás így zendül fel Makkai Ádámnál: „Sit here, gather here my people and listen / as I sing, as I tear at the chords of my harp, / the strings of my tightened nerves. / Oh my people! Oh my orphaned people!” A hörgőzúgó együtténeklés valóban profétai indulatból fakadóként szól itt is: „sing with me, wheezing and rattling / and howling and thundering [...]! Sing that your psalm may roll out / into the world like the sultry, sulphury wind of hell”, azaz ziháló és recsegő-ropogó és üvöltő és mennydörgő énekszó legyen, hogy a zsoltár úgy áradjon ki a világra, mint a pokol perzselő kénköves szele. Veszely Ferencnek az eredeti vers tördelt sorait szorosan követő változatában is megragadó az ideghúrokat sírva tépő éneklés: „listen as I am singing, / as the harp’s strings, / my taut nerve’s strings / crying, I tear.” Itt az énekmondás a „pokol száraz, (só) savas szele”-ként ontja a világra a borzalmat: „Sing, to roll over the world / your song, like the dry, acetic wind of hell”. Drámai erejűek Lengyel Balikó Péter költő-beszélőjének jalkiáltásai is, amint saját szétroncsolt idegein hárfázva tépi az összes húrt eltitkolhatatlan, maró fájdalomában: „My people, gather by my side, / and hear the song that I must sing / as I tear at every string / harping

on my tattered nerves, / in pain too raw to hide.” És majd átokszerűen küldi a zsoltárt a Földre, hogy borítsa el, mint a pokolból feltörő sistergő kénköves tűz: „Oh, sing the psalm so it may flood the Earth / like a singeing brimstone fire billowing forth from hell. / Make old Europe cover her ears, / and groan in trepidation, / and go insane under the spell!” A „kénköves szél” itt még emésztőbb „kénköves tűzzé” válva örvénylik elő a pokolból, és őrjíti meg Európát.

*

Ma is viták folynak a versfordítások tartalmi és formai hűségének a kérdéséről, vagy hogy mi tartozik a formahűség fogalmába: a metrum, rímképletek, ritmusok, szótagszám, hangsúlyok, vagy a mondatszerkezetek, nyelvtani formák is, s hogy a tartalmi megfelelés az elsődleges vagy a hangzásbeli. És hogy mi, meddig fordítás, hol kezdődik az átköltés, mennyire szabad a fordítónak a saját invencióit, kreativitását belevinni másvalaki versének az idegen nyelven való megjelenésébe. Vagy hogy az eredeti kultúra hangsúlyozása a kívánatosabb vagy erőteljesebb belesimulás a célközönség számára otthonosabb költői környezetbe. (Hogy mennyire élő kérdések ezek, jelzi, hogy nemrégiben, 2022 novemberében tartottak a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémián műfordítói konferenciát *A lehetséges változatok* címmel, ilyen és hasonló problémákról értekezve.) Természetesen nem léteznek, nem is létezhetnek kőbevésett szabályok; mint minden művet, a műfordítást is egyediségében lehet megítélni. Többen érvelnek például egy kötött formájú vers (mondjuk egy szonett) szabadversbeli fordításának legitimációja mellett. Meglehet, hogy tartalmi részletek úgy pontosabban megjeleníthetők, de nyilvánvalóan a vers egészének a hangulatát, hatását lényegi módon a hangzása s abban a ritmus, a rímek, a formai variációk teremtik meg. Ezért üdvözljük, ha fordítók nem sajnálják a fáradságot, hogy az eredeti alkotás versszerkezetében, metrikai képleteivel vagy annak megfelelő, hasonló hatású alakzatokkal adják vissza ugyanazt a lényegi tartalmat. Ami nyilván nem jelenti azt, hogy görcsösen kellene követni a versformát, hogy a rímek, ritmusok valamiféle régies zöngeménnyé, amatőr hangicsálássá váljanak.

A szép példák jelzik, hogy Dsida Jenő néhány versének mesteri műfordítása az angol nyelvű irodalmat is meggyőző versekkel gazdagítja, és ezzel enyhíti a mennyiségi hiányt. A ki-nem-mondott, mert szavakkal ki-nem-mondható félelmeket, retteneteket, lelki tusákat, mélységes megrendüléseket és megannyi lelki- és érzelmi állapotot, élményt vagy gondolatfutamot költőien megszólaltató, az eredetit verselésében, hangzásában, zeneiségében is megidéző művek felhívhatják a figyelmet erre a különleges „angyali” költőre – *poeta angelicus*-ra. S talán vannak, lesznek az emberi mindenségben, akik rezonálnak erre a hangra, akiknek fáj a dala.

- Bertha Zoltán: A szép mindig korszerű. Dsida Jenő kritikai nézeteiről, in uő, *Erdély felé. Esszék, tanulmányok, vallomások*. Budapest, 2012, Napkút Kiadó, 32–46.
- Bertha Zoltán: „Ülj ide, gyűlj ide, népem”. Dsida-motívumok körül, in *Emlékkönyv Lisztóczy László nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. Fülöp Lajos és Kelemené Csuhay Zsuzsanna. Eger, 2021, Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár, 25–40.
- Coleman, Philip: Kettős írás. Magyar vonatkozások a kortárs ír költészetben, in *Hungarológiai évkönyv* 2019, XX/1, Pécsi Tudományegyetem BTK, Pécs, 15–23. Az eredeti angol nyelvű tanulmány – *Writing Between: Hungarian Affinities in Contemporary Irish Poetry* – 2013-ban jelent meg az *Ireland, West to East: Irish Cultural Connections with Central and Eastern Europe* című kötetben. Szerk. Aidan O'Malley és Eve Patten. Bern, 2013, Peter Lang Kiadó. Az itt idézett magyar változat Branczeiz Anna fordítása.
- Cs. Nagy Ibolya: Miért szép? Dsida Jenő: Nagycsüörtök (Olvasat-változatok, értelmezési lehetőségek), in *Egész világhoz lángbeszédül. A 110 éve született Dsida Jenő emlékéét idéző miskolci tudományos konferencia előadásai*. Szerk. Kabán Annamária és Mózes Huba. Miskolc, 2017, Bíbor Kiadó, 15–21.
- Fazakas Gergely Tamás: Dsida Jenő Psalmus Hungaricus című versének újraértelmezési kísérlete, *Hitel*, 26/12 (2003. december). <https://epa.oszk.hu/01300/01343/00024/muhely.html> (megtekintés: 2023. február 26.)
- Gergely Ágnes: *Nyugat magyarja*. Budapest, 1991, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Gömöri György: Állomás. *Korunk*, 24/7 (2013), 75–76.
- Gömöri György: Dsida Jenő angolul. *Tiszatáj*, 67/9 (2013). <https://tiszatajonline.hu/irodalom/gomori-gyorgy-dsida-jeno-angolul-2/> (megtekintés: 2023. márc. 23.)
- Gömöri György: Introductin to Jenő Dsida's Poems. *Hungarian Review*, IV/4 (2013. júl.); Two Poems by Jenő Dsida. *Hungarian Review*, IV/6. (2013. nov.), 123–124.
- Láng Gusztáv: *Dsida Jenő költészete*. Szombathely, 2021, Savaria University Press.
- Lengyel Balikó Péter: Psalmus Hungaricus (angol ford.), in *A Nation Dismembered. The 1920 Treaty of Trianon in Hungarian Poetry* (Szétszaggatott ország: Az 1920-as trianoni békeszerződés a magyar költészetben). Szerk. Bertha Csilla és Kodolányi Gyula. Budapest, 2019, Hungarian Review Kiadó, 81–88.
- Lisztóczy László: *Ég és föld közt lebegő örök gyermek. Dsida Jenő pályaképe*. Eger–Pomáz, 2020, Kráter Műhely Egyesület.
- Lisztóczy László: *Világító szőv. Tanulmányok Dsida Jenőről*. Pomáz, 2018, Kráter Műhely Egyesület.
- Makkai Ádám: *Jenő Dsida*, in *In Quest of the Miracle Stag* (A csodaszarvas nyomában, I. kötet). Szerk. Makkai Ádám. Atlantis-Centaur, Chicago – Corvina, Budapest, 1996, 679–686.
- Makkai Ádám: Psalmus Hungaricus (angol ford.), in *Egész világhoz lángbeszédül. A 110 éve született Dsida Jenő emlékéét idéző miskolci tudományos konferencia előadásai*. Szerk. Kabán Annamária és Mózes Huba. Miskolc, 2017, Bíbor Kiadó, 71–77.
- Markó Béla: Az erdőn túli lét (Dsida-olvasatok). *Eső*, 2020/1. <https://www.esolap.hu/authors/345-marko-bela/2261.html> (megtekintés: 2022. dec. 15.)
- Pomogáts Béla: Poeta Angelicus. Dsida Jenő. A keresztény költő, in *Egész világhoz lángbeszédül. A 110 éve született Dsida Jenő emlékéét idéző miskolci tudományos konferencia előadásai*. Szerk. Kabán Annamária és Mózes Huba. Miskolc, 2017, Bíbor Kiadó, 11–14.
- Remenyi, Joseph (Reményi József): Transylvanian Poet Jenő Dsida (1907–1938). *Slavonic and East-European Review*, 35:84 (1956), 249–255.
- Veszely Ferenc: Psalmus Hungaricus (angol ford.), in *Együtt a nyelv hazában. A kanadai Kaleidoszkóp folyóirat versválogatása / Belonging Through Language. A collection of poems published in Canadian Kaleidoscope Magazine*. Szerk. Dancs Rózsa. Budapest, 2021, Misszió Média Kiadó, 137–146.
- Yeats, William Butler: *The Arrow*, 1906, in uő, *Explorations*. London, 1962, Methuen.

A Dsida Jenő-versek itt említett és/vagy idézett angol fordításainak a föllelhetősége:

A Nation Dismembered. The 1920 Treaty of Trianon in Hungarian Poetry (Szétszaggatott ország: Az 1920-as trianoni békeszerződés a magyar költészetben). Szerk. Bertha Csilla és Kodolányi Gyula. Budapest, 2019, Hungarian Review Kiadó.

Egész világhoz lángbeszédül. A 110 éve született Dsida Jenő emlékéét idéző miskolci tudományos konferencia előadásai. Szerk. Kabán Annamária és Mózes Huba. Miskolc, 2017, Bíbor Kiadó.

Együtt a nyelv hazájában. A kanadai Kaleidoszkóp folyóirat versválogatása / Belonging Through Language. A collection of poems published in Canadian Kaleidoscope Magazine. Szerk. Dancs Rózsa. Budapest, 2021, Misszió Média Kiadó.

Hungarian Review, IV/4 (2013. július); IV/6 (2013. november), http://www.hungarianreview.hu/article/introduction_to_jeno_dsidas_poems_poems_translated_by_george_gomori_and_clive_wilmer;

https://hungarianreview.com/article/two_poems/

In Quest of the Miracle Stag (A csodaszarvas nyomában, I. kötet). Szerk. Makkai Ádám. Atlantis-Centaur, Chicago – Corvina, Budapest, 1996.

The Colonnade of Teeth (A fogak tornáca). Szerk. Gömöri György és Szirtes György. Newcastle, 1996, Bloodaxe.

The Lost Rider. A bilingual anthology (Az eltévedt lovas). Szerk. Szirtes György. Budapest, 1997, Corvina.

Claudia Andujar: Florence Águeda Lindey nővér és ápoló Opiki faluban, az elhagyatott Északi Autóútnál (A kapcsolat következményei sorozatból), 1981

A „fejével kezeskedő” hős

Süli Attila: *Gábor Áron, a székely nemzet legendás hőse*

Budapest, 2023, Line Design

Az 1848/49-es szabadságharc több kiemelkedő hősenek életpályáját feldolgozó kötet jelent meg 2023-ban. Kemény Krisztián *Aulich Lajos tábornok, a „kiváló ember”* című monográfiája az aradi vértanúk arcképcsarnokát gazdagítja, akárcsak Hermann Róbert jelentősen kibővített Poeltenberg Ernő-életrajza. Így az aradi mártírok közül már csak Lahner György keresi írásra kész történetét. Süli Attila hosszú évek munkájával Gábor Áron régóta teljességet igénylő pályaképét készítette el. A szerző és hőse nem véletlenül találtak egymásra. Süli Attila a szabadságharc erdélyi eseményeinek egyik legkiválóbb ismerője, kutatója, s ezt számos tanulmánya, könyve bizonyítja.

„Az utóbbi két évtizedben a Gábor Áron kutatás számos újabb eseményt hozott felszínre, amelyek árnyaltabbá tették az egykori székely hős életútját és kultuszát, másrészt viszont nem mindenben támasztják alá a köztudatban gyökeret vert mitikus és heroikus eszményképet” – olvashatjuk a bevezetőben. Hősenek életét a szerző részletesen ismerteti beleágyazva Háromszék önvédelmi harcának, majd a Székelyföld védelmének az egész szabadságharcot végigkísérő történetébe.

Süli Attila könyvének már az első alfejezeteiből kiderül, hogy a Háromszéket 1848 késő őszen fenyegető veszély elhárításának és az ehhez kapcsolódó ágyúk öntésének dicsőségében Gábor Áron osztozni kénytelen Turóczi Márton kézdívsárhelyi rézművessel, valamint Végh Antal alsócsernátoni mesteremberrel, s nem utolsósorban Bodor Ferencsel, aki a csíkszendomokosi rézbánya tulajdonosának,

Zakariás Attilának volt a „bányaműveztője”. Bodor alakjának és tetteinek dokumentumokkal alátámasztott előtérbe kerülése az utóbbi évtizedekben több polémia kiváltója lett. A vitázó felek egy része Bodor megjelenését, helyén való értékelését Gábor Áron elleni alaptalan támadásként értékelte. Bodor 1848. november 20-án a Magyarhermány határában fekvő bodvaji vasgyárba érkezett, ahol „három darab hatfontos ágyút, 700 darab egész- és vett- (azaz tarackba való K. I.) golyót sikerült megöntenni Gábor Áronnak jelenlétébe, akit e találmányba betanított”. Gábor Áron, aki nem volt oly „ezermester”, ahogy a köztudatba beivódott, jó tanítványnak bizonyult, mert „november 28-án három darab működő vaságyút tudott bemutatni Sepsiszentgyörgyön...”

Ezek az ágyúk azonban, amelyeket a hagyomány szerint Gábor Áron kezelt volna, nem vettek részt a november 30-ai hídvégi összecsapásban. Az ütközet utolsó szakaszában Hídvégre Sombori Sándor ezredparancsnok vezetésével beérkező 1200 fegyveres a Földvár felőli hidat ellepő ellenséget többek között egy egyfontos kis ágyúval vette tűz alá, amelyet Kálnoky Imre gróf adományozott a székelyeknek.

Miután Udvarhelyszék, Csíkszék, Marosszék formálisan (vagyis elfogadható feltételekkel) behódolt a császáriaknak, az 1849. január 2-án megkötött árapataki szerződés értelmében Háromszék is a fegyverszünet mellett döntött, anélkül hogy a terület megszállásába belement volna. Az egyezség ellen többen tiltakoztak, így Gábor Áron is. A könyv lapjain az olvasó megismerheti a november végi, decemberi ellenállás kibontakozásának történetét.

E küzdelem jelentősége az volt, hogy a magyar kormány mellett ekkor egyedül kiálló Háromszék az erdélyi főhadszínterről elvont egy osztrák dandárt, ezzel hozzájárult Bem József decemberi felső-erdélyi hadjáratának sikeréhez. A Dél-Erdély felszabadítására igyekvő Bem január 13-án megjelent Marosvásárhelyen, s harcba hívta a székely határvidék mellett összességében az egész Székelyföld népét. Ettől kezdve lett a székelyföldi, erdélyi események állandó szereplője Gábor Áron, aki fokozatosan felnőtt a feladatokhoz.

A kézdivásárhelyi ágyúöntőde és löporgyár, lőszerüzem működésének eredményessége és híre következtében Gábor Áront több helyre – Udvarhelyszék, Kolozsvár – is meghívták ágyúöntő műhely beindítására. Erdemei elismeréseként Bem 1849. március 15-én őrnaggyá léptette elő a hajdani császári-királyi tüzérkaplárt. Rangját Kossuth Lajos kormányzó akkor erősítette meg, amikor május folyamán Debrecenben személyesen tárgyalt vele, s megbeszéléseik eredményeként 60 000 forintot ajánlott a kézdivásárhelyi ágyúgyár fejlesztésére. Emellett beajánlotta a nagyváradi hadiüzembe, hogy tanulmányozza a Congreve-rakéták (hadiröppentyúk) készítésének módját. Mindez óriásira növelte tekintélyét. Így apránként visszamenőleg is Gábor Áron lett Háromszék decemberi ellenállásának főhőse, amellet, hogy később a közel hetven löveget előállító kézdivásárhelyi ágyúöntést is ő személyesítette meg. Kevésbé tudott, hogy hírszerzői működése is jelentős volt. A németen kívül tudott románul, jól ismerte Moldvát, ahol 1849 márciusának–áprilisának fordulóján több mint egyhetes kémszemlélt tartott, s elsőként adott jelentést a fededelemséget megszálló orosz csapatok Székelyföldet fenyegető mozgásáról.

Süli Attila többször visszatér a történeszek és a korszak eseményei iránt érdeklődő újságírók, műkedvelő kutatók között az 1860-as évek óta Bodor Ferenc, Gábor Áron, Turóczi Ádám és mások ágyúöntés-

sel kapcsolatos érdemeiről folyó vitához. Különösen Böződi György kutatói tevékenységét emeli ki, aki inkább szépíróként, mint történészként ismert. Az ő vizsgálódásának középpontjában is Gábor Áron állt, s számos általa kikutatott adalékkal árnyalta a hőséről kialakított képet, anélkül hogy a szobortalapzatról leemelni akarta volna. Ez nem jelenti azt, hogy ne méltatta volna a Szepességből Erdélybe elszármazott Bodor Ferencet, akinek eredeti neve Franz Krausz volt.

Gábor Áron tevékenységének kutatói között különleges helyet foglal el a magyarhermányi helytörténész-gazdálkodó, id. Máthé János. Személyes kitérőként nem mulaszthatom el megemlíteni, hogy – éppen „csudabogár”-híre miatt – 1968-as júliusi erdélyi körutunk során Utassy Józseffel és Kiss Benedekkel Kisbaconból átgyalogoltunk Máthé János bácsihoz. Erdővidéket, talán fekvése miatt, talán azért, mert a legfelsőbb pártvezetők vadászterülete volt, elkerülte a kollektivizálás, így hagyományos parasztpорта fogadott bennünket. Jócskán beesteledett. Nem emlékszem, hogy petróleumlámpa vagy villanykörte világított-e „dolgozószobájában”, amely egyben terményraktár is volt. Teli zsákok közé ékelődött be az íróasztala, rajta büszkesége: egy írógép. A hevenyészett polcokon könyvek, irományok. Elmondta, hogy 1849-ben Magyarhermányból kilencen álltak be honvédnak. Részt vettek a Tömösi-szoros védelmében, s egyikük lelőtt egy kozáktisztet. Ennek híre még százhusz év elteltével is elevenen élt a faluban. Nagy szakértelemmel beszélt Gábor Áronról is, aki egyszeriben személyes ismerősként kelt életre előttünk.

Süli Attila így értékeli Máthé János munkásságát: „Máthé János magyarhermányi helytörténész egész életében gyűjtötte a Gábor Áron életére vonatkozó adatokat, emellett írásaiban hagyományának számos elemét őrizte meg az utókor számára. Máthé János autodidakta kutató volt, akinek levéltári kutatásokra sajnos kevés lehetősége volt. A *Lesz ágyú* című

munkája a *Megyei Tükör* című Kovászna megyei napilapban jelent meg, az 1973. évfolyamban, 31 cikkben. A kommunista rezsim üldözései miatt a szerző sajnos nem tudta folytatni munkásságát.” Hogy miért nem, Süli Attila arra is magyarázattal szolgál: „Id. Máthé János 1973-ban is állambiztonsági megfigyelés alatt állt.” Ennek híre annak idején hozzánk is eljutott. A rendőrség zaklatása Böződi Györgyöt sem kerülte el. „Egyik legnagyobb aggodalma az volt, hogy a cédulagyűjtéménye, amelyet az általa kutatott források regesztáiból állított össze, megmaradjon a jövő történésznemzedéke számára” – írja Süli Attila, majd megnyugtatóan hozzászól: „A hagyatékot, amely az Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltárához került, Gálfalvi György újságíró mentette meg az utókor számára.”

A legendák csillogó lemezeit Gábor Áron köré az 1849. július 2-ai hősi halála ötvözte alakját máig oltalmazó mitikus aranypáncéllá. Az Uzon nevű település és a Kökösi híd között felállított lövegeivel Vlagyimir Fjodorovics Adlerberg tábornok orosz csapatait tűz alá vevő székely őrnagyot, aki „törzstiszti öltönyében volt öltözve, fehér kalapot tett (fejére), és szürke lóra ült, mellyel az ellenség fegyelmét igen magára vonta”, ágyúgolyó terítette le. (Ugyanezen a napon a Háromszék határától távol fekvő Komáromnál a huszárait rohamra vezető tábornoknak, a feltűnően vörös „hacukát” magára öltő Görgei Artúrnak egy ágyúlövedék repesze csaknem

kioltotta az életét. Ha ott hősi halált hal, ő is a legendás hősök magasába emelkedik, s nem kellett volna halálán túl is méltatlanul viselnie az árulás bélyegét.)

Süli Attila több fejezetben – *A szabadságharc leverésétől a kiegyezésig; Gábor Áron kultusza 1920 és 1945 között; Gábor Áron kultusza 1945 után* – ismerteti Gábor Áron közösségi emlékezetének történetét. Sajátos, hogy a legtöbb Gábor Áron emlékművet a sötét Ceaușescu-korszakban állították, miután a diktátor egy emlékbeszédében a „székely nép hősét” Avram Iancuhoz hasonlította.

A korszak hősei közül Kossuthon, Petőfin, Bemen, Klapkán kívül alighanem Magyarországon is róla nevezték el a legtöbb utcát, teret, az ő nevét viseli a legtöbb közintézmény, neki állították a legtöbb emlékművet, emléktáblát. Méltán – tegyük hozzá. (E sorok írója is sokáig a Gábor Áron utca és az egyik legszebb Gábor Áron-emlékmű közelében lakott Budapesten, s ötvenöt évvel ezelőtt a Gábor Áron laktanyában szolgált Szolnokon. Igaz, a kaszárnyában az ellenség megtevesztése végett ejtőernyősöket és nem tüzéreket képeztek ki.)

Gábor Áronra nézve is igaz, amit Joó Tibor eszmetörténész a haláláig zsarnoknak tekintett, gyűlölt, majd azt követően „igazságosként”, példaadó uralkodóként bálványozott Mátyás király kapcsán ír: „igazi jelentősége úgyis a hagyománynak van, akár valót őriz, akár nem, mert történeti jelentősége ugyanaz”.

Kovács István

KOVÁCS ISTVÁN (1945) költő, író, műfordító, történész, polonista.

A székely erdők visszaszerzéséről és a magyar nyelvű főiskolák alapításáról

Garda Dezső: *A közbirtokosság és magyar nyelvű főiskolák.*

Képviselői tevékenységem a romániai magyar sajtóban (1997–2000)

Gyergyószentmiklós, 2023, F&F International Kft.

Ha jól számolom, az augusztus végén megjelent könyve immár a harmincadik munkája a szerzőnek. Nem a mennyiséggel kívánom jelezni Garda Dezső munkásságának minőségét, de ez a szám – nem részletezve a közel másfél száz tanulmányának közösségi fontosságát – mégis csak jellemzi a Gyergyószentmiklóson élő, hetvenes éveit taposó történész, szociográfus, tanár, volt parlamenti képviselő hallatlan szorgalmát és az évtizedeken át megtapasztalt folyamatos tetterekésztségét. Ez a kötet Garda parlamenti képviselőiségének az első ciklusában – 1997 és 2000 között – végzett tevékenységéről ad számot a romániai magyar sajtó, illetve az olvasói levelek tükrében. Remélhetőleg képviselőisége második és a harmadik ciklusáról is összegyűjti majd a vonatkozó sajtótermékeket, mert ezek igen alapos bepillantást engednek Erdély politikai küzdelmeinek, csatározásainak közelmúltbeli világába. A megállapítás vonatkozik a szerzőnek, mind a bukaresti parlamentben benyújtott képviselői kezdeményezéseire, felszólalásaira, mind a választási körzetében s tágabban Erdélyben kifejtett küzdelmeire. Nem melleseleg: e könyv tartalmazza a tevékenységéről kifejtett kritikákat, az ellene írt indulatos leveleket is. Tehát a szerző – szokása szerint – nem szépít. Szókimondása, a párton belüli frakciózást kizáró magatartása, amellyel sok ellendrukkert és morgó ellenséget szerzett az RMDSZ pártján belül is, számomra a volt kecskeméti MDF-es kép-

viselő, dr. Kőrösi Imre hajthatatlan-hajlíthatatlan magatartásához hasonlítható.

Senki sem próféta a szűkebb pátriájában, és aki a közért emésztí el életét, az ritkán talál kellő elismerést az övétől, a munkásságának közvetlen hasznélvezőitől. Garda Dezső nem is ezért küszködött, harcolt évtizedeken át – mint kiderült Biatorbágyon, Pátyon, Maglódon és Nagyatádon tartott előadásából. (Egy hónapig tartózkodott tavaly Budapesten, levéltárakban kutatva a székely tutajozás múltját, illetve a dualizmus kori erdélyi parlamenti képviselők tevékenységét.) Az is igaz, hogy az ő esetében az elismerés, a megbecsülés napjainkban tapasztalható otthoni hiányát nem pótolja sem a történész szakma elismerése, sem a kitüntetései – mint a Székelyföld-díj (2016), Gyergyószentmiklós díszpolgára (2018), a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje (2019) –, amelyeket a gyergyói és csiki magyarság megmaradásáért, illetve múltjának feltárása érdekében végzett magas színvonalú munkájáért kapott.

A közbirtokosság és magyar nyelvű főiskola című könyv érdekfeszítő és tanulságos olvasmány, pompás ötlet volt letenni az olvasók, köztük a volt választóinak az asztalára, de jelentőségének felméréséhez igencsak szükséges az előzmények ismerete. Arról pedig Garda Dezső történészi munkássága, az oktatási intézmények létrehozásáért kifejtett odaadása, valamint a képviselői tevékenysége ad számot, amelynek során – Vasile Lupuval, a román

Parasztpárt frontemberével válllvetve – visszaszerezte a székelyföldi közbirtokosság erdeinek szinte teljes egészét a román államtól.

Ami Garda Dezső első – korábban megkezdett – tevékenységi körét illeti, a történelmi munkássága köréből származó igen sok könyvéből most csak az egyik fő művét, a kétkötetes vaskos monográfiáját emelném ki,¹ amelyet nem méltatott rangjának megfelelően a magyar sajtó. S mint ha nem is a 21. században élnénk: a kötet részleteit sorozatban közölte többéven át a *Gyergyói Hírlap*, a *Székelyhon* és az *Erdélyi napló*, amíg azt rejtélyes módon és váratlanul be nem szüntették, hiába kérte több olvasó is a sorozat folytatását. A szálak feltételezhetően egyik párt felső köreihez vezetnek. E kötet azonban keveset foglalkozik a történelmi témakörrel. Csak a szerző által szervezett történész-konferenciákról, a román nyelven megírt munkájának a bukaresti történészi körökben és a román sajtóban keltett pozitív visszhangjáról, valamint az 1848–49-es szabadságharc népszerűsítéséért folytatott parlamenti beszédeiről kapunk tanulságos, elgondolkodtató betekintést.

A tevékenységének sorrendben első köréről a szerző így vall a kötet bevezetőjében: „Szerettem volna közösségemet szolgálni. Úgy éreztem, ha tanárként vállalom a magyar történelem népszerűsítését, illetve elítélem a román történelemhamisítást, tettem valamit közösségemért. Történetíróként a romániai magyarság történetének a gazdagítására, ismeretlen dokumentumok felkutatására nevelt a romániai magyar történettudomány három kiemelkedő egyénisége, Imreh István, Egyed Ákos és Demény Lajos. Később Pál Antal Sándor is hozzájárult történészé formálásomhoz. Az 1990-es évek elején nekikezdtm a székely közbirtokosságról szóló könyvem megírásához szükséges

kutatómunkához. Több mint tíz évig dolgoztam kétkötetes munkámon.²

Bár az én nevemhez kötődik a gyergyószentmiklósi RMDSZ létrehozása 1989. december 25-én – melynek elnöke voltam egy esztendőn át –, a neokommunista és a titkosszolgálati egyéneknek a behatolása a romániai magyarság helyi érdekszövetésébe, e szervezet vezetőségéből történő visszalépésre készítetett.”

A tanítás, a levéltári kutatás és a történelmi monográfiák írása mellett Garda Dezső – immár megválasztott képviselőként – sokat tett a székelyföldi állami magyar főiskolai intézmények létrehozásáért, útra indításáért Gyergyószentmiklóson, Sepsiszentgyörgyön, illetve Csíkszeredában, és a vele készített interjúk és az erről írt újságcikkek olvastán betekintheünk abba a mindennapos idegőrlő küzdelembe, amelyek az 1990 és 2000 közötti időszakban az erdélyi magyar kisebbséget érték.

A legtöbbet azonban a harmadik témára összpontosít a kötet, és ez az 1997–2000 közötti időszakban kifejtett képviselői tevékenységének arra a vetületére vonatkozik, amelynek során oroszlánrésze volt a román földtörvény módosításában és a közbirtokossági vagyonok visszaállításában. Küzdelmei során megtapasztalta, hogy az RMDSZ részéről nem mindig kapja meg a kezdeményezéseihez szükséges támogatást, sőt gyakran mindent elkövettek azért, hogy kiküzdött tervezetei ne válhassanak törvénné. Az említett négy év alatt Garda három parlamenti bizottságban is dolgozott, amelynek részleteiről töviről hegyéig beszámolt az öt kérdező újságíróknak, köztük a kiváló – sajnos, azóta elhunyt – erdélyi költőnőnek, Gál Éva Emesének. Tagja volt a Tanügyi Ifjúsági és Sportbizottságnak 1996 decembere és 1999 márciusa között, majd újra 1999 szeptemberétől 2000 decemberéig, azt követően a Mezőgazdasági és Erdészeti

1 Garda Dezső: *Az Erdélyi Fejedelemség és Gyergyó*, 1–2. Budapest, 2018, 2019, Hadimúzeum Alapítvány.

2 Garda Dezső: *A székely közbirtokosság*, 1–2. Csíkszereda, 2002, Státus.

bizottságban munkálkodott 1999 márciusától július végéig, valamint tagja volt a romániai fakitermelés helyzetét ellenőrző bizottságnak 1998 áprilisa és 2000 áprilisa között.

Ami az erdők visszaszerzését illeti, a kötet jól dokumentálja az alábbiakat: 1.) 1996 decemberében Garda Dezső kidolgozta a közbirtokossági erdők visszaállítására vonatkozó törvénytervezetet, melyet 1997 tavaszán az említett Vasile Lupu képviselő javaslatára beépítettek az ún. 169/1997-es törvénybe, és a termő-, illetve erdős területek jogos tulajdonosaiknak való visszajuttatását szolgálta. 2.) 1997 tavaszán Garda kezdeményezésére és az ő szövegfogalmazásával 77 képviselő az államelnökhöz fordult, hogy a törvényhozás visszaállíthassa a magán- és a közbirtokossági erdők feletti régi tulajdont. 3.) Parlamenti beszédjeiben meggyőzte a román politikai elit egy részét arról, hogy a román közösségek számára is fontos a közbirtokossági vagyonoknak és az erdők feletti vagyonközösségeknek a visszaállítása.

Az egyik indítványában tételesen is kimondta, hogy az erdők törvénytelenül kerültek az állam tulajdonába, hiszen Románia első kommunista alkotmányának a 6. cikkelye kimondja: az erdők a nép közös tulajdonát képezik, a 7. cikkely szerint pedig külön törvénynek kellett volna rendelkeznie a zöld arany állami tulajdonba kerüléséről. Mivel erre nem került sor, a román állam – vonta le a következtetést – 1948-tól törvénytelenül birtokolta az erdőket. Garda egyébként az erdő visszajuttatására legkedvezőbb időszakban lépett fel határozottan, és kiderült, hogy az állam ama részén, ahol a képviselők lagymatagon vagy – pártállásra való tekintettel – sehogy sem léptek fel, ott elmaradt az erdő vagy a szántóföld visszaadása. Mára már elmúltak azok az idők, hogy ilyen lehessen kezdeményezni Romániában. Garda Dezső érdemeit különösen növeli, hogy Magyarországon hasonló esetre nem került sor, hiszen kárpótlással fizették ki a még élő, jogos tulajdonosokat, és a kár-

pótlási jegy is hamarosan elveszítette eredeti értékét. A szerző kezdeményezésére és az ő irányításával 2000 januárjában, országos szinten elsőnek Gyergyó térségében alakultak újra a közbirtokosságok.

Hamarosan tapasztalni kellett azonban a közegellenállást is, amelyről így beszélt a parlamentben: „Az erdők visszaadásának legádázabb ellenségei az újkommunista politikai erők mellett az erdészek közössége, akik nem szívesen mondanak le az erdőgazdálkodásban, főleg pedig az erdők faanyagának értékesítésében kialakult kiváltságos helyzetükről.” Mint a kötetből is kiderül, Garda Dezsőnek igen sok dolga akadt a virágzó erdőmaffiával. Három képviseleti megbízása – 12 év – jórészt erre ment rá. Ellenőrző kiszállásainak, falujárásainak köszönhetően többek közt 1995-ből 4 millió köbméter széltörés bejelentésének az elmulasztása derült ki. Jelentéseket készített az erdészek munkaköreikkel történő visszaéléseiről és a törvénytelen fakitermelésekről. 2001-ben és 2003-ban a Visszaélések, Korruptió és Petíciós Kivizsgáló Bizottság tagjaként, több ellenőrzést szervezett a Földművelésügyi, Erdészeti és Vidékfejlesztési Minisztérium ellenőrző szervével, az Országos Környezetvédelmi Ügynökség és a Pénzügyőrség szakembereivel az illegális erdőirtások megállítására. Bár az ellenőrző szervek különösen súlyos bűncselekményeket találtak, amelyek több mint tíz bűnügyi dosszié megszövegezéséhez vezettek, az ügyek nagy részét az ügyészek és bírák el-tussolták. 2006–2007 között a Képviselőházi Visszaéléseket, Korruptiót és Petíciókat Kivizsgáló Bizottság tagjaként, miután súlyos törvénytelenégeket tárt fel a termőföld és erdőtulajdon helyreállítására vonatkozó jogszabályi rendelkezések be nem tartásával kapcsolatban, közös ellenőrzéseket kért a Nemzeti Vagyon-visszaszolgáltatási Ügynökségtől, akik a Visszaéléseket, Korruptiót és Beadványokat Kivizsgáló Bizottságának ellenőrző csoportjával és az Országos Rendőr-főfelügyelőséggel helyszíni kivizsgálásokat folytattak. Az

ellenőrzések után Garda számos alkalommal összeütközött a tulajdon visszaszolgáltatásban részt vevő helyi tisztségviselőkkel, valamint az RMDSZ országos és megyei vezetésével. A famaffiához köthető érdekcsoportok politikai nyomása, illetve a csúszópénzek eredményeként 2008 őszén Garda Dezső kénytelen távozni a politikai életből. Sovány vigasz, hogy a román parlamentben méltatták és elismerték ez irányú tevékenységét.

Egy korábbi, igen fontos dokumentumkönyvében³ már bemutatta a tulajdonba helyezésért folytatott küzdelmének főbb eseményeit, viszont a mostani munkájában – az utólag birtokába került bizonyítékok alapján – felülbírált a több közszereplő, így Verestőy Attila tevékenységéről írt korábbi sorait. Ez utóbbi például végigkettős játékot játszott: egyet mondott neki, másrészt viszont gyakran együttműködött azokkal, akik akadályozták az erdők visszaadását. „Az erdőkorruptió – írja könyve 39. oldalán – sajnos az ilyen erdészek támogatottságának köszönhetően nem volt fékezhető, és további ellentétekhez vezetett Székelyföld lakossága és a zöldruhások között. A tulajdonváltás volt az egyedüli lehetőség a különböző erdészeti visszaélések korlátozására. Utólag tudtam meg, hogy ki kinek, hol és mikor volt a megbízott embere, történész kifejezéssel »famulusa«, ezért is voltam annyi elvtelen támadásnak kitéve az RMDSZ felső vezetése részéről. Mindezt Ion Oltean környezetvédelmi miniszter dokumentumokkal igazolta. Marian Ianculescu a kilencvenes évek erdészeti államtitkára, számos okirattal bizonyította a »jóisten druzsbájának« nevezett szenátor törvénytelen fakitermeléseit. Mégis vallom, ha Hargita megyében nem sikerült volna a régi vezetés leváltása az erdészeti hivatalok egyes főmérnökeinek kicserélése, nem valósulha-

tott volna meg az erdők visszaadása jogos tulajdonosaiknak, illetve azok leszármazottjainak.”

Garda Dezső megvalósításokban gazdag életútja cáfolja azt a dogmává csontosodó kelet-közép-európai közvélekedést, miszerint a sikeres politikusi pályafutáshoz jogi, illetve közgazdasági képzettség kell. Ő, a „vidéki” történész, a levéltári kutató és pedagógus miután évek hosszú munkájával alaposan elmélyült a székely, az erdélyi, a magyarországi és európai közbirtokosság történetében, a rendszerváltást követő évtizedben soha vissza nem térő lehetőséget látott a közbirtokosság újbóli „helyzetbe hozatalában”, és erre tette fel az életét. A hatalmas forrásanyag feldolgozása után megragadta a politikai alkalmat is hozzá, hiszen megválasztották országgyűlési képviselőnek. Pontosan tudta, hogy mit akar elvégezni, és azt meg is tette. Hányan tudják ezt elmondani a saját zsebre csábító pályán megforduló „aranyszájú számadók”? Könyvéből pontosan kiderül: gyergyószentmiklósiak felkérését a képviselői tisztségre azért fogadta el, mert a kutatásai meggyőzték: a közbirtokosság a székelység számára megtartó erőt jelenthet. A lelke mélyén bízott a közbirtokossági vagyonok visszaszerzésében – és vissza is szerezte. Sehol Romániában nem kerültek akkora mértékben vissza magánkézbe az erdők, mint a székelységben.

Várjuk a következő, 2001-től 2008-ig tartó politikai küzdelmeinek a sajtón keresztül bemutatását, annál is inkább, mert olyan időszak következik, amikor is Székelyföld autonómiájának legbátrabb szószólója volt ő, különösen olyan időben, 2006 késő őszen, amikor az Európai Unióba belépő Románián komoly fogást lehetett volna találni. Sajnos ekkor, úgy a magyarországi, mint az erdélyi politikai elit, illetve

3 Becsek Garda Dezső: *Az erdővisszaadás kálváriája Székelyföldön*. Nagyvárad, 2004, Scripta. A Becsek név időnkénti használatáról lásd a *Magyar Szemle* 2023. március-április számában készített nagyinterjút: Király Béla: *Gyergyó vonzásában*. Interjú Garda Dezső történésszel, politikussal, 35–47.

a közvéleményt alakítani hivatott média nagyon rosszul vizsgázott, pontosabban egyszer s mindenkorra levizsgázott. Garda Dezső nem táplál illúziókat. Arra a kérdésre, hogy beszélhetünk-e még székely középosztályról, az alábbiakat válaszolta: „A székely középosztály eltűnt. A fiatalok nem jutnak kellő munkahelyhez, nagyrészüket kénytelen elhagyni szülőföldjét. Az idős nemzedék nehéz körülmények között él, egyik napról a másikra tengeti életét. Kiábrándult ugyan a magyarság politikai érdekszövetségéből, de azért elmege szavazni a tulipánra. Számuk azon-

ban egyre fogy. A középkorosztályt már nem lehet befolyásolni. Ők Székelyföld legkiszolgáltatottabb nemzedéke. Koruk miatt munkakönyvvvel nem nagyon alkalmazzák őket. Ha van is munkahelyük, ők vannak kitéve a leépítések, az elbocsátások veszélyének. Az autonómia híve voltam, vagyok és leszek, de olyan autonómiát szeretnék, amelyet becsületes, népüket szerető, a magyar közösség jogaiért kiálló személyek vezetnének, és nem olyanok, akik csak saját meggazdagodásukra, a törvények kijátszására, a román titkosszolgálatokkal való együttműködésre törekednek.”⁴

Király Béla

4 A székely autonómia megszerzésének elmulasztása. Király Béla interjúja Garda Dezső történésszel és politikussal. In Király Béla: *Sárgamellényben. Esszék, interjúk*. Budapest, 2021, Magyar Szemle, 204.

KIRÁLY BÉLA (1957) író, politológus. Sóváradon született. A *Századvég* szerkesztője.

A léthelyzet megélése

Lakatos-Fleisz Katalin: *A megértés parancsa. Recenziók, kritikák*

Limes, 2023

A szerző tíz év alatt különböző folyóiratokban megjelent irodalmi kritikáit gyűjtötte egybe könyvformában *A megértés parancsa* című kötetében, amely a Szatmár Megyei Tanács támogatásával, a Szatmár Megyei Hagyományörző Forrásközpont gondozásában jelent meg a Szamos-könyvek sorozatban.

A könyvet szerkesztő Elek György bevezetőjében a szerzőnő időtálló értékek iránti elkötelezettségét, a minőség felismerésének képességét és a felismert értékek minőségi közvetítésére irányuló tevékenységét emeli ki: „Lakatos-Fleisz Katalin azoknak az íróknak a csoportjába tartozik, akik úgy végzik a dolgukat: tanulnak, tapasztalatot gyűjtenek, megírják azt, amit fontosnak tartanak, hogy mások számára is figyelemfelkeltőek, érdekesek és érvényesek legyenek” (5).

A kötetben közölt írások öt nagyobb tematikus egységre oszlanak. A „Szállj, gondolat!” címet viselő első csoport (9–44) a politikai gondolkodás és a filozófiai reflexió tárgyköréhez kapcsolódó művekről szóló recenziókat tartalmaz. François-Xavier Bellamy francia filozófus és politikus 2021-ben *A maradandó. Hogyan léphetünk ki a rossz végtelenből?* címmel S. Király Béla fordításában a Századvég Kiadónál megjelent könyve kapcsán a szerző a modernitás körülményei közötti emberi lét dilemmáival való elmélyült szembenézés fontosságát emeli ki. Állandóság és változás egymásnak feszülő erői nemcsak a természetben és a társadalomban érhetők tetten, hanem jelen vannak az ember mentális reprezentációiban is. Bellamy bírálja „a fejlődésnek kikiáltott változás hazug optimizmusát”, azonban az értelmező szerint

a mű értéke leginkább abban ragadható meg, hogy eszmefuttatásainak tétje „nem a technikai változások taglalása, hanem az azokba belebonyolódott ember helyzete”, vagyis az adott léthelyzet megértése és elbeszélhetővé tétele.

Szintén S. Király Béla fordításában és a Századvég Kiadó gondozásában látott napvilágot Jean-Louis Harouel *Emberi jogok a nép ellen* című munkája, mely az Európába irányuló tömeges migráció problémája kapcsán az emberi jogok és a nemzeti identitás összefüggését veszi vizsgálat alá. Harouel fő gondolata Lakatos-Fleisz Katalin szerint az a képtelenségnek tűnő megállapítás, mely szerint „az emberi jog mint amely az ember védelmét hivatott szolgálni, napjainkban az ember ellen fordult”. A véleménynyilvánítás szabadságának felvilágosult európai alapértéke még a „legliberálisabbnak tűnő muszlimok” számára is problematikus, ugyanis az iszlám gondolkodás gyökeresen különbözik a nyugatitól, mert nem ismeri vallás, politika és jogrend különválasztását. A nyugati világban az „emberi jogok profán vallása” aláásta a társadalmak kollektív önértékelését, és az Európán kívülről érkező tömeges bevándorlás már a keresztény értékeken alapuló civilizáció fennmaradását veszélyezteti.

Borsi-Kálmán Béla magyarság és zsidóság együttélését vizsgáló „önéletrajzi ihletésű” 2022-es könyve a szerző értékelése szerint az előítéletek felülvizsgálatán keresztül „mérlegelésre, tiszta látásra, a megértésre indíthat”. Összefoglalva a személyes identitás és történelmi elkötelezettség megszerencsésebb találkozásából megszülető könyv alapgondolatát „a zsidókérdés nem

létezik elszigetelten: a zsidókérdés magyar-kérdés”. Identitását mindenkinek magának kell kialakítania, és ehhez nyújthat kapaszkodót a korábbi generációk jeles képviselőinek példája.

Jean-Luc Marion francia filozófus – a következő ismertetett könyv szerzője – a szerelemről szóló beszéd filozófiai diskurzus körébe történő beemelésére tett kísérletet. Vizsgálódási módszere „túlmutat a filozófiai hagyományon a kinyilatkoztatás felé”, ugyanis a „szeretet/szerelem nyelve nem állító, hanem valakihez szóló beszéd”.

A filozófiatörténet kiemelkedő alakjainak „szubjektív, vallomások szövegeit” gyűjti egybe és értelmezi Darida Veronika *Filozófiai vallomások. Szent Ágostontól Deridáig* című 2011-es kötete. Értelmezési stratégiája az egymást is magyarázó szövegek párbeszédén alapul, meghagyva a szükségképpen töredékes vallomásokat „önnön töredékességükben”.

A román filozófus Andrei Pleșu *Angyalok* című kötetének 2006-ban megjelent magyar fordításáról készült recenzió a térköz, az intervallum problematikájának tematizálása felől közelít az angyalokról szóló diskurzus filozófiai jelentőségéhez, mely „a közöttiség alapján megragadható, a térközből beszélő etikában” ragadható meg a „lehetséges antropológiáján belül”, hangsúlyozva az akár a személyiség átrendezésére is képes tapasztalat iránti nyitottság szükségességét a megértésben.

A könyv második nagy egysége (*Erdélyi tájakon*, 45–79) kortárs erdélyi vagy erdélyi származású alkotók műveinek világába kalauzolja az olvasót. A rövid, de értő és tartalmas kritikák a vizsgált szépirodalmi alkotások lényegi jellegzetességeire mutatnak rá. Egyed Emese 2020-as *Daphne ideje* című verseskötetének interkulturális utalásokban gazdag költeményei különböző alakváltozatainak számbavételét Varga Melinda *A fűsült kebelnek nincs költészete* című, az erdélyi irodalmi életet bemutató verses krónikákat és pályatársaknak szóló alkalmi verseket tartalmazó könyvének értelmezése követi. A Láng

Zsolt Bolyai-regényét bemutató írás az író mesterségbeli tudását emeli ki a „két párhuzamos térben és idősíkbán, két történet-szálon futó” narratíva intertextuális utalásrendszerének felfejtésével. A Molnár Vilmos 2017-es könyvéről készült recenzió a hétköznapiság és a csoda találkozását kifejező novellákat „egy-egy élethelyzetet a maguk görbe tükrén kinagyító”, felnőttekhez szóló mesékként értelmezi. Tompa Andrea *Omerta. Hallgatások könyve* című szintén 2017-ben megjelent regényének legfőbb erényét „a bőbeszédű, ráérősen mesélő narráció adja”, mely egyszerre mutatja meg és takarja el a kommunista időszak „minden sötét bűnét”. Három kisregényt tartalmaz Magyarai Tivadar 2015-ben megjelent kötete, melyről az erdélyi vonatkozású rész utolsó írása szól. E kisregények mindegyike – írja a recenzió – „egy-egy sajátos, képzeleti törvények szerint működő autonóm világ”, ahol a „képzeleti oldal” kéz a kézben jár „a megszokott, hétköznapi kis valóságainkkal”.

A következő tematikus rész (81–105) a kortárs gyermekirodalomhoz kapcsolódó műveket vesz górcső alá. Cseh Katalin *Szövarázs-lak* című gyermekverskötete a magyar nyelv játékosságának felmutatása mellett „az anyanyelv mély szeretetéről árulkodik”. Acsai Roland 2020-as verseskötetének témáit „a család és a természet adta élményanyagok” határozzák meg, és a gyerekek mellett „a csodára fogékony, gyermeki énjüket megtartó felnőtteknek is” szólnak. Sántha Attila Fodor Sándor-monográfiája „üdítően személyes” értelmezéseinek célja a klasszikusnak számító ifjúsági irodalmi alkotásokat is tartalmazó, azonban „mélátlanul háttérbe szorult életmű” kiemelése az elfeledettségéből. A következő bírálat viszont az értékek hiányát rója föl az Elena Favilli és Francesca Cavallo által jegyzett *Esti mesék lázadó lányoknak* címmel kiadott könyv kapcsán. A maradandót alkotó női hősökről nem lett volna nehéz a klasszikus mese formuláit követő izgalmas történeteket írni, e helyett azonban száz darab „csupaszságig lebutított,

vázlatos életrajzi összefoglalót kapunk”, melyek „torz, hamis világképet” tükröznek, és nyilvánvaló ideologikus célokat szolgálnak. A gyermekirodalmi körképet egy tizenöt éves kamaszlány, Czire Hanga Debóra első regényéről szóló írás zárja. A regényt a szépirodalmiság mércéjéhez viszonyítva közelíti meg, rámutatva az apróbb hiányosságok ellenére jól megírt és életszerű regény „sikergyánús” mivoltára, kíváncsian várva a folytatást.

Az *Élünk vagy túlélünk?* cím alatt következő írások (107–155) magyarországi szerzők alkotásainak értelmezésére tesznek kísérletet. Lajos Nóra Santa Ferenc kisprózáját tárgyaló monográfiája után Bene Zoltán *Áramszűnet* című disztópikus regénye, Háty János *Napra jutni* című lazán kapcsolódó történetekből összeálló regénye, valamint *Hozott lélek* című novelláskötete, majd Nagy Koppány Zsolt 2014-es, szintén erősen disztópikus regénye (*Nem kell vala megvénülnöd 2.0*) kerül értő kritikai elemzés homlokterébe Dragomán György *Máglya*, Tóth Krisztina *Pillanatragsztó*, és Grendel Lajos *Utazás a semmi felé* címet viselő köteteivel együtt. A tematikus blokkot Borbély Szilárd 2013-ban megjelent *Nincstelenek, Már elment a Mesijás?* című regényéről készült recenzió zárja.

A kötet utolsó tematikus egysége (*Világ és irodalom*, 157–190) kortárs világirodalmi alkotások magyar fordításait vizsgálja. Günter Kunert *A véletlen archeológiája* című

verseskötetének poétikai és politikai kontextusai után Patrick Modiano *A Kis Bizsu* című regényének „végtelenül puritán, csupasz” világa kerül az értő kritika homlokterébe, majd pedig a bánáti sváb családból származó Herta Müller két regénye (*Szívjóság, Lélegzethinta*) között a finn író Söfi Oksanen *Tisztogatás* című alkotásának bemutatása következik. A recenziók jó érzékkel rekonstruálják a vizsgált regények szövegvilágát meghatározó traumatikus történelmi tapasztalatok nyelvi leképeződéseit: a Ceaușescu-diktatúra emberi kapcsolatok megrontó, „abszurd, félelemmel átjárt légkörét”, az eszt történelem traumáinak elbeszélhetőségét női sorsok ábrázolásán keresztül és a szovjet lágerrek emberellenes világának az otthon tapasztalatával való „téryszerű egymásmellettiességét” az ábrázolt tudatban. A világirodalmi körkép Maurice Blanchot „hőmpölygő szövegfolyamként” értelmezett kisregényének (*Mikor eljön az idő*) elemzésével zárul.

A kötet végén „utószó helyett” egy S. Király Béla által a szerzőnővel készített interjú áll, melyből kibontakozik Lakatos-Fleisz Katalin partiumi háttere, és az őt ért szellemi hatások, melyek hozzájárultak sokoldalú alkotótevékenységének kibontakozásához. Szó esik finnországi posztgraduális tanulmányairól, illetve készülő Szentkuthy-monográfiájáról, valamint értelmezői és egyetemi oktatói tevékenységének összefüggéseiről is.

Tóth Kálmán

TÓTH KÁLMÁN (1979) irodalom- és esztétikatanár, az NKE EJKK Politika- és Államelméleti Kutatóintézetének tudományos munkatársa.

Németh István Péter Utassy József-díjára

Vannak vidéki alkotók, akik a főváros és a nagyobb kulturális központok túlekedésétől távol, az ott uralkodó dühödt közlés- és érvényesülésvágytól mentesen, csendben és kitartó szorgalommal építik minőségi életművüket. Őket, különösen, ha dunántúliak, és nem vágnak mindenáron körön, körökön belülré kerülni, általában elfelejtik meghívni közös bemutatkozásokra és felolvasásokra, irodalmi rendezvényekre és írótáborokba, ritkán keresik őket országosan is jegyzett folyóiratok és kiadók szerkesztői, s az elismerésekre felterjesztettek listáiról is rendre le hagyják nevüket. Persze, nem elsősorban azért dolgoznak, hogy általa villához, márkás autóhoz jussanak, nyaralással felérő külföldi szakmai utakon vehessenek részt vagy politikusokkal, celebritásokkal fotózkodjanak, nem vásárolnak maguknak díjakat, és nem is ülnek értük miniszteri előszobákban. Ők azért írnak, mert nem tehetnek másként, mert az írás számukra lét-szükséglet, éltető víz, levegő. Az egyetlen eszköz, hogy ha kis időre is, feledjék a napi gondokat, a szegénységet, a kilátástalanságot, a roppant magányt, túl-lépjenek hideg ételen, fűtetlen szobán, egészségügyi problémákon és a méltónak sejtett-vélt megbecsülés hiányán. Hogy halkan, suttogva, a maguk szerény és visszahúzódozó módján kimondják azt, amit üvölni kellene: a személyes „nagyon fáj”-t. S akinek nincs egyebe, csak a tolla, akit erre a gyönyörűen gyötrelmes feladatra hívott el a Jóisten, az nem végezheti munkáját másként, mint hittel és szívvel, tehetségét és mesterségbeli tudását egészen a szent cél szolgálatába állítva, tudva a tétet, az igazság mérlegén is megmérve minden egyes szavát. Erkölcsi tartással párosítva a minőségigényt, etikummal az esztétikumot.

Amint a költő írta:

„Ma sem csináltam semmit:
csak éltem ezt a verset.
Ez okozott örömet,
gyötrelmet,
keservet.

Mert a verset nem írják:
a verset élve élik!
Ezért időtlenül a szó,
és fénylik,
fénylik,
fénylik.”

Utassy József mintájára éli Németh István Péter is verseit. Ha akarna, sem tehetne másként: a pápai gimnáziumtól az Eötvös Collegiumon át a bölcsőjét ringató város és a tágabb, balatoni-pannon pátria belakásáig, a hazatalálásig és végső meggyökerezésig ez volt öröksége, ezt tanulta választott, klasszikus és kortárs mestereitől. Akiknek titkait másik „én”-je, az irodalomtörténész kutatta és bocsátotta a költő rendelkezésére, s akiknek Batsányitól Kerék Imréig vezető impozáns sorába így akár Utassy József is beállítható. Az elemzői-értelmezői figyelem – nem mellékesen – az ő lírája irányában is megnyilvánult, hiszen a 2013-as *Utassy József emlékkönyvet* Günther Grass *Éji stadion* és Dzsó *Szinte szisszent* című verseinek összehasonlító vizsgálata is gazdagította, míg az ugyanitt napvilágot látott *Vitézeknek való* már az ifjabb poéta tiszteletadása. S az emlékező költemény mottójául választott passzus, az *Ad notam: Balassi Bálint* zárata – „hadd legyek vitéz itt: / a szellemi végeknél!” – Németh István Péter alkotói hitvallása is lehetne. E tekintetben mindegy, hogy valaki Hevesben vagy a Balaton-felvidéken küzd a töröknél is alattomosabb ellenség, a sötétség térnyerése ellen, őrizve a megmaradást jelentő magyar szót és nemzeti kultúrát, a lényeg, a végvári bajvívó elkötelezettség ugyanaz. A topográfiának természetesen a határfalu, Rédics is kitüntetett helye, ahol lélekben, a két megegyező lakcím miatt (Ady utca 4.) és közeli hosszúfalusi rokonainak köszönhetően – jóllehet valójában még nem járt ott, de Zsóka meghívását ezúton is tolmácsolom – Németh István Péter is otthonos.

Ahol pedig ilyen sok az összefűző szál, ott méltó, törhetetlen pecsét rajtuk az Utassy József-díj. Amilyen megtisztelő számomra, hogy Utassy Józsefhez hasonlóan Németh István Pétert is a barátomnak tudhatom, hogy az elsők között olvashatom újabb és újabb írásait, közvetlen tanúja lehetek életműve formálódásának, hogy Somogyi Zolival hármasban, szópásztorokként együtt őrzi látogatásunk nyomát megannyi épület, utca, kocsmasztal, sőt a *Tapolcai kódex*, úgy nem kevésbé az, hogy ma köszönhettem őt és szívből gratulálhatok neki ehhez a – fentiek tükrében: példamutató és talán precedenst teremtő – régóta megérdemelt, szép elismeréshez.

Isten éltesse sokáig Pistit, tartsa meg töretlen alkotókedvvel, jó egészségben!